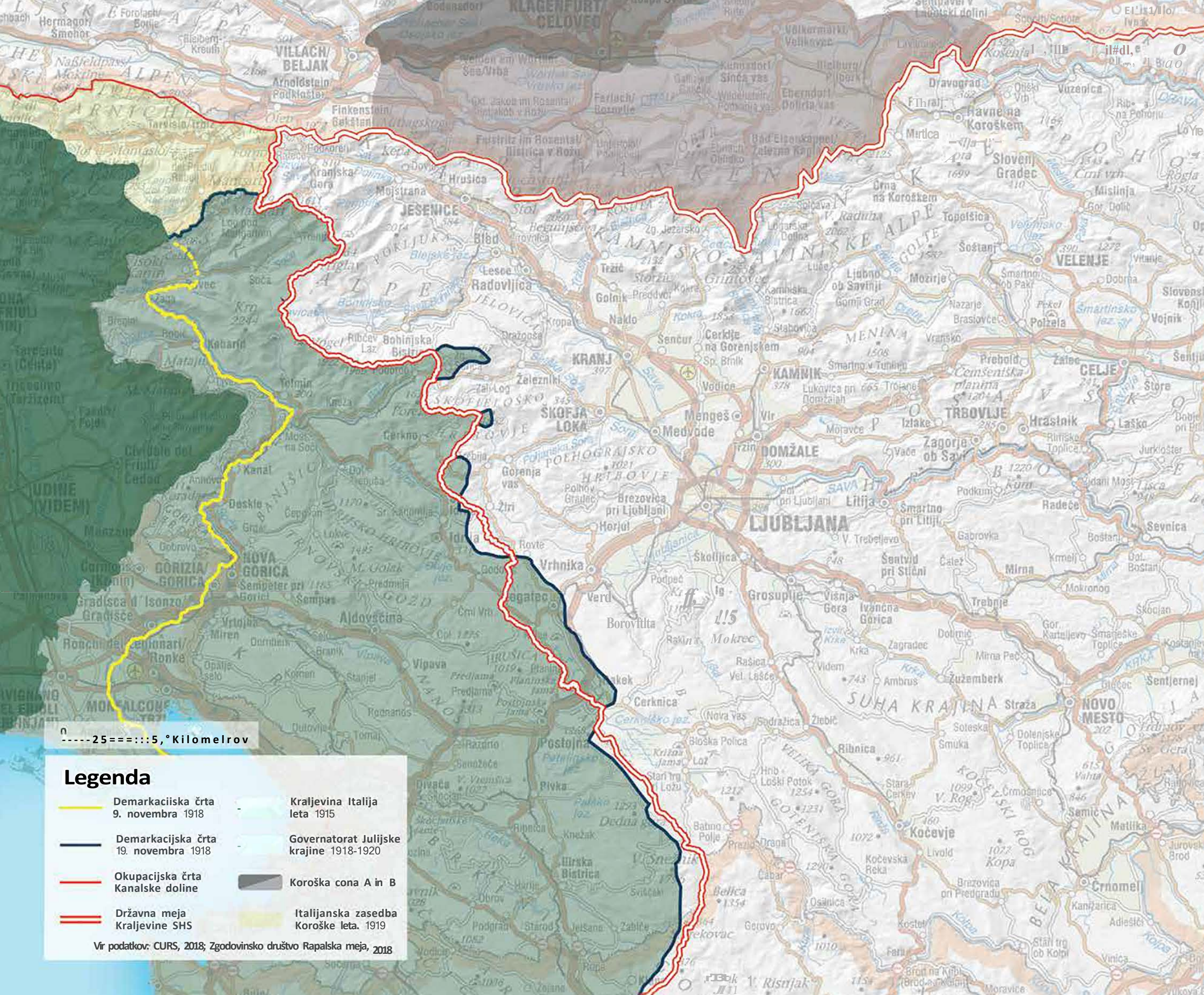

SLOVENCİ,
ZAČENJAJO SE
NOVI ČASI ...
(1918–1920)

0 25 50 75 100 Kilometrov

Legenda

Demarkacijska črta 9. novembra 1918	Kraljevina Italija leta 1915
Demarkacijska črta 19. novembra 1918	Governorat Julijske krajine 1918-1920
Okupacijska črta Kanalske doline	Koroška cona A in B
Državna meja Kraljevine SHS	Italijanska zasedba Koroške leta. 1919

Vir podatkov: CURS, 2018; Zgodovinsko društvo Rapalska meja, 2018

SLOVENC,
ZAČENJAJO SE
NOVI ČASI ...
(1918–1920)

SLOVENCİ, ZAČENJAJO SE NOVI ČASI ... (1918–1920)

Avtorice razstave in kataloga: Elizabeta Eržen Podlipnik,
Mira Hodnik, Dunja Mušič, Judita Šega

Urednica razstave in kataloga, vodja projekta: Judita Šega

Oblikovanje razstave in kataloga: Barbara Bogataj Kokalj,
Studio Aleja d.o.o., Radovljica

Jezikovni pregled: mag. Alenka Klemenc

Izdelava povzetka: mag. Hana Habjan

Prevodi povzetkov: mag. Hana Habjan (angleščina),
Dunja Mušič (nemščina)

Fotografije: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni muzej Idrija, Muzej
novejše zgodovine Slovenije, Vojni muzej Idrija, Knjižnica Logatec,
Marija Krajnik, Škofja Loka, Peter Hawlina, Škofja Loka, Tomaž Lunder,
Škofja Loka

Skeniranje in obdelava fotografij: Tina Arh

Izdelava zemljevida: Grega Žorž

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 500 izvodov

Izdal in založil: Zgodovinski arhiv Ljubljana, zanj mag. Mitja Sadek

Ljubljana, oktober 2018

Razstavo in tisk kataloga je finančno omogočilo
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1918/1920"(083.824)

SLOVENCİ, začenjajo se novi časi --- : (1918-1920)
/ [avtorice kataloga Elizabeta Eržen Podlipnik ... [et al.] ;
urednica kataloga Judita Šega ; prevodi povzetkov Hana
Habjan, Dunja Mušič ; fotografije Zgodovinski arhiv Ljubljana
... [et al.] ; izdelava zemljevida Grega Žorž]. - Ljubljana :
Zgodovinski arhiv, 2018

ISBN 978-961-6247-46-7

1. Eržen Podlipnik, Elizabeta 2. Šega, Judita
296558848

VSEBINA

- 5 Mitja Sadek
Uvodnik
- 6 Mira Hodnik
»Naj počiva v miru«
- 10 Mira Hodnik
Svobodni državljani SHS (29. 10. 1918–1. 12. 1918)
- 14 Mira Hodnik
»Zmagovita Italija prinaša mir in svobodo«
- 18 Dunja Mušič
Nemirna Koroška
- 21 Elizabeta Eržen Podlipnik
Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev
- 24 Elizabeta Eržen Podlipnik
Novi prazniki
- 27 Elizabeta Eržen Podlipnik
Triumfalni sprejem regenta Aleksandra v Sloveniji
- 30 Dunja Mušič
Slovenski narod na prepihu
- 33 Dunja Mušič
Jezikovni (pre)boj
- 36 Judita Šega
Od krone do dinarja
- 40 Judita Šega
Nevarni ples nalezljivih bolezni
- 44 Judita Šega
Obisk španske gospe
- 47 Judita Šega
Od vojne zaznamovani
- 50 Judita Šega
Ostal je le spomin
- 53 Viri in literatura
- 56 Povzetek
- 59 Summary
- 62 Zusammenfassung

Pismonoša
Janez Jenko med
raznašanjem pošte
v Retečah pri Škofji
Loki. Iz 1. svetovne
vojne se je vrnil kot
invalid brez roke.
(v zasebni lasti)

UVODNIK

Nova razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, z naslovom *Slovinci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)*, je zadnja v nizu treh razstav, ki jih je naš arhiv posvetil obdobju, zaznamovanem predvsem z dogodki in posledicami 1. svetovne vojne. Prva razstava, *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!*, je bila odprta natanko sto let po usodnem sarajevskem atentatu (28. 6. 1914) in je prikazala Kranjsko v prvem letu velike vojne. V spomin na obletnico začetka največjega vojaškega spopada na slovenskih tleh je leta 2015 sledila razstava *V zaledju soške fronte*. V ospredje je postavila pogled na življenje izza avstrijskih obrambnih linij, ki je bilo v mnogočem podrejeno novi, pogosto kruti vojni stvarnosti.

Sto let po koncu 1. svetovne vojne Zgodovinski arhiv Ljubljana trilogijo razstav zaključuje s prikazom triletnega obdobja, ki se začne v zadnjem letu vojne ter traja do leta 1920, ko so bile z Rapalsko pogodbo in Koroškim plebiscitom dokončno določene meje nove države Kraljevine SHS.

Omenjeno triletno obdobje (1918–1920) je eno najbolj prelomnih v vsej slovenski zgodovini. Pomislimo samo na vsakdan navadnega človeka, ki je na Kranjskem dočakal težko pričakovani konec krvave svetovne vojne, sočasno z njim pa tudi propad habsburškega imperija in slovo od cesarja, in nato dvakrat vstopil v novo državo; vse to pa se je dogajalo v spremstvu splošnega pomanjkanja, španske gripe in ostalih nalezljivih bolezni, vala beguncev, umika razpadle avstro-ogrske vojske,

množice vojnih invalidov, spremembe uradnega jezika ipd. Pred očmi slehernika je propadal stari svet in se mukoma rojeval novi. Usodnost tega časa se v marsičem odraža tudi v arhivskem gradivu, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana v vseh petih enotah in predstavlja vsebinski temelj razstave ter spremljevalnega kataloga.

Ob tej priložnosti čestitam vsem avtoricam, arhivistkam Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ki so, kljub številnim drugim nalogam v arhivu, z dodatnim trudom uspele pripraviti vsebinsko bogato in estetsko privlačno razstavo. Čeprav je treba tudi tokrat na prvo mesto postaviti uspešno in usklajeno delo celotnega tima, naj ob tem izpostavim zavzetost Judite Šega, ki je kot organizacijska vodja gotovo najbolj zaslužna za realizacijo in kakovost končnega izdelka. Zahvalil bi se tudi ostalim sodelavcem in vsem, ki so na kakršen koli način pomagali pri izvedbi razstave, ne nazadnje Ministrstvu za kulturo RS kot glavnemu financerju.

Prepričan sem, da se bo razstava *Slovinci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)* tako kot njuni predhodnici po premierni otvoritvi v Zgodovinskem atriju Mestne hiše Ljubljana podala na uspešno turnejo po številnih slovenskih krajih in mnoge spomnila na obdobje, ki je tako zelo usodno zaznamovalo slovensko zgodovino in neposredno vplivalo na podobo družbe, v kateri živimo še danes.

mag. Mitja Sadek
direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana

»NAJ POČIVA V MIRU« V MIRU

Mira Hodnik

Spomladi 1918 še ni bilo videti konca svetovne morije, a so vsi vpleteni, utrujeni in izčrpani od vojne, iskali rešitve za njeno prenehanje. Italijanska fronta je začela razpadati in avstro-ogrsko vojsko sta preplavila nemir in nezadovoljstvo. Nastajali so spontani upori vojakov v zaledju, v treh so bili udeleženi tudi slovenski vojaki, ki jih je dosegla še ideja Majniške deklaracije. To so bila prva resna znamenja narodne odločnosti slovenskih vojakov, ki so se porajala v nadomestnih enotah zaledja. Najprej so se februarja uprli mornarji v Boki Kotorski, prekinili so svoje delo in zahtevali mir. Naslednji val uporov je bil maja v Judenburgu in Murauu na Zgornjem Štajerskem ter Radgoni. Kasneje so se upori iz zaledja širili tudi na bojišča. Posebno mesto je imel upor slovenskih vojakov gorskega strelskega polka, prvič na italijanskem bojišču 2. oktobra 1918, drugič po prihodu v Gorico, ko so prisegli Narodnemu svetu in s tem Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹ Vest o tem dogodku je dosegla tudi zaledje in v kroniki župnije Stara Loka je zapisano, da je med vojaštvom na laški fronti vladala korupcija in da so uporni slovenski vojaki pri Codroipu odvrgli orožje ter zavrnilo odhod v boj.²

Upornike so povezovali naveličanost, utrujenost, domotožje in beda ter vse glasnejša nacionalna propaganda za združitev južnih Slovanov. Čeprav so bili vsi upori krvavo zadušeni, toka dogodkov ni bilo več mogoče zaustaviti. Avstro-ogrska vojska, ki je bila sestavljena iz pretežno nenemških narodov, je postala nezanesljiva. Težavam na bojišču so se pridružile še težave s preskrbo vojske, vse več je bilo dezertarjev. Ubežni vojaki so se povezali v t. i. zeleni kader, ki so se ga zaradi oboroženosti bali

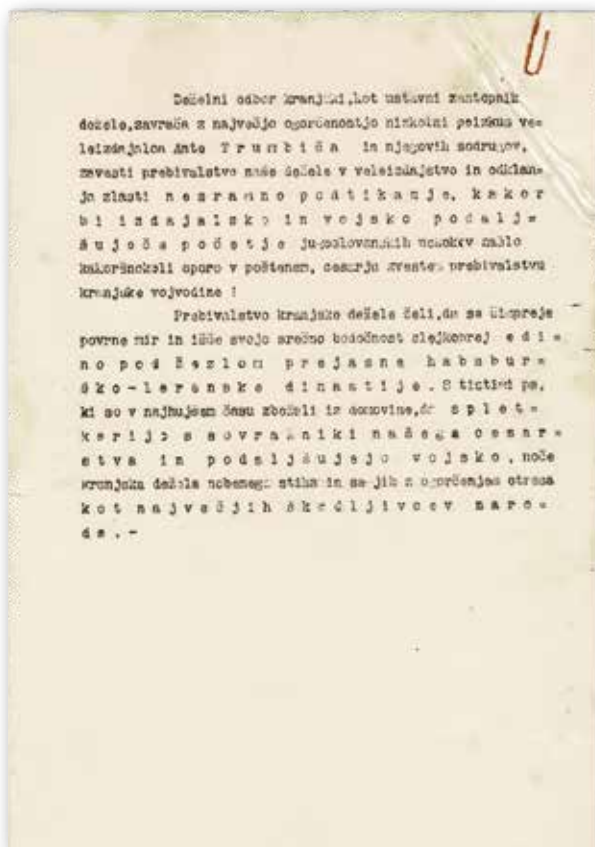

Anton Hafner, vodja upornih vojakov v Judenburgu
12. maja 1918.

(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, digitalni posnetki)

tudi državni organi.³ Dezertarjem, ki so se skrivali po gozdovih, je na pomoč nemalokrat priskočilo civilno prebivalstvo tako, da je oviralo njihovo aretacijo. To je bilo po vojaških zakonih kaznivo dejanje, zato je imela vojaška straža pravico do uporabe orožja.⁴

Deželni odbor za Kranjsko je opozarjal na vse glasnejše »sovražnike« monarhije, ki so z netenjem notranjih nemirov poskušali uničiti cesarstvo. V okrožnici z dne 21. junija 1918⁵ je s prstom pokazal

Razglas, v katerem so Antea Trumbića razglasili za veleizdajalca (3. 7. 1918).

(SI_ZAL_ŠKL/0001, Občina Zminec, t. e. 9, a. e. 126)

na tiste Jugoslovane, ki so se v državah antantnih sil predstavljali kot zastopniki slovenskega naroda in v njegovem imenu podaljševali vojno. Antea Trumbića, bivšega državnega poslanca, so imenovali veleizdajalec; obtožili so ga sodelovanja s sovražnimi Lah, ki so se zavzemali za razkosanje in razdelitev »domovine« Avstro-Ogrske. To »Trumbićevo nizkotno postopanje« so obravnavali po vseh županstvih na Kranjskem in mnoga so se pridružila obsodbi njegovega dejanja.⁶ Poudarjala so, da ne smejo dopustiti, da bi bila vsa prelita kri mož in mladeničev za cesarja in domovino zaman. Ker pa je duh nepokornosti in upornosti zašel tudi med občinske funkcionarje in odbore, jih je Deželni odbor za Kranjsko obtožil nasprotovanja »božjemu in državnemu pravu« ter župane pozval k odločnemu nastopu proti hujskačem, v nasprotnem primeru bodo prisiljeni ukrepati še proti nesposobnim in upornim županom.⁷

Zadnji poskus rešitve monarhije je bil manifest cesarja Karla s 16. oktobra 1918, potem, ko so mu dan pred tem dr. Anton Korošec in drugi poslanci podali konkretne zahteve po samoodločbi narodov in preureditvi monarhije v zvezno državo. Zavrnitev manifesta ter zadnje grmenje topov vzdolž italijansko-avstrijske fronte na Piavi, ko je italijanska vojska 24. oktobra 1918 zadala smrtno rano razpadajoči avstro-ogrski vojski, sta pomenila dokončno slovo skupni monarhiji.⁸ Najprej je svoje enote z italijanske fronte odpoklicala madžarska vlada, zato je bil cesar Karel 29. oktobra italijansko vrhovno poveljstvo prisiljen prositi za premirje. S podpisom premirja 3. novembra⁹ je monarhija sprejela težke mirovne pogoje. Vojska je bila demobilizirana, predati so morali polovico vojne opreme, takoj izpustiti vse vojne ujetnike ter izprazniti vse ozemlje, ki je bilo po Londonskem sporazumu obljubljeno Italiji. Pristati so morali tudi na to, da bodo za morebitno intervencijo proti Nemčiji zavezniškim silam omogočili prečkanje avstro-ogrskega ozemlja. V časopisu *Kurent* je bila objavljena šaljiva osmrtnica »pokojni« Avstriji, pod katero so se podpisali zadnji avstrijski državni uradniki na Kranjskem in jo pospremili z besedami »*Naj počiva v miru*«. Po podpisu premirja na vseh bojiščih 11. novembra 1918, ko je svet kipel od

Šaljiva osmrtnica ob propadu avstro-ogrske države.

(SI_ZAL_LJU/0355, Šajn Jože, Ljubljana, t. e. 1, a. e. 26)

veselja, so se nad Slovence že zgrinjale nove težave, ki so podaljšale agonijo vélike vojne. Odlična poznavalka 1. svetovne vojne dr. Petra Svoljšak si je upravičeno zastavila vprašanje: »A kdo je sploh zmagal?«¹⁰

Razpadla avstro-ogrška vojska, izčrpana in naveščana oglušujočih topovskih izstrelkov, se je hotela le čim prej vrniti domov. Val vračajočih vojakov z italijanske fronte, ki je potekal pretežno preko slovenskega ozemlja, je bil tako močan, da je povzročal veliko skrbi novonastali Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (dalje SHS), občinskim oblastem in ne nazadnje tudi prebivalcem, v od vojne že tako prizadetih in opustošenih krajih. Vojaki so prihajali »dan za dnem, teden za tednom, pol v gnevu, pol v nemi otopelosti, s pogorišča, kjer so bojevali zadnji boj; eni so prihajali peš, drugi so se vozili«.¹¹ Narodna vlada je poskušala v sodelovanju z vojaškimi oblastmi kontrolirati gibanje vračajoče vojske.¹² Feldmaršala Borojevića so zaprosili, da se slovenske enote napoti v Ljubljano, ostale južno-slovanske in slovanske enote v Zagreb, Karlovac in na Reko, avstrijske in madžarske enote pa usmeri domov preko Beljaka. V splošni zmedi se je dogajalo, da so vojaki, ne glede na narodnost, pritiskali preko slovenskega ozemlja po dveh poteh – skozi Selško in Poljansko dolino oziroma Idrijo ter po Vipavski dolini, mimo Postojne in Logatca do Ljubljane.

Novoustanovljeni krajevni Narodni sveti so poskušali z ustanavljanjem narodnih straž zagotoviti varen prehod vojske skozi njihove kraje in hkrati zaščititi lokalno prebivalstvo. Zaradi varnosti so bila županstva prisiljena omejiti gibanje prebivalstva in začasno zapreti šole. Zelo poveden je zapis v šolski kroniki ljudske šole v Hotedršici, kjer so morali po navodilih Okrajnega šolskega sveta v Logatcu, zaradi velike množice vojaštva, potujočega po cestah in železnici, 2. novembra 1918 celo prekiniti pouk,¹³ staršem pa so naročili, da se morajo otroci vesti dostojno. Prepovedali so jim postopanje in klatenje po cestah, še posebej v večernih urah, ko so morali biti vsi otroci doma po »Marijinem zvonjenju«.¹⁴ Strogo prepovedano je bilo tudi prisvajanje zapuščene vojaške opreme, ki

jo je vojska, zaradi hitrejšega umikanja, odvrгла ob poti.¹⁵ Na zahtevo Narodne vlade SHS so županstva zbirala in evidentirala zapuščeni vojaški material »bežeče armade«. Vlada je nadalje opozorila, da bodo vsakršno zasebno prisvajanje državnega premoženja strogo kaznovali¹⁶ in apelirala na županstva, da vsem zasebnikom zasežejo orožje in strelivo. Zaradi številnih nesreč je opozarjala, da je vsako nepravilno ravnanje z razstrelivom smrtno nevarno. Ob poteh so oblasti poskrbele za organizacijo improviziranih javnih kuhinj in dovolile zakol vojaških konj za prehrano vojske. Da bi vlada preprečila kraje vojakov, je civilno prebivalstvo pozivala k zbiranju hrane zanje ter sena¹⁷ in slame za vojaške konje¹⁸ in goveda. O razmerah vračajoče vojske veliko pove poziv Adolfa Fohla, stotnika in poveljnika črnovojniške delavske stotnije št. 15 v Idriji, o zbiranju obleke za vojake, ki so »po velikem trudu in raznih naporih, deloma pohabljeni in strgani, stopali vrli vojaki zopet v svojo domovino«.¹⁹ Premožnejše prebivalce je pozval, naj še enkrat izkažejo »milosrčnost« in že tolikokrat izkazano požrtvovalnost. Posebej radodarnim osebam je obljubil osebno zahvalo vojaškega poveljstva v Gradcu.

Za varnost vračajoče vojske, ki je bila nemalokrat tarča napadov nezadovoljnega prebivalstva, so skrbele novoustanovljene narodne straže, civilno prebivalstvo pa so pozivali k strpnosti in ohranjanju reda. Iz Idrije so poročali, da je morala Narodna straža ob poti postaviti kordon in odstraniti vse ljudi, kadar so se sredi belega dne vozili skozi mesto avtomobili z vojaki, da bi se izognili morebitnim nesrečam in konfliktom.²⁰ Povsem drugačni so zapisi o mirnem prehodu vojske skozi Selško in Poljansko dolino, večinoma so bili vojaki veseli že tega, da so dobili »kak kotichek na vlaku in se odpeljali domov«.²¹

Glavnina vojaštva se je domov vračala peš do prvih železnic, ki so imele povezavo z notranjostjo nekdanje Avstro-Ogrske. Vlaki so bili napolnjeni do zadnjega koticčka. Prehod polmilijonske armade skozi Slovenijo je bil zaključen 12. novembra 1918, zadnji večji transport vojaštva je odpeljal 14. novembra. Generalpolkovnik Wurm se je ob zaključku Narodni vladi v Ljubljani zahvalil za

Otopelost vračajoče vojske ob pogledu na mrtvega vojaka in njegovega konja.
(Original hrani Slavko Moravec, Vojni muzej v Idriji)

pomoč pri prehodu vojaštva. Po oceni Narodne vlade je ta poskrbela za varen prehod 279 000 vračajočih vojakov, ki so se umikali po železnici, ter

100 000 pešakov in jezdecev na konjih. Zahvalila se je požrtvovalnim železničarjem in ostalim, ki so na različne načine sodelovali pri tem.²² ■

- 1 Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, str. 15.
- 2 *Več kot tisoč let: kronika župnije sv. Jurija Stara Loka*, str. 223.
- 3 Bizjak, Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918, str. 26–27.
- 4 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 676, Razglas Okrajnega glavarstva Logatec, 5. 6. 1918.
- 5 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 676.
- 6 SI_ZAL_ŠKL/0001, Občina Zminec, t. e. 1, a. e. 1, Zapisniki občinskega odbora in uprave, 21. 7. 1918.
- 7 SI_ZAL_ŠKL/0001, Občina Zminec, t. e. 9, a. e. 126, Okrožnica vsem županstvom na Kranjskem, 3. 7. 1918.
- 8 Svoljšak, *Avstro-Ogrska sprejme mir*, str. 200–201.
- 9 Bizjak, Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918, str. 26–27.
- 10 Svoljšak, »Leta strahote« 1914–1918, str. 151.
- 11 Arhiv uršulinskega samostana Ljubljana (AULJ), *Vojna kronika 1914–1918*, str. 52.

- 12 Bizjak, Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918, str. 26.
- 13 SI_ZAL_CER/0052, Osnovna šola Jožeta Kranjca Rakek, Šolska kronika.
- 14 SI_ZAL_LOG/0003, Občina Hotedršica, t. e. 6, a. e. 106.
- 15 SI_ZAL_LOG/0003, Občina Hotedršica, t. e. 6, a. e. 101, Razglas Okrajnega glavarstva Logatec, 8. 11. 1918.
- 16 SI_ZAL_KAM/0102, Občina Kamnik, t. e. 86, Spisi 1918.
- 17 SI_ZAL_LOG/0003, Občina Hotedršica, t. e. 6, a. e. 106, Razglas Žitnega zavoda v Ljubljani, 4. 11. 1918.
- 18 SI_ZAL_LOG/0003, Občina Hotedršica, t. e. 6, a. e. 105, Razglas Županstva v Hotedršici, 16. 10. 1918.
- 19 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 676.
- 20 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 44, Zapisniki Narodnega sveta.
- 21 *Več kot tisoč let: kronika župnije sv. Jurija Stara Loka*, str. 223.
- 22 Bizjak, Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918, str. 33.

SVOBODNI DRŽAVLJANI SHS

(29. 10. 1918–1. 12. 1918)

Mira Hodnik

V Kroniki župnije sv. Jurija v Stari Loki je zapisano: »31. oktobra smo legli k počitku kot Avstrijci, 1. novembra pa smo vstali kot svobodni državljani S.H.S.«²³ Tako preprosto, vendar zelo nazorno je opisano burno dogajanje v jeseni 1918, ki je pripeljalo do ustanovitve samostojne in neodvisne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Avstro-Ogrska monarhija je po vseh šivih pokala že v spomladanskih mesecih leta 1918. Vse glasnejši je postajal glas slovanskih narodov v monarhiji, ki jih je povezoval skupni interes po osvoboditvi izpod avstro-ogrskega jarma ter osvoboditvi in obrambi Jadranskega morja. Osamosvajanje Slovencev je potekalo vzporedno z razpadanjem avstrijske vojske in oblasti. Jugoslovanski klub, ki je povezal slovenske, hrvaške in srbske poslance v avstrijskem parlamentu, je nastal leta 1917. Njegovi člani so se podpisali pod skupno izjavo, poimenovano Majniška deklaracija, ki jo je dr. Anton Korošec, predsednik kluba, 30. maja 1917 prebral v dunajskem državnem zboru; v njej so zahtevali združitev Južnih Slovanov v avtonomno enoto znotraj monarhije.²⁴ Gibanje za Majniško deklaracijo je kmalu preraslo parlamentarne okvire in vse bolj so se kazale težnje po ustanovitvi samostojnih držav. V času, ko je Avstro-Ogrska vedno bolj slabela tudi na vojaškem področju, so se politični voditelji južnoslovanskih narodov v monarhiji pripravljali na uresničitev pravice do samoodločbe, kot je predlagal ameriški predsednik Woodrow Wilson, da bi s tem dosegli pravičen in trajen mir.²⁵ S prevetreno Slovensko ljudsko stranko (SLS), na čelu katere je bil novi predsednik dr. Anton Korošec, in z združitvijo slovenskih liberalnih političnih strank v enotno Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS), 30. junija 1918, je

majniško gibanje doseglo vrh in pripeljalo do ustanovitve slovenskega Narodnega sveta (16. in 17. avgusta 1918). To je bila nadstrankarska politična organizacija, ustanovljena z namenom, da izrazi voljo slovenskega naroda do samoodločbe in oblikovanja neodvisne jugoslovanske države. Časopis Slovenec je poročal: »Vse stranke so se zavedale, da vrše v našem ljudstvu svojo individualno nalogo, kakršno jim narekuje njihov program in značaj njihovih somišljenikov, a da so ob enem deli celotnega narodnega organizma. S tem je izključen tisti nespravljivi strankarski egoizem, ki je dosedaj onemogočal vsako uspešno pripravljalno delo za Narodni svet.«²⁶ Sestavljali so ga predstavniki Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke, Jugoslovanske socialdemokratske stranke, političnega društva Edinost iz Trsta, Političnega in gospodarskega društva za Slovence in Hrvate v Istri ter Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Za predsednika so izvolili dr. Antona Korošca, načelnika SLS.²⁷ Narodni svet je kot organ slovenske nacionalne oblasti deloval vzporedno z oblastjo avstro-ogrške monarhije. Z ustanovitvijo osmih odsekov je svoje delo zastavil zelo široko in reševal takrat najbolj aktualna vprašanja boja za nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve. Ustanovljeni so bili Organizacijski odsek, Ustavno-pravni odsek, Odsek za propagando, Odsek za varstvo slovenskih interesov nasproti obstoječi administraciji, Odsek za gospodarsko koncentracijo, Odsek za tujski promet, Pokrajinski odsek za Trst, Istro, Goriško, Koroško in Maribor ter Finančni odsek. Na poziv Narodnega sveta v Ljubljani je bilo ustanovljenih še okoli 130 krajevnih narodnih svetov.²⁸

Manifestacija ob ustanovitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, 29. oktobra 1918, na Kongresnem trgu v Ljubljani.
(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, II-013-001)

Po dveh mesecih intenzivnih priprav Narodnega sveta in Jugoslovanskega kluba so 29. oktobra 1918 – takoj naslednji dan, ko je avstro-ogrska vojska zaprosila za premirje – razglasili Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS). Tega dne se je na pobudo političnih strank in kulturnih organizacij na Kongresnem trgu v Ljubljani odvijala množična manifestacija, kjer so Slovenci slavili odcepitev od Avstro-Ogrske in ustanovitev nove, samostojne in svobodne Države SHS. Na predvečer manifestacije so v časopisu *Slovenec*²⁹ ljudske množice pozivali k udeležbi, da bi izkazali čast vsem, ki so se v preteklosti zavzemali za svoboden slovenski narod, in ameriškemu predsedniku Wilsonu, ki je podpiral samoodločbo narodov. Ljudi so pozivali k miroljubni manifestaciji, da bi s tem dokazali, da so tudi Slovenci vredni večstoletnih sanj o svoji državi. Za varnejši shod so bile s sklepom Narodnega sveta organizirane narodne straže, cesarsko kraljevo policijo so razglasili za »narodno brambo«.³⁰ Prav tako so sklenili, da bodo narodni

brambovci na dan manifestacije nosili slovenske kokarde in rediteljski znak ter bili pokorni Narodnemu svetu. Narodna straža je bila na prizorišču shoda zadolžena za vzdrževanje reda in miru. Prvotno je bila ustanovljena predvsem za zaščito prebivalstva ob morebitnih izgrelih vračajoče vojske skozi naše kraje in zaradi strahu pred morebitnim nasprotnikom mlade slovenske države. Na manifestaciji je v sestavi narodne straže sodelovalo tudi 200 slovenskih častnikov in vojakov. V njihovem imenu je nadporočnik dr. Mihajlo Rostohar s sabljo v roki odrekel prisego avstrijskemu cesarju in obljubil zvestobo novi državi.³¹

Zadnje dejanje je bilo izvršeno 31. oktobra 1918, na predlog Narodnega sveta v Ljubljani je bila imenovana vlada za slovenski del Države SHS, ki jo je še isti dan potrdilo Narodno vijeće v Zagrebu. V Narodni vladi za Slovenijo so bili predstavniki vseh tedanjih političnih strank. Vlada je izvajala vse zakonodajne in izvršne funkcije, ki jih ima

Znak, ki so ga na manifestaciji, 29. oktobra 1918, nosili reditelji. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Sestava prve Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki je z delom začela 31. oktobra 1918. (Uradni list Narodne vlade SHS, 4. 11. 1918)

država, z izjemo zunanjepolitične, ki je pripadala Narodnemu vijeću v Zagrebu. Takoj so razveljavili avstrijsko zakonodajo in sprejeli sklep, da je slovenščina uradni jezik.³²

Prvo slovensko vlado je sestavljalo dvanajst poverjeništev, ki so jih vodili strankarski predstavniki: Oddelek za notranje zadeve (SLS, dr. Janko Brejc), Oddelek za prehrano (JDS, dr. Ivan Tavčar), Oddelek za uk in bogočastje (SLS, dr. Karel Verstovšek), Oddelek za pravosodje (JDS, dr. Vladimir Ravnihar), Oddelek za socialno skrbstvo (JSDS, Anton Kristan), Oddelek za finance (JDS, dr. Vekoslav Kukovec), Oddelek za promet (JDS, dr. Pavel Pestotnik), Oddelek za industrijo in trgovino (JDS, dr. Karel Triller), Oddelek za javna dela in obrt (SLS, inž. Vladimir Remec), Oddelek za kmetijstvo (SLS, prelat Andrej Kalan), Oddelek za narodno obrambo (SLS, dr. Lovro Pogačnik) in Oddelek za zdravstvo (SLS, dr. Anton Breclj). Prvi predsednik Narodne vlade je postal član SLS Josip vitez Pogačnik.³³ Vlada, ki je začela intenzivno delovati s 1. novembrom, je vse do 1. decembra,

ko se je Država SHS združila s Kraljevino Srbijo ter preimenovala v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, delovala samostojno. V oklicu, izdanem 6. novembra 1918, je Narodna vlada nagovorila delavce in državljane pravkar izvojevane države, »... da je narod vreden svobode, ki mu je ravnokar zasijala preko teme večstoletnega tlačanstva.«³⁴ Po združitvi sta se samostojnost in neodvisnost počasi izgubljali, saj je svoje tekoče posle opravljala le še do konca februarja 1919, potem pa se je podredila novemu političnemu okolju.

Vzporednost delovanja oblasti je lepo razvidna na primeru prevzema vodstva Rudnika živega srebra Idrija. Zadnji avstrijski rudniški direktor Josip Billek je kot vnet avstrijski patriot do zadnjega dne branil monarhijo. Ko so 30. oktobra 1918 predstavniki idrijskega Narodnega sveta nenapovedano vstopili v njegovo pisarno in mu očitali mnoge nepravilnosti, jih je enostavno zavrnil, da je avstrijska vlada še vedno legitimna in je odgovoren le njej. Poudaril je, da mu je cesarsko kraljevo ministrstvo naročilo, da mora rudnik

Razglas o razpustu deželnega odbora Vojvodine Kranjske, državnega upravnega organa propadle avstrijske monarhije. (SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 676)

delovati po avstrijski zakonodaji nemoteno, in sicer do zakonite rešitve jugoslovanskega vprašanja. Ker se ni uklonil, so mu predstavniki Narodnega sveta 31. oktobra odvzeli vse pravice, ga izgnali iz uradnih prostorov in zastražili tudi v njegovih zasebnih prostorih na gradu. Na grobo ravnanje se je odzval z besedami: »*Ich bin doch kein Verbrecher!*«³⁵ Na gradu so izobesili slovensko trobojnico, po Idriji so začeli odstranjevati nemške napise. Idričani so bili nad propadom Avstro-Ogrske in ustanovitvijo samostojne slovenske države zelo navdušeni. Ker je bil inž. Billek med domačini zelo nepriljubljen, se je Narodni svet odločil, da bodo njegov odhod z vojaškim avtomobilom zastražili še z dvema orožnikoma. Pod zapis o tem dogodku je vodja rudniškega odpravnništva zapisal, da se je končalo delovanje moža, ki je bil »*12 let Bog in strah cele Idrije*«. ³⁶ A vendar so se že na naslednjih zasedanjih Narodnega sveta spraševali, kako naj ravna ob vse glasnejših vesteh o prihajanju Italijanov na svobodno ozemlje. ■

Josip vitez Pogačnik, prvi predsednik Narodne vlade SHS. (SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, A4-1- 480)

- 23 Več kot tisoč let: kronika župnije sv. Jurija Stara Loka, str. 224.
- 24 Svolišak, Majniška deklaracija, str. 179.
- 25 Perovšek, Iz Avstro-Ogrske, str. 169.
- 26 Slovenec, št. 186, 16. 8. 1918, str. 1.
- 27 Perovšek, Ustanovitev Narodnega sveta, str. 196.
- 28 Perovšek, Ustanovitev Narodnega sveta, str. 196.
- 29 Slovenec, št. 248, 28. 10. 1918, str. 1.
- 30 Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, str. 27.
- 31 Perovšek, Za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, str. 207.
- 32 Perovšek, Slovenci in država SHS 1918, str. 75.
- 33 Perovšek, Prva slovenska nacionalna vlada, str. 208.
- 34 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, fasc. 927.
- 35 Saj vendar nisem zločinec! (iz nem.)
- 36 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, fasc. 927.

»ZMAGOVITA ITALIJA PRINAŠA MIR IN SVOBODO«

Mira Hodnik

ITALIJA

Slovensko ozemlje je bilo takoj po razpadu monarhije leta 1918 razdeljeno med štiri države. Večina Slovencev je najprej živela v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov in po združitvi s Kraljevino Srbijo (1. decembra 1918) v Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev. Po podpisu Trianonske mirovne pogodbe (4. junija 1920) je bilo k matični domovini priključeno še Prekmurje, ki je bilo do takrat v okviru Madžarske kot naslednice ogrskega dela monarhije, žal pa sta po podpisu Rapalske mirovne pogodbe in po Koroškem plebiscitu jeseni 1920 ostali zunaj slovenskih meja celotna Primorska in Koroška onkraj Karavank.

Zahodna slovenska meja je bila najprej določena z demarkacijsko črto, ki je obveljala po podpisu premirja med Italijo in Avstro-Ogrsko (3. novembra 1918). Italija je lahko zasedla slovensko ozemlje, ki ji je bilo obljubljeno z Londonskim sporazumom leta 1915, kar je povzročilo, da je za demarkacijsko črto na Primorskem ostalo skoraj 300 000 Slovencev.

V prvi polovici novembra, ko se je čez slovensko ozemlje proti domu zgrinjala razpadla avstro-ogrsko vojska, je za njimi že korakala »zmagovita« italijanska armada. Prvi, ki so po 4. novembru prihajali na izpraznjena mesta, so bili častniki Kontrolne komisije za nadzor določil premirja. Zadolženi so bili za pregled zbiranja vojaškega materiala, opreme in oborožitve, ki so bili po pogodbi opredeljeni kot vojni plen, in izvajanje umika avstro-ogrskih vojakov. Njim je sledilo t. i. zasedbeno vojaštvo, kar je dejansko pomenilo zasedbo ozemlja oziroma kraja.³⁷ Zasedba ozemlja je potekala postopoma in je bila v celoti zaključena 19. novembra, pri čemer so na posameznih delih demarkacijsko črto celo prestopili. Tako so po

zasedbi Logatca (15. novembra) italijanske vojaške sile nadaljevale pot proti Vrhniki in jo tudi zasedle. Iz Ljubljane jim je nasproti prišel srbski stotnik Mesić, ki je italijanskega brigadnega častnika Ferrara opozoril, da so prestopili demarkacijsko črto. Po proučitvi »vrhniškega« problema so Italijani ugotovili, da so zaradi uporabe premalo natančnega zemljevida (v razmerju 1 : 500.000) res prestopili demarkacijsko črto, zato so se 18. novembra umaknili nazaj v Logatec, kjer so ostali dobri dve leti.³⁸

Resolucija o nedeljivosti slovenskega naroda, ki jo je Občinski zastop mesta Kranj sprejel 9. 7. 1919 in jo naslovil na mirovno konferenco v Parizu.
(SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 147, a. e. 1444)

Glavni mejni kamen št. 46, med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo na Kalcah pri Logatcu, ki so ga postavili po podpisu Rapalske pogodbe (1920); kamen stoji še danes.

(foto: Tina Arh, Zgodovinski arhiv Ljubljana)

Na zasedbo slovenskega ozemlja je poleg prizadetih Slovencev protestirala tudi Narodna vlada v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje. V pripravah na podpis mirovne pogodbe v Parizu so vse občinske odbore pozvali, naj podpišejo resolucijo o vrnitvi okupiranega slovenskega ozemlja Državi SHS. Zbrane resolucije so nato izročili odposlancem na mirovni konferenci v Parizu,³⁹ vendar je bilo agitiranje neuspešno. O dokončni določitvi meje med Kraljevino Italijo in Državo SHS se je odločalo po podpisu Senžermenske mirovne pogodbe, 10. septembra 1919, s sklepom o neposrednih bilateralnih pogajanjih med državama. Po trdih pogajanjih je bila 12. novembra 1920 podpisana Rapalska pogodba, ki je, z manjšimi spremembami, veljala vse do leta 1947. Meja je potekala po črti Peč–Jalovec–Triglav–Možic–Porezen–Blegoš–Črni vrh nad Novaki–Bevke–Hotedršica–Kalce–Planina–Javorniki nad Cerknico–Biška gora–Griža–Snežnik–Kastav–Matulji–Jadransko morje. S tem je bil dovršen del Slovencev ločen od matične domovine in podvržen raznarodovanju. Po podpisu

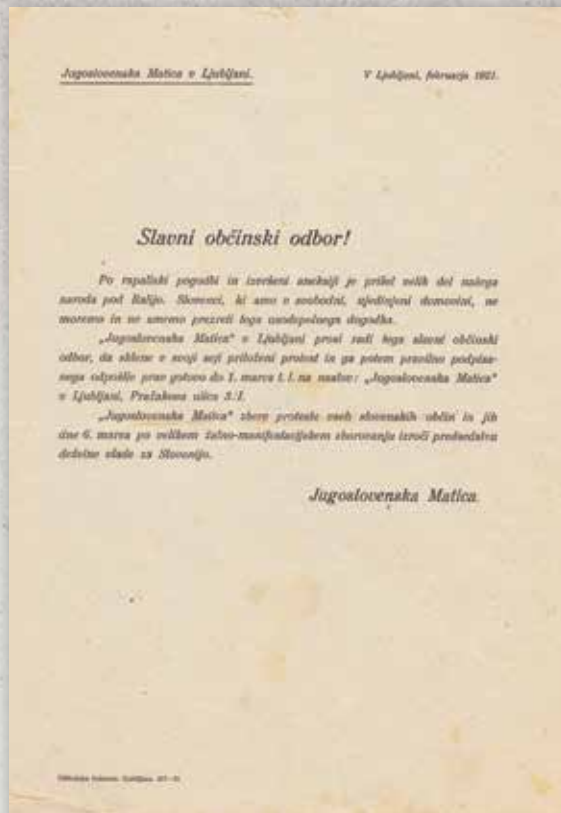
Rapalske pogodbe so mnogi izrazili razočaranje. Jugoslovanska Matica v Ljubljani je celo organizirala podpisovanje protestne note proti krivični meji.⁴⁰ Vsakdanje življenje pa je moralo teči naprej, zato so uradne oblasti spoštovale pogodbo, nadzorovale izvajanje razmejitve in poskušale omiliti težave prebivalstva, ki je živelo tik ob meji.⁴¹

Okupirano ozemlje je bilo takoj po zasedbi priključeno k vojaški upravi Julijske Benečije (*Governatorato militare della Venezia Giulia*), ki jo je upravljal kraljevi guverner, poveljnik 3. armade, general Carlo Petitti di Roreto. Avgusta 1919 je vojaško upravo zamenjala civilna uprava na zasedenih ozemljih, pod vodstvom generalnega civilnega komisarja,⁴² podrejenega Osrednjemu uradu za Nove pokrajine pri italijanski vladi, ki je že pripravljaval razširitev italijanske zakonodaje na nove province, na t. i. *odrešeno ozemlje*. Sedež Civilnega komisariata političnega okraja (*Commissariato civile del Distretto politico di Longatico*) je bil do podpisa Rapalske pogodbe v Logatcu, in sicer za vsa ozemlja, ki so bila v času avstro-ogrske monarhije v pristojnosti Okrajnega glavarstva Logatec, po podpisu pa so sedež prenesli v Idrijo.

Čeprav je Italija na slovenska tla vstopila kot velika zmagovalka, je s svojim prihodom med ljudmi vzbujala zelo mešana čustva. Kljub temu, da so Slovincem in Hrvatom s posebnim proglasom obljubili spoštovanje njihovih tradicij in kulture ter več šol, kot so jih imeli v Avstriji, je guverner že v prvih dneh okupacije izdal vrsto ukrepov, kot so npr.: razoroževanje narodnih straž, ustanovitev vojaškega sodišča, uvedba predhodne cenzure tiska, prepoved prestopanja demarkacijske črte in gibanja po Julijski krajini brez dovoljenja ter prepoved javnih zborovanj. Kasneje je bil izdan še ukaz o prepovedi izobešanja jugoslovanskih in avstrijskih zastav ter prepoved nošenja kokard z jugoslovanskimi barvami.⁴³ Primorski Slovenci so prihod italijanske vojske označili kot kršenje določil premirja. Zaradi ostrega zasedbenega režima so se predstavniki že prej ustanovljenih Narodnih svetov obrnili na osrednje organe Države SHS, z željo po zamenjavi italijanske vojske z zavezniško. Bili so neuspešni,

Italijani so kljub obljubam takoj prepovedali ljudske shode in veselice ter vnašanje tujih časopisov.
(SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 676, Splošno pisarniško poslovanje)

Protest Jugoslovanske Matice proti Rapalski pogodbi.
(SI_ZAL_SKL/0252, Občina Javorje, t. e. 1, a. e. 54)

Italijani so le še poostrili nadzor in sprejeli odlok o kaznovanju vseh, ki bi delovali zoper italijanske interese na zasedenem ozemlju. Odloku so sledile internacije in deportacije civilnega prebivalstva in za vojsko sposobnih moških.⁴⁴ Na obeh straneh meje so izvajali strog nadzor nad gibanjem prebivalstva in vpeljali kontrolo osebnih dokumentov.⁴⁵ Posledično sta zacvetela tihotapljenje in upiranje poitalijančevanju.

Kako pa je zasedba na lokalnem nivoju potekala v Idriji? Že pred njo je Narodni svet v Idriji, 9. novembra 1918, na redni seji razpravljal o morebitnem prihodu italijanskih čet v mesto. Nato je predsednik sveta Ivan Štravs v Ljubljano odpotoval na posvet z Narodno vlado. Ker je ta Italijo priznavala kot članico antantnih sil, torej za zmagovalko, so Idrijčanom svetovali, naj jih pozdravijo in sprejmejo kot zmagovalce. Kljub nestrinjanju z vladnimi predlogi

je idrijski Narodni svet po mestu razobesil razglas, s katerim so pozvali meščane, naj ob prihodu Italijanov ohranijo red in mir. Niso pa upoštevali nasveta, da morajo razpustiti narodne straže, saj so jih nujno potrebovali za vzdrževanje reda in miru. Po premisleku so v Ljubljano sporočili, da se bodo ob zasedbi sicer uklonili njihovi sili, bodo pa protestirali, ker so menili, da bodo Italijani zavzeli nevtrarno ozemlje.⁴⁶

Ko so Italijani 15. novembra 1918 zasedli Idrijo, je vse posle takoj prevzelo vojaško poveljstvo. Poverjenik za notranje zadeve je izdal odredbo, s katero je Narodnemu svetu prepovedal vmešavanje v delovno področje javnih oblasti. Občinski odborniki so na zadnji seji Narodnega sveta⁴⁷ sklenili, da ne bodo prenehali z delovanjem, ampak bodo svoje delovno področje samo omejili na osnovno preskrbo prebivalstva. Temu so Italijani naspro-

tovali, Narodni svet razpustili in dotedanjega predsednika Ivana Štravsca imenovali za regenta. Namesto razpuščene narodne straže so za javni red in mir skrbeli karabinjerji. Najostrejši protest pa so »občinski prisledniki« izrazili ob odstranitvi slovenske zastave z občinske stavbe.⁴⁸ Kljub vsemu so morali, vdani v usodo, vsi občinski in rudniški uradniki ter šolsko osebje podpisati vdanostne zaobljube.⁴⁹ V nasprotnem primeru so morali zapustiti službena mesta in nekateri so se protestno celo izselili v Državo SHS. ■

Novembra 1918 je postal glavni guverner Julijske krajine general Carlo Petitti di Roreto (na sliki na sredini).
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

- 37 Žorž, Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918, str. 369.
38 Žorž, Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918, str. 372.
39 SI_ZAL_MET/0002, Občina Metlika – mesto, t. e. 54, a. e. 149.
40 SI_ZAL_ŠKL/0252, Občina Javorje, t. e. 1, a. e. 54.
41 SI_ZAL_ŠKL/0252, Občina Javorje, t. e. 1, a. e. 53.
42 Kacin-Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, str. 28.
43 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, fasc. 488, Splošni spisi 1918; SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 676, Splošno pisarniško poslovanje 1918.
44 Svoljšak, Italijanski vojaki zasedejo slovensko ozemlje, str. 212.

- 45 SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 146, Kontrola legitimacij na progi Rateče–Bela peč–Jesenice.
46 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 44, Zapisniki Narodnega sveta, 1918.
47 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 44, Zapisnik Narodnega sveta, 15. 11. 1918.
48 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 306, Zapisniki Občinskega odbora mesta Idrija, 23. 11. 1918.
49 SI_ZAL_IDR/0168, Čipkarska šola Idrija, fasc. 73, Dokument z dne 10. 4. 1919.

Mejni prehod med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevino Italijo pri Hotedršici po podpisu Rapalske pogodbe (1920).
(Mestni muzej Idrija)

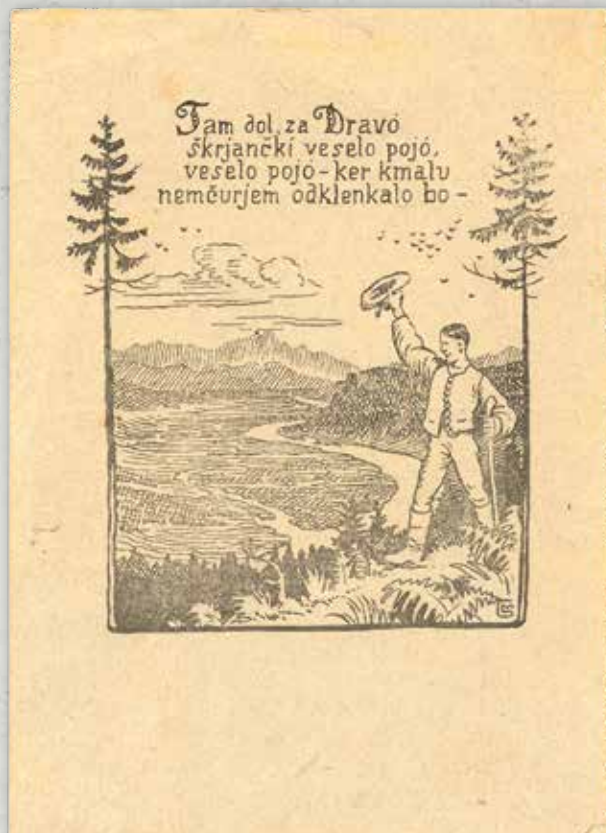
NEMIRNA KOROŠKA

KOROŠKA

Dunja Mušič

Z razpadom habsburške monarhije je bilo za slovenski narod najpomembnejše vprašanje, kje bo potekala meja novo ustanovljene države. Boj za določitev državne meje na Koroškem je trajal skoraj dve leti in je potekal najprej na bojnem, nato pa še na diplomatskem polju.⁵⁰ Narodna vlada v Ljubljani je takoj po razglasitvi Države SHS začela ustanavljati narodne straže in slovenske narodne svete kot regionalne in mestne organe oblasti. Prišlo je tudi do sistematičnega organiziranja vojaških enot. Boj za severno mejo se je začel novembra 1918, in sicer z vojaškimi akcijami nadporočnika Franja Malgaja, ki je s svojo enoto zasedel Mežiško dolino, Pliberk in Velikovec, zahodno Koroško z Borovljami pa stotnik Alfred Lavrič. Proti koncu leta 1918 in v januarju 1919 je prišlo do hudih bojov pri Podkloštru, Borovljah in Področici, slovenski vojaki so se morali umakniti. Milesova komisija je določila demarkacijsko črto na Karavankah. Zapoznala slovenska vojaška zmaga v boju za severno mejo ni več mogla spremeniti odločitve sveta štirih, sprejeta je bila 4. junija 1919, kjer je prevladal predlog o koroškem plebiscitu.⁵¹

10. septembra 1919 je bila v Saint-Germainu podpisana mirovna pogodba z Republiko Avstrijo, ki je začela veljati 16. julija 1920. Sklenjeno je bilo, da bo Avstrija obdržala Ziljsko dolino in Beljak, Kraljestvo SHS je od dežele Koroške dobilo Mežiško dolino in občino Jezersko. Mirovna pogodba je potrdila delitev plebiscitnega ozemlja na južno cono A pod jugoslovansko upravo,⁵² pretežno poseljeno s slovensko govorečim prebivalstvom, in cono B (Celovec z okolico) pod avstrijsko upravo. Za slednjo je predvidela glasovanje le v primeru, če bi Kraljevina SHS zmagala v coni A. Med conama je bila vzpostavljena dobro zastražena demarkacijska

V svoji propagandni tekmi je jugoslovanska stran s plebiscitnimi razglednicami obsojala nemčurje – Korošce, ki so jih koroški Slovenci videli kot ljudi, ki zanikajo svoje slovenstvo in se pretvarjajo, da so koroški Nemci, izdajalci. (SI_ZAL_NME/0191, Zbirka Koroški plebiscit, t. e. 1.)

črta, ki pa jo je morala jugoslovanska stran na zahtevo mednarodnih sil odpreti. Medtem pa je na obeh straneh potekala intenzivna (anti)propaganda.⁵³ Organiziranih je bilo na stotine shodov in zborovanj, precej je bilo tudi nasilja, groženj in podkupovanj.

Plebiscitna kampanja Kraljevine SHS je močno poudarjala narodno zavest, opozarjala je pred zadolženo Avstrijo, manj pa se je lotila političnih in socialnih

Plebiscitna razglednica z geslom *Kni škoda za črville, za tvoje noje, da za spufano Avstrijo brusiš pete*, je opozarjala na zadolženost Avstrije po vojni.

(SL_ZAL_NME/0191, Zbirka Koroški plebiscit, t. e. 1.)

razlogov. Glavno vodilo na strani plebiscitne kampanje Kraljevine SHS je bila ideja slovenske narodnosti, ki je Koroško prikazovala kot slovensko zemljo že od nekdaj. Podoba obeh držav je bila najpogosteje ustvarjena prek igre z barvami, saj so bili volilni lističi za Kraljevino SHS beli, za Avstrijo pa zeleni.

Propaganda je vključevala tudi risbe slikarja Maksima Gasparija, ki so bile z različnimi gesli reproducirane na plebiscitnih razglednicah in plakatih.

Avstrijska propaganda je poudarjala predvsem ekonomske prednosti in ohranitev enotnosti Celovške kotline, sklicevala se je tudi na koroško deželno zavest in bratstvo med slovensko in nemško govorečimi prebivalci Koroške. Zagotavljala je, da bo po plebiscitu v Republiki Avstriji slovenski jezik enako praven nemškemu. Z dvojezičnimi gesli na letakih so obljubljali, da slovenstvo na Koroškem nikakor ne bo ogroženo. Slovenske Korošce so želeli pridobiti na svojo stran tudi tako, da so jih opozarjali na nemirne meje, služenje vojaščine v Kraljevini SHS in nevarnost vojne z Italijo. Socialni nemiri in upadanje slovenske avtonomije po zedinjenju sprva v Kraljestvo SHS, nato (avgusta 1920) v Kraljevino SHS, sta imela velik vpliv na končni rezultat plebiscita.

Po določitih mirovne pogodbe je 10. oktobra 1920 plebiscit potekal v pretežno slovenskem delu plebiscitnega ozemlja – con A. Na tem ozemlju je (ob

uradnem štetju) leta 1910 živelo 73 488 prebivalcev. Od teh je kot svoj občevalni jezik navedlo slovenski 50 837 ali 69,18 %, nemški pa 22 651 ali 30,82 %. Slovenski jezik je bil kot večinski razširjen po vsej coni A, saj je bil to jezik podeželskega, kmečkega in delavskega prebivalstva. Nemščina se je delno govorila le v mestih. Plebiscitno področje A se je delilo v štiri glasovalne okraje in vsi so po štetju leta 1910 imeli močne večine slovenskega občevalnega jezika: okraj Rožek 81,66 %, okraj Borovlje 59,62 %, okraj Pliberk 85,05 % in okraj Velikovec 69,18 %.⁵⁴

Glasovalno pravico je imelo 39 291 moških in žensk, ki so bili 1. januarja 1919 stari najmanj 20 let, s stalnim prebivališčem na plebiscitnem ozemlju in so bili tu rojeni ali so imeli pred 1. januarjem 1912 na Koroškem stalno prebivališče.⁵⁵

V coni A je za Kraljevino SHS glasovalo 15 279 ali 40,96 % glasovalcev, za Avstrijo pa 22 025 ali 59,04 % glasovalcev. Po glasovalnih okrajih je Kraljevina SHS dobila večino v dveh (Rožek – 53,93 % in Pliberk – 51,03 %), Avstrija prav tako v dveh (Borovlje – 56,34 % in Velikovec – 77,27 %). Največja koncentracija glasov za Avstrijo je bila severno od Drave, medtem ko je ozemlje južno od Drave po večini glasovalo za Kraljevino SHS. Ozemlje cone A je s tem po določitih državne pogodbe v celoti pripadlo Avstriji in do glasovanja v drugem, severnem delu plebiscitnega ozemlja, ki je

REZULTAT GLASOVANJA V PREDELU A.										
Glasovalni okraj	Število glaso- valskih upravi- čencev	Število glasovalcev		Število reglasovalcev		Število veljavnih oddanih glasov	Za Jugoslav.		Za Avstrijo	
		Število vseh	%	Število vseh	%		Število	%	Število	%
Možek	4 508	4 348	96,45	160	3,55	4298	2 318	53.93	1 980	46.07
Berevlje	11 943	11 533	96,57	410	3,43	11408	4 981	43.66	6 427	56.34
Pliberk	11 589	10 935	94,36	654	5,64	10848	5 536	51.03	5 312	48.97
Velikevec	11 251	10 820	96,17	431	3,83	10750	2 444	22.73	8 306	77.27
	39 291	37 636	95,79	1655	4,21	37304	15 279	40.96	22025	59.04

Jugoslavija je izgubila plebiscit radi 6746 glasov.

Rezultat glasovanja v coni A.

(SI_ZAL_NME/0191, Zbirka Koroški plebiscit, t. e. 1.)

obsegalo mesto Celovec z njegovo najozžjo okolico (cona B), ni prišlo.⁵⁶

Kljub nekaterim nepravilnostim je plebiscit realno pokazal voljo ljudi. Pragmatični razlogi so prevladali nad nacionalnimi čustvi. Koroški slovenski učitelj, ki je v občini blizu Pliberka agitiral za Kraljevino SHS, je takole opisal svojo izkušnjo: »Naročili so mi, naj stopim h kmečki družini in jo pregovorim, naj ne glasuje za Avstrijo. ... Govoril sem z materjo, odvrnila je: Dva sina imam, bivša avstrijska vojaka. V Avstriji ni treba k vojakom. ... Cela družina je glasovala za Avstrijo. Takih družin je bilo mnogo. Ni glasovala za nemštvo ali pa za Avstrijo kot državo, ampak – proti vojaščini in proti vojni.«⁵⁷ Rezultat plebiscita je bil dejansko glasovanje za mir, ki ga je obljubljala avstrijska stran. Nihče pa se ni zavedal,

da bodo po plebiscitu avstrijske oblasti nadaljevale z raznarodovalno dejavnostjo, s katero so koroškim Slovencem začeli omejevati jezikovne pravice, ki so si jih že izborili v Avstro-Ogrski. V letih po plebiscitu so nemški nacionalisti v več organizacijah izvajali pritiske na Slovence, ki so glasovali proti združitvi z Republiko Avstrijo, in sprožili val izseljevanja. ■

Avstrijski propagandni letak, ki je opozarjal, da bodo koroški Slovenci v Kraljevini SHS morali služiti vojsko. Izraz žovnir ali žolnir je bil starinski izraz za vojaka, ki označuje vojaško, krvoločno naravo slovenstva.

(SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond, t. e. 6, a. e. 181.)

50 Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921, str. 36.

51 Nečak, Repe, Prelom: 1914–1918, str. 256–257.

52 Izraz Jugoslavija se je začel uporabljati že pred uradnim preimenovanjem Kraljevine SHS v Kraljevino Jugoslavijo leta 1929.

53 Stergar, Koroški plebiscit, str. 247–249.

54 Pleterski, K zgodovinskim okoliščinam bojev in plebiscita na Koroškem v letih 1918–1920, str. 841.

55 Stergar, Koroški plebiscit, str. 247–249.

56 Pleterski, K zgodovinskim okoliščinam bojev in plebiscita na Koroškem v letih 1918–1920, str. 841.

57 Pleterski, O prvinah in o značaju plebiscitne odločitve, str. 243.

KRALJESTVO SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV

Elizabeta Eržen Podlipnik

Prvega decembra 1918, ob osmih zvečer, je srbski prestolonaslednik Aleksander Karađorđević v Beogradu sprejel delegacijo Narodnega sveta. Ta mu je ponudila vladarsko oblast, ki jo je sprejel in nato razglasil združitev t. i. »ujedinjenja« Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo.⁵⁸ To je pomenilo konec kratkega življenja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in rojstvo nove države pod srbsko vladavino. Država se je uradno imenovala Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, uporaba kratice SHS je bila v uradnem komuniciranju prepovedana.⁵⁹ Čeprav se je šele konec avgusta 1920 preimenovala v kraljevino,⁶⁰ so v časopisih in drugih neuradnih zapisih uporabljali izraz Kraljevina SHS ali celo Kraljevina Jugoslavija.⁶¹ Prvi kralj novonastale države t. i. Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev je postal srbski kralj Peter I. Karađorđević, ki pa v kraljestvu ni imel nobene dejanske oblasti. Že leta 1914, ko je bil še kralj Srbije, je vso oblast prenesel na sina, regenta Aleksandra.⁶² Aleksander I. Karađorđević je ostal regent tudi po tem, ko je 1. decembra 1918 izpeljal združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo. Naziv kralja je dobil leta 1921, po očetovi smrti. Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, je vodil do 9. oktobra 1934, ko je med obiskom v Marseillu (Francija) umrl kot žrtev atentata.⁶³

S posebnim ukazom regenta Aleksandra je bila 20. januarja 1919 ukinjena slovenska narodna vlada. Namesto nje je začela delovati nova, Deželna vlada za Slovenijo, ki pa je imela omejena pooblastila.⁶⁴ Takoj na začetku svojega delovanja je vlada v Beogradu uveljavila nove državne simbole in praznike, ki so naslednjih dvajset let predstavljali jugoslovansko državo.

Kralj Peter I. Karađorđević (1844–1921) v Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev ni imel nobene dejanske oblasti.

(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 16)

Regent Aleksander I. Karađorđević (1888–1934) je 1. decembra 1918 razglasil združitev Kraljevine Srbije z Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov v novo državo – Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, G3-058-002)

Grb Kraljestva SHS je bil v osnovi srbski kraljevi grb, z dvoglavim orlom, ki sta mu bila dodana hrvaška šahovnica z dvajsetimi polji (pozneje s petindvajsetimi) in slovenski polmesec, obrnjen navzgor, z belo peterokrako zvezdo.⁶⁵ Leta 1921 so grb nekoliko spremenili, nad slovenskim polmesecem so bile po novem tri zlate šesterokrake zvezde.⁶⁶

Za državno himno se je uveljavila himna, ki je bila skupek vseh treh narodnih himen, vendar ni bila v tej obliki nikoli uzakonjena. Običajno so peli prvo in zadnjo kitico srbske himne *Bože pravde*, hrvaške *Lepa naša domovina* in slovenske *Naprej zastava slave*.⁶⁷ Iz arhivskih zapisov je razvidno, da so v prvih letih po združitvi na slovesnostih najpogosteje peli »narodno himno« *Bože pravde*, včasih tudi hrvaško

Lepa naša domovina,⁶⁸ redkeje pa slovensko *Naprej zastava slave*.⁶⁹ Besedilo srbske himne *Bože pravde* so jeseni 1919 nekoliko spremenili in pridevnik srbski povsod nadomestili z besedo naš.⁷⁰

Državna zastava Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila trobojnica, sestavljena iz barv, ki so bile v narodnih zastavah vseh treh narodov, vendar v drugačnem vrstnem redu kot do takrat. Nova državna zastava je bila zgoraj modra, v sredini bela in spodaj rdeča; barve so bile vodoravno položene, enako široke in v razmerju višine proti širini 1 : 1 ½.⁷¹ Ker pa je blaga zelo primanjkovalo, se je dogajalo, da so morali uporabiti kar stare zastave in jih ustrezno prešiti.⁷²

V maniri zavračanja vsega, kar je spominjalo na bivšo monarhijo in njeno vladarsko dinastijo, so spremenili imena ustanov, ki so se imenovali po bivših avstrijskih vladarjih. Tako so 4. marca 1919 na seji ljubljanskega občinskega sveta potrdili spremembe imen sedmih občinskih ustanov. Vse ustanove so po novem namesto naziva po cesarju Francu Jožefu I. ali cesaricah Elizabeti in Citi, nosile ime po svoji ustanoviteljici – ljubljanski občini.⁷³ Julija 1919 je ljubljanski občinski svet na podlagi sklepa s 14. januarja tega leta sprejel predloge o preimenovanju ljubljanskih cest, ulic in trgov. Med drugim so predlagali, da se Jubilejni most cesarja Frana Josipa po novem imenuje Zmajski most.⁷⁴

Januarja 1919 so v kraljestvu izenačili tudi koledar in gregorijanskega uvedli tudi v tistih delih skupne države, kjer so do takrat uporabljali stari, julijanski koledar. Izenačitev se je po starem koledarju izvedla 15. januarja, ki je po novem postal 28. januar.⁷⁵

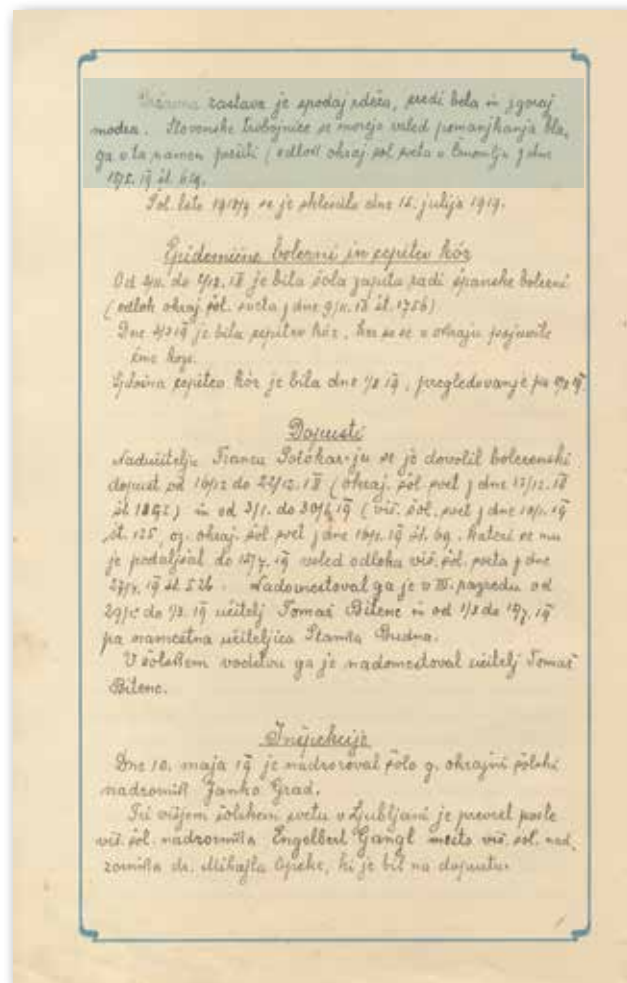
23. julija 1919 je regent Aleksander podpisal zakon, s katerim je bila ustanovljena univerza v Ljubljani, s popolnimi Pravno, Filozofsko, Tehniško in Teološko fakulteto ter nepopolno (dveletno) Medicinsko fakulteto.⁷⁶

Na ustavo nove države je bilo treba počakati še dobri dve leti. Sprejeta je bila na Vidov dan, 28. junija 1921, in se je po njem tudi imenovala Vidovdanska ustava.⁷⁷

Grb Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev na častni diplom, s katero je prestolonaslednik Aleksander dr. Ivanu Tavčarju 30. januarja 1921 podelil Red sv. Save. (SI_ZAL_ŠKL/0278, Ivan in Franja Tavčar, Visoko pri Poljanah, t. e. 2, a. e. 11)

Z nastankom nove jugoslovanske države so se spremenili tudi številni zapisi v šolskih kronikah. Če so pisci v svojih zapisih prej slavili cesarja in Avstrijo, so po novem častili kralja in Jugoslavijo. Najbolj nazorno to ilustrira zapis iz šolske kronike v Sorici, kjer beremo: »Vse, kar je pisanega o svetovni vojni v tem letu, kar je pisanega s simpatijo do Avstrije, je pisano vsled višjega pritiska, kajti gorje mu, kdor bi upal pisati drugače. Srca naša pa so

Državna zastava Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila trobojnica, zgoraj modra, v sredini bela in spodaj rdeča; barve so bile položene vodoravno. (SI_ZAL_ČRN/0022 Osnovna šola Komandanta Staneta Dragatuš, t. e. 1)

bila in udarjala ravno v nasprotno smer, tja, kamor je usoda obrnila vojno srečo, v našo Srbijo, s katero smo se združili v eno državo SHS.«⁷⁸ ■

58 Perovšek, Jugoslovansko državno zedinjenje, str. 222.
59 Uradni list, 30. januar 1919, str. 115.
60 Službene novine, 24. 8. 1920, str. 1.
61 V takratnih slovenskih dnevnikih časopisih, šolskih in župnijskih kronikah so izraz kraljestvo uporabljali zelo redko ali skoraj nikoli.
62 Prunk, Karađorđevići, str. 406–407.
63 Prunk, Karađorđevići, str. 406–407.
64 Dolenc, Mednarodni položaj prve Jugoslavije, str. 203–211.
65 http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/drzavni_simboli/grb.html.
66 [http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS-Vidovdanski%20ustav%20\(1921\).pdf](http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS-Vidovdanski%20ustav%20(1921).pdf), pridobljeno 14. 6. 2018.
67 http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/drzavni_simboli/himna.html.

58 SI_ZAL_LJU/0232, V. mestna slovenska deška ljudska šola, t. e. 7, a. e. 49; SI_ZAL_ŠKL/0109, Osnovna šola Poljane, t. e. 20, a. e. 159.
69 SI_ZAL_LJU/0230, Osnovna šola Valentina Vodnika, Ljubljana – Zgornja Šiška, t. e. 1, a. e. 1.
70 SI_ZAL_LJU/0232, V. mestna slovenska deška ljudska šola, t. e. 7, a. e. 49.
71 Uradni list, 26. 9. 1919, str. 555.
72 SI_ZAL_ČRN/0022, Osnovna šola Komandanta Staneta Dragatuš, t. e. 1.
73 SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod III., t. e. 77.
74 SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod III., t. e. 77.
75 Uradni list, 20. 1. 1919, str. 99.
76 Uradni list, 1. 9. 1919, str. 507.
77 [http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS-Vidovdanski%20ustav%20\(1921\).pdf](http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS-Vidovdanski%20ustav%20(1921).pdf), pridobljeno 14. 6. 2018.
78 SI_ZAL_ŠKL/0207, Osnovna šola Sorica, t. e. 1, Kronika.

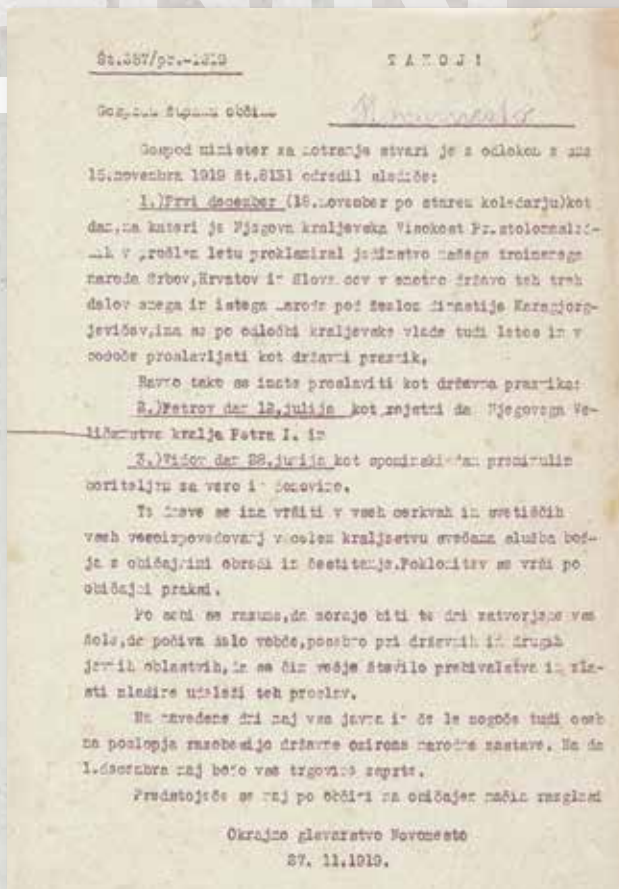
NOVI DRŽAVNI PRAZNIKI

Elizabeta Eržen Podlipnik

V novi državi pod žezlom dinastije Karađorđević so bili poleg novih državnih simbolov uzakonjeni tudi nekateri novi državni prazniki. Namenjeni so bili slavljenju nove (srbske) vladarske dinastije Karađorđević in vsega, kar je spominjalo na slovanstvo ter skupne slovanske korenine. Stari avstrijski prazniki so bili ukinjeni. Z odlokom ministra za notranje zadeve so bili 15. novembra 1919 uzakonjeni trije novi državni prazniki: 1. december (18. november po starem julijanskem koledarju), t. i. Dan ujedinjenja, 12. julij, rojstni dan kralja Petra I., in 28. junij Vidov dan.⁷⁹

Državni prazniki so bili dela prosti dnevi, tudi v šolah ni bilo pouka. Otroci in učitelji so se takrat praznično oblečeni udeležili maše in se po cerkvenem obredu odpravili v šole, kjer so potekale šolske proslave in predavanja na temo praznika, ki so ga slavili. Tudi uradniki so se morali po službeni dolžnosti udeležiti cerkvenih obredov in proslav. Vojska je po kraljestvu organizirala vojaške parade. Na vseh javnih zgradbah in uradih so obesili državne zastave.⁸⁰

Dan ujedinjenja, ki so ga praznovali 1. decembra, so za narodni praznik razglasili že 4. decembra 1918, na podlagi odredbe narodnega sveta. Na ta dan so se vsako leto spominjali zgodovinskega dogodka, ko je regent Aleksander Karađorđević razglasil združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v novo državo. Leta 1918 so praznik »zaradi prometnih nepravil« izjemoma praznovali 14. in 15. decembra. Predsedstvo Narodnega sveta je med drugim odredilo, da v soboto, 14. decembra, proslavijo narodni praznik po vseh šolah in še isti večer priredijo svečane obhode z godbo povsod tam, kjer so bile nastanjene vojaške enote.

Obvestilo Okrajnega glavarstva Novo mesto o treh novih državnih praznikih.

(SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto, t. e. 99, a. e. 141)

Društvom so priporočili, naj »... prirede slavnostne akademije, narodna zborovanja, slavnostne gledališke predstave i. dr., kar bi utegnile široke sloje seznaniti z dogodkom.«⁸¹ Odredili so tudi, naj v nedeljo, 15. decembra, dogodek proslavijo v cerkvah ter preberejo addresso Narodnega sveta in odgovor prestolonaslednika Aleksandra. Člane narodnih društev so pozvali, da pridejo k maši z zastavami, vojaške oblasti pa naj priredijo svečano parado. Dogodek naj spremlja zvonjenje cerkvenih zvonov, na sedežih vlad naj »oddajo 1001 strel«. Na vseh javnih, če je mogoče, tudi na zasebnih, poslopih naj obesijo slovenske, hrvaške in srbske

Vzneseni zapis iz šolske kronike OŠ Sorica o razglasitvi 1. decembra za narodni praznik.
(SI_ZAL_ŠKL/0207, Osnovna šola Sorica, t. e. 1)

zastave. Poleg tega je predsedstvo Narodnega sveta priporočalo še, naj se vsem uradom vseh veroizpovedi in vsem šolam pošlje okrožnica, ki naj vsebuje kratek življenjepis dinastije Karadjordjević, tudi njene zasluge za združitev naroda. V okrožnici naj posebej poudarijo »... delovanje naših prvih jugoslovanskih rodoljubov za ujedinjenje našega naroda.«⁸²

Tudi v naslednjih letih na ta dan v šolah ni bilo pouka. V cerkvah so obhajali posebne zahvalne maše, ki so se jih udeležili tudi učitelji in učenci. Po maši so skupaj odšli v šole, kjer so jim učitelji »raztolmačili slavnost«, pojasnili pomen združenja v novo državo in na kratko predstavili vladarsko dinastijo.⁸³ O tem, kaj so otroci peli na šolskih

proslavah, govore številni zapisi v šolskih kronikah. Vedno so peli državno himno *Bože pravde*, poleg nje pogosto tudi hrvaško *Lepa naša domovina*.⁸⁴ Vse trgovine so bile ta dan zaprte.⁸⁵

28. junija 1919, na dan sv. Vida, so v Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev prvič praznovali *Vidov dan*.⁸⁶ To je bil srbski narodni praznik, ki so ga praznovali v spomin na bitko na Kosovem polju leta 1389.⁸⁷ V novi državi so ga poimenovali *Spominski dan preminulih boriteljev za vero in domovino*.⁸⁸ Z njim so želeli, kot piše v okrožnici Višjega šolskega sveta z dne 21. julija 1919 »... da v šolski mladini zbudimo in utrdimo v šolski mladini državno misel, jo prepojimo s čustvom državne enotnosti, ji odkrijemo zgodovinski pomen tega dne ter pokažemo na junaške borbe Srbov na naše osvobojenje.«⁸⁹

Rojstni dan kralja Petra I. Karadjordjevića, 12. julij, je bil tudi dan invalidov. Takrat so po vsej državi prirejali dobrodelne prireditve in na njih zbirali prispevke zanje, učitelji pa so pri pouku še posebej

V duhu povečevanja skupnih slovanskih korenin je maja 1920 postal državni praznik tudi praznik slovanskih apostolov Cirila in Metoda.

(SI_ZAL_ŠKL/0278, Ivan in Franja Tavčar, Visoko pri Poljanah, t. e. 2, a. e. 11)

Vidov dan 28. junij - Vidov dan - se je proslavil s šolarsko maso in primernim nagovorom. Za sirote, katerih očetje so padli v branbi domovine, se je med šol. mladino nabralo 24 k, kateri znesek se je vposljal okrajnemu šolskemu svetu.

Petrov dan 12. julija se je udeležila šolska mladina v spremstvu obeh ninih moči šolarske mase v proslavo rojstnega dne Nj. Velikanstva kralja Petra I.

Zapis iz kronike Osnovne šole Trebija o praznovanju novih državnih praznikov. (SI_ZAL_ŠKL/0180, Osnovna šola Trebija, t. e. 1, a. e. 1)

spregovorili o zaslugah kralja Petra za združitev vseh Jugoslovanov.⁹⁰

Naštetim državnim praznikom se je maja 1920 pridružil še Praznik slovanskih apostolov Cirila in Metoda, ki so ga praznovali 24. maja. V Sloveniji so ga prvo leto praznovali le »... kot navadni cerkveni praznik in narodni praznik, ker je ministrsko obvestilo prepozno došlo ...«⁹¹ in ne kot državni praznik.

Po novem so se, posebno v šolah, spominjali slovenskih in drugih slovanskih mož. Še posebej slovesno so obeleževali okrogle obletnice njihovih rojstev in smrti. V duhu slavljenja in poveljevanja vsega slovanskega so 8. januarja 1919 praznovali 100. obletnico smrti »našega prvega pesnika Valentina Vodnika«,⁹² 18. oktobra istega leta pa 50. obletnico smrti Simona Jenka.⁹³ ■

Po novem so se, posebno v šolah, spominjali slovenskih in drugih slovanskih mož. Še posebej slovesno so obeleževali okrogle obletnice njihovih rojstev in smrti. Vodnik, Bleiweis (SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, I1-070-001) Jenko (SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 154)

79 SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 147.

80 SI_ZAL_ŠKL/0168, Osnovna šola Škofja Loka - Mesto, t. e. 34, a. e. 832.

81 Uradni list, 7. 12. 1918, str. 36.

82 Uradni list, 7. 12. 1918, str. 36.

83 SI_ZAL_LJU/0188, Gimnazija Bežigrad, t. e. 41, a. e. 613.

84 SI_ZAL_ŠKL/0109, Osnovna šola Poljane, t. e. 20, a. e. 159; SI_ZAL_ŠKL/0180, Osnovna šola Trebija, t. e. 1, a. e. 1; SI_ZAL_ŠKL/0182, Osnovna šola Ivana Tavčarja Gorenja vas, t. e. 9, a. e. 116; SI_ZAL_LOG/0019, Osnovna šola Gorenji Logatec, t. e. 45, a. e. 166; SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. D35.

85 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 150, a. e. 1499.

86 SI_ZAL_KOČ/0073, Osnovna šola Struge, t. e. 1, a. e. 1.

87 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 147, a. e. 1444.

88 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 150, a. e. 1499.

89 SI_ZAL_LJU/0232, V. mestna slovenska deška ljudska šola v Ljubljani, t. e. 7, a. e. 49.

90 SI_ZAL_LJU/0230, Osnovna šola Valentina Vodnika, Ljubljana - Zgornja Šiška t. e. 1, a. e. 1.

91 SI_ZAL_ŠKL/0168, Osnovna šola Škofja Loka - Mesto, t. e. 34, a. e. 832.

92 SI_ZAL_KOČ/0073, Osnovna šola Struge, t. e. 1, a. e. 1.

93 SI_ZAL_CER/0053, Osnovna šola Heroja Janeza Hribarja Stari trg pri Ložu, t. e. 1, a. e. 1.

TRIUMFALNI SPREJEM REGENTA ALEKSANDRA V SLOVENIJI

SPREJEM

Elizabeta Eržen Podlipnik

Regent Aleksander Karađorđević se je konec junija 1920 podal na svoj prvi uradni obisk hrvaških in slovenskih krajev. Najprej je obiskal Zagreb, nato pa se je ustavil v Ljubljani, na Bledu, v Trzinu, Kranju, Kamniku, Celju in na koncu v Mariboru.⁹⁴

Novice o obisku so prišle že leto prej. Mestno županstvo Kranj je že 11. oktobra 1919 dobilo od Okrajnega glavarstva v Kranju obvestilo, da bo regent Aleksander obiskal Kranj in Bled. V ta namen je mestno županstvo 15. oktobra 1919 sklicalo sejo, na katero so bila vabljeni vsa društva in združenja.⁹⁵

V Ljubljano je prestolonaslednik z dvornim vlakom in številnim spremstvom prispel 26. junija, nekaj minut pred pol šesto uro zvečer. Vmes je imel kratke postanke v Brežicah, Krškem in Brestanici. Povsod, kjer se je ustavil, ga je na praznično okrašenih železniških postajah pričakala množica. Ob zvokih himne *Bože pravde* je izstopil z vlaka in na kratko pozdravil zbrane. Občinski veljaki so mu namenili nekaj pozdravnih besed, majhne deklice pa izročile šopke rož. Po kratki slovesnosti je nadaljeval pot proti Ljubljani.

V imenu Mestne občine Ljubljana sta prestolonaslednika Aleksandra pozdravila župan dr. Ivan Tavčar in njegova žena Franja. (SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, A5-075-021)

Na peronu ga je pričakala številna delegacija, z deželnim predsednikom dr. Jankom Brejcem na čelu,⁹⁶ na tribuni na železniški postaji pa so ga pozdravili ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar z ženo, državni in občinski svet ter ob izhodu stolni kapitelj in duhovščina.

Po županovem pozdravnem govoru se je Aleksander odpeljal do poslopja deželne vlade, kjer je z balkona pozdravil občinstvo. Vz dolž cest, od železniške postaje do gledališča, so stali različni vojaški polki, predstavniki najrazličnejših društev in dobrovoljcev, skupine deklet v narodnih nošah ter šolarji z zastavicami.⁹⁷ Pred kavarno Evropa ga je pričakala velika skupina županov.⁹⁸ Med nepregledno množico ljudi so v časopisu *Slovenec* posebej omenili kmečke fante na konjih, s pipami v ustih in »... koj za njimi je bila naša slovenska posebnost ob slavnostnih prireditvah, namreč ozaljšani vozovi, katerih eni so predstavljali kmečko ženitovanje.«⁹⁹ Po slavnostni večerji sta regent Aleksander in dr. Anton Korošec z balkona nagovorila zbrano množico. Ob 23. uri in 25 minut se je slavje zaključilo.

Ljubljana je bila za to priložnost praznično okrašena. Razkošno in sijajno je bila okrašena tudi glavna železniška postaja. Prostor pred peronom je

Na fotografiji regent Aleksander med vožnjo pozdravlja množice. Poleg njega je dr. Janko Brejc, predsednik deželne vlade. (SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, A5-075-001)

bil posut z belim peskom in pregrnjen s preprogo. V mestu so bili postavljeni številni mlaji in ni bilo hiše, ki ne bi imela prižganih luči. Vse pomembnejše mestne zgradbe so bile odete v praznično električno razsvetljavo. Na Mestnem domu je regenta pričakal napis »Slava Aleksandru«, na Rotovžu pa črka A, nad katero je bila krona.¹⁰⁰

Drugi dan obiska si je Aleksander ogledal številne ljubljanske kulturne ustanove, zavode in šole ter cerkve. Nekaj po deveti uri zjutraj se je v stolni cerkvi udeležil maše, ki jo je daroval ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. Po obredu se je odpravil še do pravoslavne in evangeličanske cerkve. Po obisku vseh treh cerkva se je udeležil manifestacije na Kongresnem in Marijinem, danes Prešernovem trgu. Na balkonu univerze ga je pozdravil dr. Josip Plemelj, rektor ljubljanske univerze, ki je bil ob tej priložnosti odlikovan z Redom sv. Save. Regent je položil venec k Prešernovemu spomeniku in se nato odpeljal do mestne hiše. Tam ga je ob spremstvu občinskih svetovalcev sprejel župan dr. Ivan Tavčar. Po sprejemu v Rotovžu je obiskal še državno obrtno šolo in muzej Rudolfinum (danes Narodni muzej). Ob treh popoldne je v dvorani deželne vlade sprejel zastopnike kulturnih, političnih, strokovnih in gospodarskih organizacij ter društev.¹⁰¹ Po avdienci je obiskal ljudsko veselico na Kozlerjevem vrtu in si ogledal še Ljubljanski grad.¹⁰² Drugi dan Aleksandrovega obiska se je končal s slavnostno predstavo v operi.

Tretji dan, 28. junija 1920, je prestolonaslednik obisk nadaljeval na Gorenjskem.¹⁰³ Avto s častnim gostom in spremstvom je izpred vladne palače odpeljal ob devetih zjutraj. Pot jih je vodila skozi Šiško, Šentvid in Medvode v Kranj, kjer so imeli postanek. Od tam je prestolonaslednik pot nadaljeval skozi Naklo in Lesce proti Bledu. Po obedu se je s čolnom odpeljal še na Blejski otok. Na koncu je obiskal še Tržič, kjer si je ogledal čevljarsko tovarno Petra Kozine. Od tam se je vrnil v Ljubljano, kjer je prenočil. Četrty dan, 29. junija 1920, se je z avtomobilom odpeljal v Celje in Maribor, od tam pa se je z dvornim vlakom vrnil v Beograd.¹⁰⁴

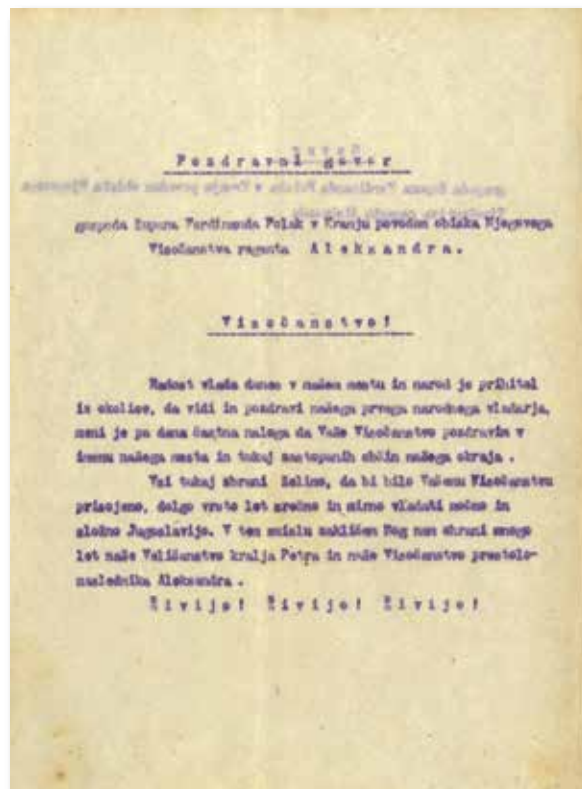
V vseh krajih, ki jih je obiskal, so regentu Aleksandru pripravili veličastne sprejeme.¹⁰⁵ Za to priložnost so občani dobili natančna navodila o poteku dogodka in o tem, kako naj polepšajo mesto. Kranjsko županstvo je občanom naročilo, naj hiše v mestu, kolikor je le mogoče, obnovijo in pobarvajo hišna pročelja, omislijo naj si zastave iz blaga za strehe in male iz papirja za okna. Nasploh naj veliko pozornosti namenijo zunanji okrasitvi mesta s cvetjem in preprogami. Prav tako so na najbolj

prometnih ulicah nalepili propagandne plakate »Koroška Slovenija«.¹⁰⁶ Takratni časopisi so obisku namenili veliko pozornosti in so z naklonjenostjo in zelo podrobno poročali o njegovem poteku. V ta namen so izšle posebne številke časopisov, v katerih so objavili vse uradne govore in pozdrave.

Obširne članke so posvečali dinastiji Karađorđević in jo poveličevali. V *Slovenskem narodu* so Aleksandra opisali kot zagorelega, simpatičnega mladeniča, vitke postave,¹⁰⁷ v *Slovcu* pa kot lepega, zagorelega, črnolesega mladeniča.¹⁰⁸ O dogodku nam govore tudi številni zapisi v šolskih in župnijskih kronikah.¹⁰⁹

V časopisu *Slovenski narod* so Aleksandra opisali kot zagorelega, simpatičnega mladeniča, vitke postave, v *Slovcu* pa kot lepega, zagorelega, črnolesega mladeniča.

(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, A5-075-043)

Pozdravni govor kranjskega župana Ferdinanda Polaka ob obisku regenta Aleksandra v Kranju.

(SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 152, a. e. 1571)

Regent Aleksander je dva meseca pozneje, 24. avgusta 1920, razglasil amnestijo za vsa kazniva dejanja političnega značaja in manjša kazniva dejanja, storjena v času njegovega obiska v Sloveniji.¹¹⁰ ■

94 Trobec, *Spominska knjiga od posestva Trobec v Črnem Vrhu*, str. 138.

95 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 152, a. e. 1571.

96 *Slovenski narod*, št. 145, 27. 6. 1920, str. 1–2.

97 *Slovenec*, št. 144, 27. 6. 1920, str. 2–4.

98 *Slovenski narod*, št. 145, 27. 6. 1920, str. 1–2.

99 *Slovenec*, št. 144, 27. 6. 1920, str. 1.

100 *Slovenec*, št. 144, 27. 6. 1920, str. 3.

101 *Slovenski narod*, št. 147, 1. 7. 1920, str. 2.

102 SI_ZAL_ŠKL/0193, Osnovna šola Stara Oselica, t. e. 1, a. e. 1.

103 *Slovenski narod*, št. 146, 28. 6. 1920, str. 1–2.

104 *Slovenski narod*, št. 147, 1. 7. 1920, str. 1–2.

105 SI_ZAL_ŠKL/0193, Osnovna šola Stara Oselica, t. e. 1, a. e. 1.

106 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 152, a. e. 1571.

107 *Slovenski narod*, št. 147, 1. 7. 1920, str. 1–2.

108 *Slovenec*, št. 144, 27. 6. 1920, str. 1.

109 Župnijske kronike Stražišče, Stara Loka; šolske kronike Stara Oselica, Trata - Gorenja vas, Javorje, Osnovna šola Valentina Vodnika, Ljubljana - Šiška; Dnevnik I. dekliske ljudske šole v Ljubljani.

110 *Slovenski narod*, 26. 8. 1920, št. 194, str. 2.

SLOVENSKI NAROD NA PREPIHU

Dunja Mušič

Nacionalni obstoj slovenskega naroda je bil ob koncu 1. svetovne vojne še bolj ogrožen kot v času Avstro-Ogrske. Velika pričakovanja ob ločevanju od avstrijskega jarma so v novoustanovljenih državah vsako leto prinesla več preizkušenj.

Vojni dogodki ob začetku 1. svetovne vojne so ob italijanski meji sprožili val goriških beguncev, ki so zavetje iskali v notranjosti monarhije, največ v begunskih taboriščih na ozemlju današnje Avstrije in Češke. Precej jih je ostalo tudi na Kranjskem, kjer pa begunskih taborišč ni bilo. Deželna oblast jih je skušala enakomerno razporediti po občinah in okrajnih glavarstvih. Za podporo beguncem iz vojnega ozemlja so v Ljubljani že v letu 1915 ustanovili Posredovalnico za goriške begunce, ki je imela podružnico tudi v Novem mestu. Zajemala je občine Novo mesto, Šmihel-Stopiče, Prečno in Št. Peter.¹¹¹ Posredovalnica je sprejemala in razdeljevala državno podporo, skrbela za živila ter posredovala službe in stanovanja pri krajevnem prebivalstvu. Delovala je vse do leta 1920.

Posledice osvoboditve in nova država niso prinesle dolgoročnega zadovoljstva slovenskim prebivalcem. Begunska problematika je dobila nove razsežnosti – begunce, ki so odhajali zaradi italijanske in avstrijske zasedbeslovenskega ozemlja.¹¹² Vprašanja beguncev je reševal Posredovalni urad za begunce v Ljubljani, ustanovljen novembra 1918. Organizacijo tega urada, in določitev njegovega področja, je urejalo Poverjeništvo za socialno skrbstvo.¹¹³ Med begunci so bili najštevilnejši uradniki, policijski uslužbenci, prosvetni delavci, železničarji in dijaki.

V Kraljestvu SHS so begunci podporo začeli prejemati v januarju 1919. Vsi, ki do tedaj niso

bili deležni državne begunske podpore ali jim je bila odvzeta, so jo morali ponovno dokazovati.¹¹⁴ Državna begunska podpora se je izplačevala le tistim, ki so z dokumenti potrjevali status begunca. To je pomenilo, da so bili brez novega stalnega bivališča, nepreskrbljeni, brez trajne službe in brez prejemkov ali pokojnine.¹¹⁵ S pisanjem prošenj in navedbo razlogov so si lahko pridobili nekaj denarja za preživetje, obleko in obutev.

Okrajno glavarstvo *Novo mesto* Občina *Trebnje*

Popisna pola

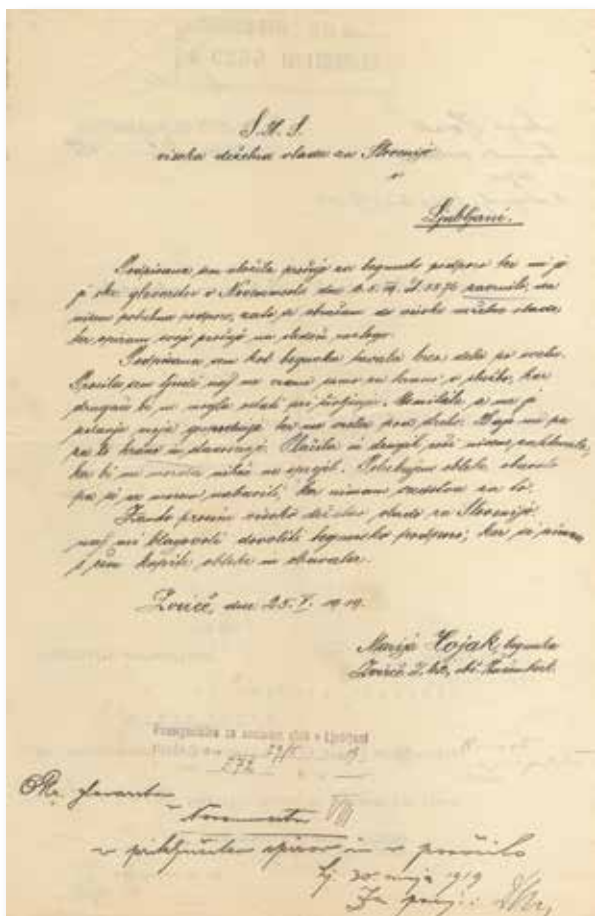
za begunce, ki prejemajo državno begunsko podporo.

I. Državni glavar.

1.) Priimek in krmo (ime):	<i>Herold Jasja</i>
2.) Narodnost:	<i>slav.</i>
3.) Rojstno leto, dan, mesec:	<i>23/8 1894</i>
4.) Rojstno kraj, glavarstvo:	<i>St. Peter, Gorica</i>
5.) Osnovna obdoba:	<i>Stla</i>
6.) Bivališče pred begun:	<i>Stla</i>
7.) Mesto in leto boga:	<i>državna 1916</i>
8.) Rodnja bivališča:	<i>Trebnje 18</i>
9.) Stan (stanak, poroka, vstopni):	<i>poroka</i>
10.) Pukla pred begun: a) glavni: b) pomožni:	<i>področje</i>
11.) Kakšno poklo (vredno) vidi: a) glavni: b) pomožni:	<i>področje pri Novem mestu</i>
12.) Ali ima dolo, vosek (vrednost):	<i>—</i>
13.) Ali ima lastno gospodinjstvo? Ali ali ne:	<i>ne</i>
14.) Ali ima v zasednem stanju na ali kak vidi družinski član (žena, starši, otroci) ali? v kakšnem stanju?	<i>ne</i>
15.) Ali ima v zasednem stanju na ali kak vidi družinski član (žena, starši, otroci) ali? v kakšnem stanju: ali se do obdelavati ali ne?	<i>ne</i>
16.) Ali ima v zasednem stanju (vrednost) ali? (žena, otroci) v kakšnem stanju: ali se do obdelavati ali ne?	<i>ne najemno</i>

Prva stran popisne pole za begunca, ki je prejemal državno begunsko podporo v občini Trebnje.

(SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 1, a. e. 9.)

Prošnja za podporo begunke v občini Žužemberk iz leta 1919.
(SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 5, a. e. 20)

Žalostna podoba porušenih domov, ki je ob povratku pričakala njihove lastnike.
(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 16)

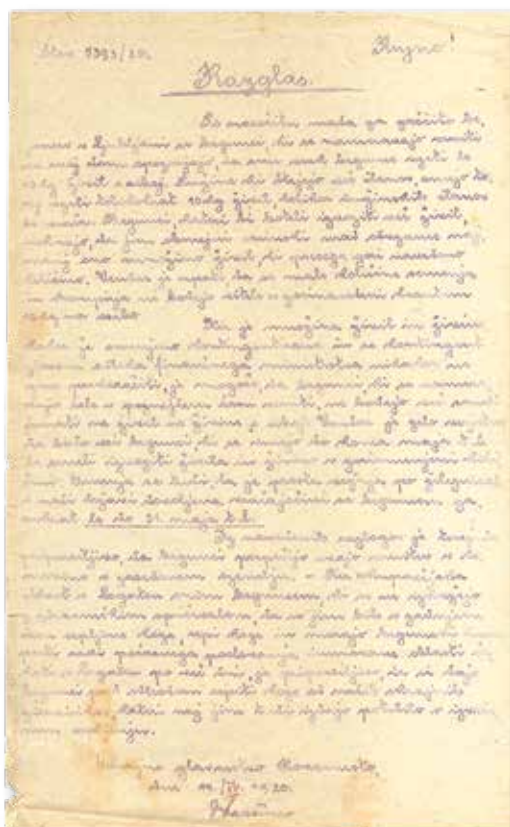

Na Urad za zaščito beguncev pri Predsedstvu deželne vlade, ustanovljenem konec leta 1919, so sprejemali vse zadeve Poverjeništva za socialno skrbstvo, ki so se nanašale na zaščito beguncev in izseljencev s slovenskega ozemlja pod italijansko in avstrijsko zasedbo. Pospeševali in organizirali so vrnitev tistih beguncev, ki so se lahko vrnili in naselitev tistih beguncev – poljedelcev in obrtnikov, ki se vrniti niso mogli. Beguncem so posredovali delo, skrbeli za podpore beguncem, ki so hodili v srednje ali na visoke šole, in podpirali tiste, ki se sami niso mogli preživljati. Skrbeli so tudi za izseljence z zasedenih področij, urejali so izseljevanje in skrbeli za podporo. Če Urad za zaščito beguncev ni izvajal zaščite beguncev in izseljencev neposredno, so zadeve prenesli na občine in Posredovalnico za begunce v Ljubljani. Begunska vprašanja je proučeval tudi begunski sosvet v Ljubljani, ki je imel vlogo posvetovalnega organa Urada za zaščito beguncev.¹¹⁶

Ob koncu vojne so nemiri na severni meji novi državi prinesli prvi val koroških beguncev. Občine so jim nudile pomoč, hrano in bivališče. Po izidu plebiscita (1920) so se v Kraljevino SHS umikali koroški Slovenci, med njimi skoraj vsi slovenski učitelji, slovenski duhovniki, odšlo je tudi več slovenskih železničarjev in delavcev, ki so glasovali za združitev s Kraljevino SHS.

Vračanje primorskih beguncev je potekalo postopoma, glavnino je doseglo v drugi polovici leta 1920. Svobodna vrnitev jim je bila dovoljena z razglasom maja 1920. Brezplačno vožnjo z vlakom je italijanska oblast omogočala do konca maja. Begunske podpore je Posredovalnica za goriške begunce izplačevala do 20. junija 1920, dijakom beguncem pa so rok podaljšali do 30. junija 1920.¹¹⁷ Poverjenišstvo za socialno skrb v Ljubljani, ki je prevzelo delo Urada za zaščito beguncev, je beguncem nudilo podporo do konca junija 1921.¹¹⁸

Nova država je z mejami nadzorovala pretok ljudi in izdajala potne liste. Oseba, ki je želela potovati v tujino, je morala pri pristojni občinski oblasti vložiti prošnjo za izdajo potnega lista. V prošnji je bilo treba navesti razlog in državo potovanja. Vsak

Razglas o vračanju beguncev. Do konca maja so primorski begunci s seboj lahko odpeljali največ 3 glave živine, 10 kg živil na osebo, dodatno so lahko imeli s seboj še majhne količine semen in krompirja. Vsi so morali na meji v Logatcu pokazati tudi zdravniško spričevalo, dokazilo, da so bili cepljeni proti kozam. (SI_ZAL NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 5, a. e. 21)

Potni list begunke, ki je optirala za Kraljevino SHS. (SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 4)

potni list je moral imeti fotografijo, opremljeno s pečatom oblasti, ki ga je izdala.¹¹⁹ Otroci, mlajši od 12 let, ki so potovali v spremstvu svojcev, so morali imeti v potnem listu ali v prepustnici spremljevalcev zapisano svoje ime. Prekrški so se kaznovali z globami do 2.000 kron ali z zaporem do šestih mesecev.¹²⁰ Obmejni pas, 15 km od meje, je bil za promet dovoljen samo na podlagi odpremnih izkaznic.¹²¹ ■

111 Učiteljski tovariš, 10. 9. 1915, str. 3.

112 Sejni zapisniki ... 1918–1921, str. 42.

113 Uradni list, 28. 11. 1918, str. 27.

114 Uradni list, 17. 1. 1919, str. 93–94.

115 Uradni list, 7. 12. 1918, str. 36.

116 Uradni list, 30. 12. 1919, str. 698.

117 SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 5, a. e. 21, Begunska problematika.

118 SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 5, a. e. 22, Ustavitve begunske podpore.

119 Uradni list, 18. 4. 1919, str. 251–252.

120 Uradni list, 14. 1. 1919, str. 87.

121 Uradni list, 1. 6. 1920, str. 305.

JEZIKOVNI (PRE)BOJ

(PRE)BOJ

Dunja Mušič

Ustanovitev Države SHS je pomenila osvoboditev jezikovnega zatiranja pod Avstro-Ogrsko in potrditve državotvornosti slovenskega naroda. Od sredine 19. stoletja so namreč narodi, tedaj še združeni v habsburški monarhiji, vedno odločneje zahtevali pravico do samoodločbe oziroma do soodločanja o svoji usodi. Narodna vlada je na svoji prvi seji, novembra 1918, uvedla slovenščino kot uradni jezik.¹²² Na sodiščih in uradih so vloge sprejemali tudi v jezikih drugih narodnosti, živečih v Državi SHS, a reševati so jih morali v slovenščini. Tudi vsi napisi na uradnih poslopih so morali biti v uradnem jeziku.¹²³

Šolstvo je bilo po prevzemu oblasti podvrženo številnim spremembam. Slovensko šolstvo je doseglo temeljne spremembe na področju rabe slovenskega jezika, ki je postal edini učni jezik.¹²⁴ Nove možnosti razvoja slovenskega šolstva je prinesla ustanovitev prve slovenske univerze, s sedežem v poslopju nekdanjega kranjskega deželnega zbora. Priprave za njeno ustanovitev je opravila Vseučiliška komisija, pod predsednikom dr. Danilom Majaronom, v začetku šolskega leta 1919/1920 pa je začela z delovanjem.¹²⁵ Uporaba slovenščine, od osnovne šole do univerze, je prispevala h krepitvi slovenske narodne zavesti.

Poslopje Univerze v Ljubljani,
ustanovljene leta 1919.

(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij,
A01-027)

*Šne 20. jan. 19 je Narodna vlada v Ljubljani
raspustila šole nemškega „Schulvereina“ v Rodinah,
kjer je do takrat služboval učitelj stug. Trchinkel. Otroci
so se pridružili tukajšnji šoli, na kateri se od takrat vsled
posebnega odloka nemščine ni več poučevalo, tudi
kot predmet ne. Še schul. šole je bilo 17 dec. 19 dek. t. j. izotrok.*

V Beli krajini so pouk nemščine ukinili takoj, ko je bil izdan odlok Okrajnega šolskega sveta v Črnomlju.
(SI_ZAL_ČRN/0022, Osnovna šola Komandanta Staneta Dragatuš, t. e. 1)

Prelomnica pri uporabi nemškega jezika se je zgodila takoj po koncu 1. svetovne vojne. Narodna vlada je že novembra 1918 odpravila nemščino kot obvezni učni jezik in na vseh šolah uvedla slovenščino. »Časi, ko so slovenski ljudje iz sramotne strahopetnosti ali neumnosti, zlasti pa pod brutalnim pritiskom nemških šefov oddajali ali morali oddajati svojo deco v nemške šole in nemške vzporednice, so za vekomaj za nami. (...) Pozivljemo vse slovenske (slovanske) starše, če imajo otroke še v kaki nemški šoli ali na nemški vzporednici, da jih takoj s svojeročnim podpisom prepišejo na slovensko šolo, oziroma na slovenski oddelek.«¹²⁶

V nemške osnovne šole so uvedli slovenščino kot obvezni predmet, tudi število nemških učiteljev se je hitro zmanjševalo. Nemščina se je kot obvezen predmet odpravila iz vseh ljudskih in meščanskih šol. Dovoljena je bila le kot neobvezen predmet na štiri- in večrazrednih ljudskih ter meščanskih šolah. Za nemško manjšino na ozemlju nekdanjega nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem je bilo dovoljeno odpreti posebne manjšinske šole oziroma oddelke, na katerih se je slovenščina poučevala kot obvezen predmet.¹²⁷ Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) je imelo do konca velike vojne velik vpliv, saj so skrbeli za nemške knjižnice,

Zapisi na zgradbah, pisani v cirilici.
(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, B9-135)

prirejali igre in finančno podpirali gradnjo novih šol. Na ozemlju nekdanjega nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem je ustanovilo šole na Mavrlenu, v Grčaricah, Svetem potoku, Ovčjaku, Starem Bregu, Smuki, Škrilju, Verdrengu, Rodinah, Vrčicah in Lazah. Narodna vlada 2. decembra 1918 ni odobrila prošnje dvajsetih kočevskih občin po nemški jezikovni avtonomiji, zato je bil tudi tam uradni jezik slovenski.¹²⁸ Junija 1919 so vsa nemška društva razpustili.¹²⁹

Že leta 1919 se je na nekaterih meščanskih in osemrazrednih ljudskih šolah od 6. razreda dalje uvedla srbohrvaščina kot obvezen predmet. Poverjenišstvo za uk in bogočastje je zato decembra 1920 odredilo, da se do konca šolskega leta 1920/1921 vsi učitelji ljudskih in meščanskih šol naučijo brati in pisati cirilico. Srbohrvaščina se je v naslednjem šolskem letu uradno poučevala kot obvezni učni predmet.¹³⁰

Posledice osvoboditve slovenskim prebivalcem niso prinesle dolgoročnega zadovoljstva. Za del slovenskega ozemlja, ki je prišlo pod italijansko oblast, se je hitro izkazalo, da obljub o enakopravnosti slovenskega naroda in jezika ne bodo deležni. Italijani so novembra 1918 uvedli vojaško upravo, razpustili so slovenske narodne svete in od srede 1919 uvedli civilni komisariat. V uradih so zaposlovali le še peščico slovenskih uradnikov. Najprej so morale izginiti zastave, nato pa še slovenski jezik. Postopoma so zatirali duh slovenstva v društvih, pisani besedi in javnem življenju.¹³¹ Leta 1919 so se razmere v šolstvu zelo poslabšale; prepovedana je bila uporaba starih beril, tiskovine so začele izhajati v italijanskem jeziku (s slovenskim prevodom), zaposlovali so italijanske učitelje, vpeljali italijanščino kot predmet in začeli z uvajanjem italijanskega načina vrednotenja znanja.¹³² Podobna usoda kot večino slovenskih intelektualcev in državnih uslužbencev je doletela tudi učitelje, ki so izgubljali delovna mesta in bili pogosto internirani.

Na Koroškem se je po plebiscitu politika raznarodovanja v polnem zamahu stopnjevala, posledično

Spričevalo z italijanskim načinom vrednotenja znanja, konec šolskega leta 1919 v Idriji.
(SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 20)

se je veliko slovenskih učiteljev preselilo v Kraljevino SHS. Koroški Slovenci so izgubili vrsto dotedanjih jezikovnih pravic: nemščina je postala izključni jezik uprave, odstranili so tudi vse dvojezične nemško-slovenske krajevne napise iz časa habsburške monarhije. Slovenci so lahko obdržali utrakvistično šolo, vendar je zaradi raznarodovalne politike njihovo število stalno upadalo.¹³³ ■

122 Sejni zapisniki ... 1918–1921, str. 54.

123 Uradni list, 19. 12. 1918, str. 54.

124 Uradni list, 16. 11. 1918, str. 15.

125 Uradni list, 1. 9. 1919, str. 507.

126 Uradni list, 16. 11. 1918, str. 15.

127 Uradni list, 20. 11. 1918, str. 20.

128 Sejni zapisniki ... 1918–1921, str. 158.

129 Uradni list, 5. 6. 1919, str. 352.

130 Uradni list, 2. 5. 1921, str. 242.

131 Kacin-Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, str. 28.

132 SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 20.

133 Zorn, *Koroški Slovenci v letih 1920–1930*, str. 525.

OD KRONE DO DINARJA

DINAR

Judita Šega

Z nastankom skupne jugoslovanske države je na njenem finančnem trgu zavlada precejšnja zmeda. V obtoku so bile štiri valute: dinar (v Srbiji), perper (v Črni gori), bolgarski lev (v vzhodni Srbiji) in avstro-ogrsko krona. Ta je še dve leti po koncu vojne ostala edino uradno plačilno sredstvo v precejšnjem delu nove države, med drugim tudi na slovenskih tleh. Njena vrednost je občutno padala že med vojno, v prvih povojnih mesecih pa se je ta trend, z vnašanjem razvrednotenih bankovcev iz Avstrije in Madžarske, nadaljeval. Država je zato prepovedala vnos zneskov, višjih od 1.000 (kasneje 2.000) kron¹³⁴ ter določila obvezno žigosanje in kolkovanje kronskih bankovcev.

Po naročilu ministra za notranje zadeve je Narodna vlada SHS v Ljubljani 8. januarja 1919 objavila *Naredbo o žigosanju (štempljanju) in štetju bankovcev (papirnega denarja) avstro-ogrskega izvora*.¹³⁵ Vlada je organizacijo in izvedbo žigosanja poverila ljubljanskemu mestnemu magistratu in okrajnim glavarstvom, ki so to delo zaupali občinam na svojem območju. Če je bilo potrebno, je lahko več manjših občin žigosanje opravilo skupaj oziroma so pri velikih občinah žigosanje izvedli po posameznih okoliših. Denarni zavodi, davčni uradi in finančna deželna blagajna so žigosanje izvedli sami. Okrajna glavarstva so za vsako občino določila komisijo, sestavljeno iz občinskega predstojnika

Avstro-ogrski bankovec za dve kroni z žigom Hranilnice in posojilnice v Vodica. (v zasebni lasti)

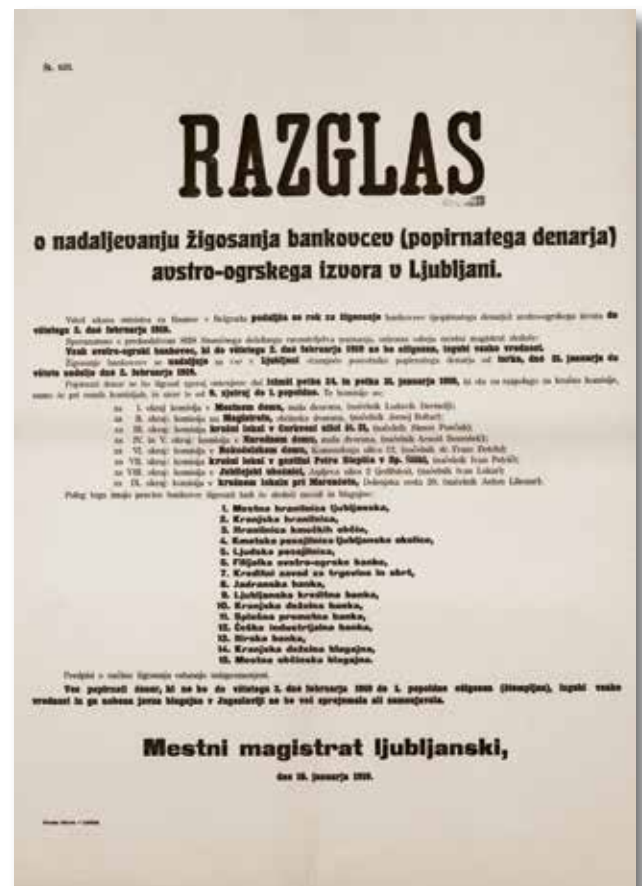

ali njegovega namestnika ter določenega števila zanesljivih in sposobnih zaupnikov. Njihova imena in lokacijo žigosanja (občinski uradi, šolska poslopja) so morale občine predhodno naznaniti.¹³⁶ Država je županstva dodatno opozarjala na nujnost pravočasne in zadostne informiranosti občanov, da ne bi kdo ostal z nežigosanim denarjem, ki ga ne bi mogel več uporabljati.

Rok za žigosanje je začel teči 8. januarja in je potekel 20. januarja 1919, vendar so ga naknadno podaljšali do 2. februarja, za denarne zavode pa do 15. februarja.¹³⁷ Vsi imetniki kronskih bankovcev so jih morali v tem času prijaviti pri komisiji, ki jih je nato prešela ter žigosala. Ustna prijava je zadoščala le, kadar je imetnik predložil zgolj bankovce po eno ali dve kroni ter pri manjšem številu (do 12) različnih bankovcev. Komisija je pri žigosanju vodila zapisnik in vanj vpisovala podatke o prinosniku bankovcev, številu in skupni vsoti. Na bankovce za 10 kron in več je poleg žiga zapisala še tekočo številko iz zapisnika. Zavodi so namesto zaporedne številke iz zapisnika na bankovce zapisali številko, ki so jim jo dodelili oblastni organi. Lastniki denarja so se postopku lahko izognili, če so ga pred začetkom žigosanja položili na banko ali v hranilnico, saj so te žigosanje izvajale same.¹³⁸

Pri žigosanju so uporabljali predvsem občinske, hranilnične in posojilnične pečate, ponekod celo v nemškem jeziku, če drugih ni bilo na voljo. Vsak pečat je moral biti natančno odtisnjen, pečatnik pa skrbno varovan pred zlorabo. Po končanem žigosanju ga je komisija skupaj s zapisnikom oddala pristojnemu okrajnemu glavarstvu, ki je naredilo skupen zapisnik, seštelo vrednosti žigosanih bankovcev in o tem obvestilo finančno ministrstvo v Beogradu.

S tem pa oblast še zdaleč ni zatrla nekontroliranega dotoka svežih bankovcev iz sosednje Avstrije in Madžarske, čeprav je bilo njihovo tihotapljenje čez državno mejo in ponarejanje žigov strogo prepovedano, vsak poskus pa sankcioniran z zaplembo takšnega denarja in visoko denarno ali zaporno kaznijo. Ker valutno razmerje med krono in dinarjem še ni bilo določeno in zamenjava

Razglas o nadaljevanju žigosanja avstro-ogrskih bankovcev v Ljubljani (1919). (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

denarja še ni bila možna, so oblasti v Beogradu 1. novembra 1919 odločile, da se kronske bankovce, ki so bili uradno žigosani, opremi s posebnimi koleki. Pravilnik o kolkovanju bankovcev je bil v *Uradnem listu Deželne vlade za Slovenijo* objavljen 25. novembra 1919.¹³⁹ Za kolkovanje so bili določeni bankovci po 10, 20, 50, 100 in 1.000 kron. V Sloveniji so pri kolkovanju sodelovali denarni zavodi (banke, hranilnice, posojilnice) ter davčni in poštni uradi, vseh skupaj 287. Kolkovanje sta vodili dve podkomisiji za valutno reformo, ki sta delovali na sedežih ljubljanske in mariborske podružnice Avstro-Ogrske banke.

Koleki so bili različnih velikosti, motivov in barv: desetaki oranžne, dvajsetaki vijoličaste, petdesetaki zelene, stotaki rjave in tisočaki modrorumene. Vedno so jih lepili na nemškem besedilu, v desni zgornji del bankovca, vendar tako, da se je nominalna

Žigosani in kolkovani avstro-ogrski bankovci so bili v obtoku do spomladi 1920, ko so jih zamenjali dinarski, na katerih pa je bila vrednost odtisnjena tudi v kronah. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

vrednost bankovca videla. S posebnim odlokom je država prepovedala kolkovanje bankovcev, ki niso bili nikoli žigosani, in tistih, katerih žigi so bili neveljavni ali se niso nikoli uporabljali na slovenskih tleh.¹⁴⁰ Kolkovanje se je začelo 30. novembra 1919 in je trajalo dva tedna. Za tiste, ki so bili v tem času iz upravičenih razlogov zadržani, se je rok podaljšal še za 14 dni. Da bi se izognili gneči pri kolkovanju, je moral denar za vse osebe iz istega gospodinjstva prinesiti hišni gospodar oziroma njegov pooblaščenec ter ga predhodno zložiti po vrednosti. Najmanjša predložena vrednost je bila 20 kron. Denarni zavodi so svojo gotovino kolkovali sami.

Kolkovanje je povsod spremljalo veliko negodovanje ljudi, ki se niso strinjali z vladno določbo o zadržanju 20 % dela evidentiranih bankovcev, za katere so dobili le pobotnico in zagotovilo, da jo bodo lahko unovčili od menjavi kron v dinarje, ko bo do nje prišlo. Država je na ta način iz obtoka izločila preveliko število kronskih bankovcev, po drugi strani pa na enostaven način dobila vplačano zajetno državno posojilo. Končna statistika je pokazala, da je bilo v času kolkovanja v Sloveniji v obtoku »le« 586,6 milijonov kron oziroma osmina vseh, ki so takrat krožile na jugoslovanskih tleh.¹⁴¹

Sklepni del valutne reforme je sledil po 13. februarju 1920, ko je bilo na podlagi borznega kurza določeno menjalno razmerje – štiri krone za dinar, ob upoštevanju petine pridržanih kron ob kolkovanju pa dejansko pet kron za dinar.¹⁴² Takšno razmerje je povzročilo veliko hude krvi. Dinar je bil občutno precenjen in krona povsem razvrednotena, kar je za njene lastnike pomenilo veliko izgubo prihrankov. V obtok so prišli novi dinarsko-kronski bankovci. Zamenjavo pravilno kolkovanih bankovcev so opravili postopoma – najprej so zamenjali tisoč kronске (do 15. marca), nato sto kronске (do 15. aprila) in nazadnje 50 in 20 kronске (do 15. maja). Po tem datumu so ostali v prometu le še bankovci za 1, 2 in 10 kron.¹⁴³ Menjavo so opravljali isti denarni zavodi in uradi kot kolkovanje. Kdor bankovcev v predpisanem roku ni mogel osebno zamenjati, jih je lahko predhodno položil na banko ali hranilnico, ki je menjavo opravila namesto njega.¹⁴⁴ Dinarsko-kronski bankovci so ostali v obtoku do konca leta 1922. S 1. januarjem 1923 je postal dinar edino plačilno sredstvo na jugoslovanskih tleh.

Podobno kot na jugoslovanskih tleh je zamenjava denarja potekala tudi na zasedenih ozemljih Primorske. Avstro-ogrske krone so se tu smele uporabljati še do aprila 1919, ko so jih morali vsi

Bančna nakaznica za izplačalo 30 italijanskih lir Generalnemu civilnemu komisariatu za Julijsko krajino v Trstu, 1920. (SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 691.)

imetniki zamenjati za italijanske lire. Vnos avstrijskega denarja na zasedeno ozemlje je bil prepovedan, z izjemo italijanskih vojaških ujetnikov in beguncev, ki so ga potrebovali za prevoz in prehrano na poti domov.¹⁴⁵ Dne 27. februarja 1919 so stopili v polno veljavo najprej italijanski bankovci po 5 in 10 lir,¹⁴⁶ z 10. aprilom pa je postala lira edino uradno plačilno sredstvo na vseh zasedenih ozemljih. Avstro-ogrske kronske bankovce, izdane pred 27. oktobrom 1918, so menjali po kurzu, ki je bil določen novembra 1918, in je znašal 40 centezimov za krono, pri kovancih pa 80 centezimov. Menjavo denarja so med 10. in 19. aprilom 1919 izvajali poštni uradi (zneske do 5.000 kron), davčni in carinski uradi (od 5.000 do 25.000 kron) in filiali emisijskih

zavodov v Trstu in Gorici (nad 25.000 kron).¹⁴⁷ Vsak prinosnik avstrijskih bankovcev je moral na posebnem obrazcu navesti svoje osebne podatke in vsoto bankovcev, ki jih je želel zamenjati. Če so bili med njimi ponarejeni bankovci ali bankovci z neitalijanskimi žigi in koleki, so jih takoj zaplenili in uničili. V času menjave je bilo plačevanje s kronskimi bankovci še mogoče, z 20. aprilom pa so izgubili zakoniti značaj in plačilno moč. Do oktobra 1919 je ostal v obtoku le še avstro-ogrski drobiž. Zamenjava denarja je vključevala tudi kronsko gotovino, shranjeno v bankah in denarnih zavodih, pri čemer so komitentom dopuščali, da sporočijo vsoto, ki je ne želijo zamenjati v novo valuto.¹⁴⁸ ■

134 Uradni list, 8. 1. 1919, str. 79, 81.

135 Uradni list, 8. 1. 1919, str. 78–79; SI_ZAL_LJU/0014, Občina Vič, t. e. 28, a. e. 114.

136 SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 147; SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 150, a. e. 1504; SI_ZAL_SKL/0015, Občina Sora, t. e. 1, a. e. 27.

137 Uradni list, 11. 1. 1919, str. 85.

138 SI_ZAL_LJU/0006, Občina Dobrunje, t. e. 34, a. e. 347, 350; SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 147; SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 150, a. e. 1504.

139 Uradni list, 25. 11. 1919, str. 597–602.

140 Uradni list, 25. 11. 1919, str. 598.

141 Kresal, Gospodarska politika v Sloveniji, str. 31.

142 Lazarevič, Princič, Zgodovina slovenskega bančništva, str. 45–46.

143 Ostali v obtoku do 31. 5. 1921.

144 SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 22, a. e. 148; SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 152, a. e. 1565; SI_ZAL_LJU/0014, Občina Vič, t. e. 28, a. e. 114; SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto, t. e. 100, a. e. 142; SI_ZAL_SKL/0252, Občina Javorje, t. e. 1, a. e. 46.

145 SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 174, Ukaz poveljnika generalnega štaba A. Diaza, 26. 11. 1918.

146 SI_ZAL_LOG/0003, Občina Hotedršica, t. e. 7, Ukaz poveljnika generalnega štaba A. Diaza, 27. 2. 1919.

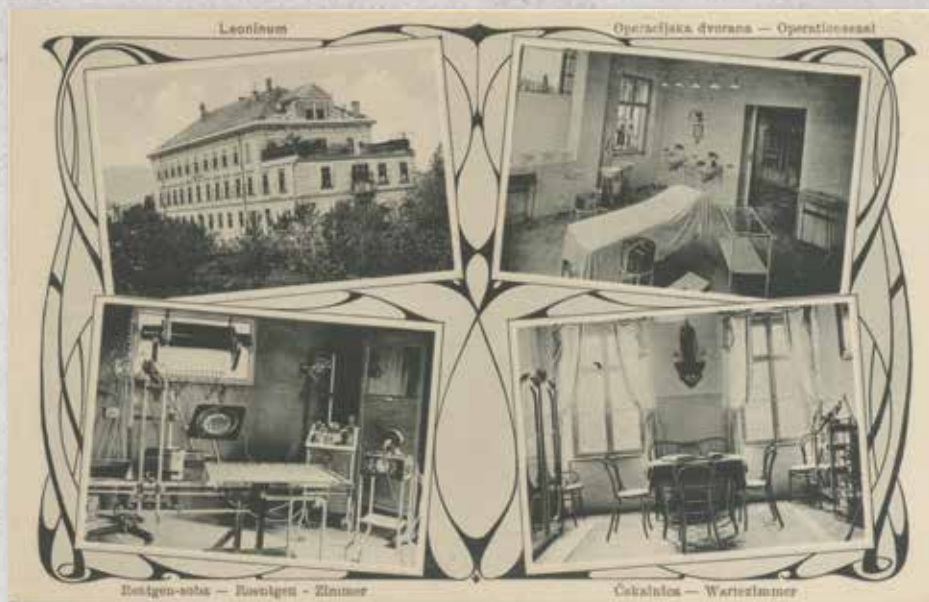
147 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, Zbirka kart in načrtov, Razglas guvernerja C. Petitti di Roreta, 3. 4. 1919.

148 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, Zbirka kart in načrtov, Ukaz podnačelnika generalnega štaba P. Badoglija, 31. 3. 1919.

NEVARNI PLES NALEZLJIVIH BOLEZNI

Judita Šega

Sanatorij Leonišče je spadal med najbolj urejene bolnišnične ustanove v Ljubljani. Na fotografiji: zunanjščina, operacijska soba, rentgen in čakalnica. (SI_ZAL_LJU/0394, Wigele Ferdo, Ljubljana, t. e. 1, a. e. 13)

Še preden je smrtonosno orožje na frontah dokončno utihnilo in se je končala štiriletna morija, so se posledice nečloveškega trpljenja, psihičnih pritiskov, lakote in vsesplošnega pomanjkanja že globoko zajedle v telesa izčrpanih vojakov, ujetnikov in civilistov ter jih naredile ranljive in neodporne na bolezni, ki so grozile, da pokončajo vse, ki so bili prešibki za boj z njimi. Med snovalci takratne zdravstvene politike v Sloveniji je zato upravičeno zavladal strah pred boleznimi, ki so imele vse možnosti, da se iz posamičnih primerov razširijo v množične epidemije. Dodatno so to nevarnost povečevale množične migracije vojakov, beguncev in ujetnikov, ki so se vračali domov ter z nekdanjih bojišč in ujetništva v Rusiji in Italiji prinašali nevarne nalezljive bolezni.

Zdravstvene razmere na slovenskih tleh so bile ob koncu 1. svetovne vojne skrb zbujačoče. Rodnost je strahovito padla, umrljivost močno narasla, zelo se je povečalo število tuberkuloznih bolnikov, razsajale so španska gripa, griža, legar (trebušni tifus), pegavica (pegasti tifus), koze, davi-

ca, škrlatinka in spolno prenosljive bolezni. Po podatkih ljubljanskega mestnega fizika dr. Otmarja Krajca¹⁴⁹ je začelo število rojstev občutno padati že prvo leto vojne, v naslednjih letih se je ta trend le še stopnjeval. Že tako nizko rodnost, leta 1918 so v Ljubljani npr. zabeležili le 866 novorojencev (17 %), je še dodatno ogrožala velika smrtnost med otroki.¹⁵⁰ To leto je v glavnem mestu v starosti do 15 let umrlo 353 otrok, od tega tri četrtine mlajših od 5 let. Za večino sta bili usodni predvsem nepravilna in nezadostna prehrana med vojno ter posledično slaba odpornost proti boleznim, med katerimi so prevladovale otroške nalezljive bolezni in španska gripa. Skupno je v Ljubljani leta 1918 umrlo 923 oseb,¹⁵¹ kar je pomenilo 18,1 % umrljivost.

Podobno stanje kot v Ljubljani je veljalo na celotnem ozemlju, ki je ob koncu leta 1918 spadalo pod Deželno vlado za Slovenijo in kjer je (brez Koroške, konjiškega, logaškega in postojnskega okraja) takrat živelo 906 695 ljudi. Statistika je zabeležila 15 721 rojstev (17,3 %) in 27 196 smrtnih primerov (30 %), od tega tretjino mlajših od 15 let.¹⁵² Vsak

deseti (2 814 oseb) je umrl zaradi tuberkuloze – jetike, vsak četrti (6 306 oseb) pa zaradi španske gripe, ki je razsajala v zadnji četrtini leta. Močno se je povečalo tudi število umrlih za pljučnico (2 590 oseb), ki se je v večini primerov pojavljala kot zaplet po španski gripi.

Po prelomnih dogodkih v jeseni 1918 in ustanovitvi Države SHS se je zdravstvena služba organizirala na novo. Znotraj Narodne vlade za Slovenijo je bilo ustanovljeno Poverjeništvo za zdravstvo, ki pa ni nikoli zaživelo kot samostojni organ, zdravstvene zadeve so do spomladi 1919 urejali znotraj poverjeništva za notranje zadeve. Kot posvetovalni organ je bil imenovan Deželni zdravstveni svet. Z reorganizacijo javne uprave je bil 29. aprila 1919 ustanovljen Zdravstveni svet za Slovenijo in Istro, ki je bil neodvisen od Deželne vlade za Slovenijo in neposredno podrejen ministrstvu za zdravstvo v Beogradu. Vodil ga je dr. Demeter Bleiweis. Zdravstvenemu svetu je bila podrejena vsa sanitetna policija pri političnih oblastvih in vsa kurativna medicina v zdravstvenih zavodih. Njegov posvetovalni organ je bil Pokrajinski zdravstveni svet za Slovenijo in Istro.¹⁵³

Poverjeništvo za zdravstvo je že v prvi polovici novembra 1918 izdalo dve pomembni uredbi, s katerima je skušalo preprečiti prenos nalezljivih bolezni z vojakov na civilno prebivalstvo. Posebej je opozorilo na nedopustno ravnanje ob vračanju vojaških transportov, ko so na poti umrle ranjence, bolnike in ponesrečence puščali na železniških postajah ali celo kar ob progi. Takšno ravnanje ni le do skrajnosti poteptalo čut za človečnost in dostojno ravnanje z mrtvimi, ampak je povzročalo tudi veliko nevarnost za širjenje vseh vrst bolezni. Zato je Poverjeništvo za zdravstvo vsem občinam naročilo, da v takšnih primerih takoj poskrbijo za mrliški ogled in odvoz pokojnika v mrtvašnico, če je možno, ugotovijo njegovo identiteto in o smrti obvestijo pristojni župnijski urad, nato pa pokojnika čim prej pokopljejo.¹⁵⁴

Z drugo uredbo je poverjeništvo določilo, da ne sme noben vojak domov prej, dokler ni zdravniško pregledan. Če je bil zdrav in brez nalezljivih bolezni,

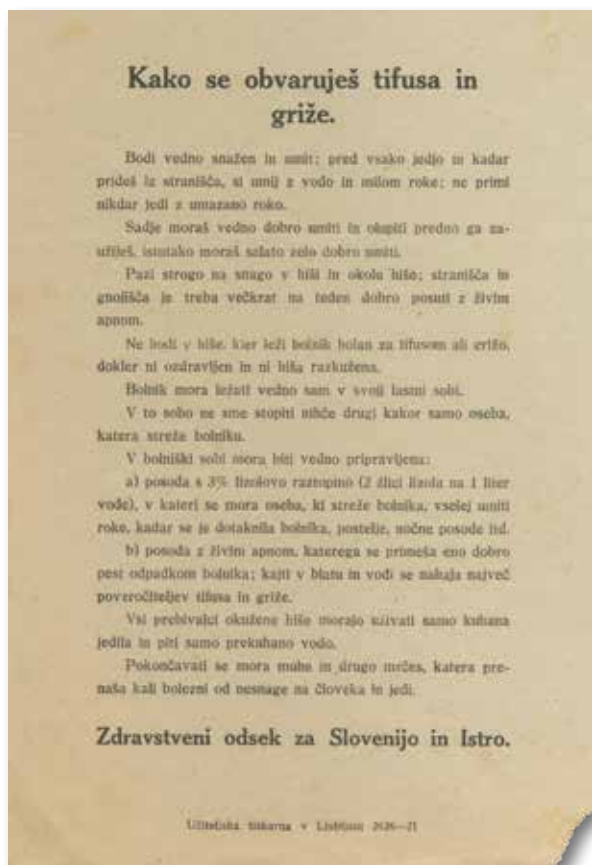
mu je zdravnik potrdil vojaško odpustnico, sicer je moral v bolnišnico, dokler ni okreval. Za tiste vojake, ki so že odšli domov, ne da bi bili predhodno pregledani, so morale poskrbeti domače občine in doseči, da so pri okrožnem zdravniku nemudoma opravili pregled. Ta je bil obvezen tudi za vse nekdanje vojaške uradnice in uslužbenke, če so hotele dobiti novo službo.¹⁵⁵

Podobno je veljalo za vojne ujetnike iz Rusije in Italije, ki so se začeli leta 1919 v večjem številu vračati domov. Za tiste, ki so iz Italije prihajali organizirano z vlaki, je bilo v Ljubljani poskrbljeno, da so jih ob prihodu zdravniško pregledali, okopali in ostrigli (uši!), njihovo obleko in prtljago pa razkužili. Vsak, ki je šel skozi ta postopek, je dobil ustrezno potrdilo. Za tiste, ki so prišli posamično ali so z vlaka izstopili med potjo, so morale ustrezno poskrbeti domače občine, in sicer ob pomoči orožništva in lokalnih zdravnikov.¹⁵⁶

Kljub preventivnim ukrepom so se nalezljive bolezni pojavljale ves čas. Največ je bilo *trebušnega tifusa* (*légarja*) in griže, z vračajočimi vojaki in povratniki iz ujetništva pa se je v naše kraje zanesel tudi precej hujši *pegasti tifus* (*pegavica*). V Ljubljani so prvi tak primer zabeležili decembra 1918 in bolnika –

Prva šola za medicinske oziroma t. i. zaščitne sestre je bila v Ljubljani ustanovljena šele leta 1923. Vanjo so se vključile tudi nekatere nekdanje sestre Rdečega križa, ki so med 1. svetovno vojno nesebično pomagale ranjenim vojakom. (SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, digitalni posnetki)

Navodila, kako se obvarovati tifusa in griže, so bila natančna in so jih dobile vse občine na Slovenskem. (SI_ZAL_SKL/0252, Občina Javorje, t. e. 2, a. e. 84)

povratnika iz ruskega ujetništva – nemudoma poslali v deželno bolnišnico. Bolezen je zaradi velike smrtnosti spadala med najnevarnejše in najtežje kužne bolezni, njen prenašalec pa so bile bele ali »gvantne« uši, ki so imele v gubah in šivih umazane obleke in spodnjega perila idealne pogoje za obstoj in širjenje bolezni. Ko se je pegavica spomladi 1919 pojavila v vaseh Šenturška gora in Poženek v občini Cerklje na Gorenjskem, je močno prestrašila prebivalce in kranjsko okrajno glavarstvo, ki je od župana in pristojnih zahtevalo takojšnje ukrepanje.¹⁵⁷

Griža je bila stalno prisotna in ni povzročala večjih skrbi, dokler ni iz posamičnih primerov prešla v večje epidemije. Kot kažejo statistična zdravstvena poročila in arhivski zapisi, je bila najbolj pogosta v poletnih mesecih, ko je bilo vreme toplo in so bili pogoji zanj idealni, ko pa se je jeseni nekoliko ohladilo, je začela počasi pojenjati. To je bila bolezen neustreznih higienskih razmer in slabe preskrbe

z zdravo pitno vodo. V epidemični obliki je leta 1919 razsajala v številnih slovenskih okrajih, med drugim tudi v kranjskem, kamniškem, radovljiškem in ljubljanskem okraju; zahtevala je 872 življenj.¹⁵⁸

Nič manjša težava niso bile *koze (osepnice ali boginje)*, ki so se leta 1919 zelo razširile. Razsajale so po vsem slovenskem ozemlju in zahtevale 400 življenj, brez obveznega cepljenja otrok pa bi bila ta številka še nekajkrat večja. Cepljenja so izvajali pristojni zdravniki, ki so morali voditi zapisnik vseh cepljenih otrok, hkrati pa tudi vseh tistih, ki se cepljenja iz neupravičenih razlogov niso udeležili. Staršem, ki so se izogibali cepljenju otrok, je grozila denarna oziroma zaporna kazen. Cepivo je brezplačno zagotavljal zagrebški zavod za proizvodnjo animalnega cepiva.

Najbolj žalostno statistiko je narekovala *tuberkuloza (jetika)*, ki se je zaradi vojne izčrpanosti in pomanjkanja nezadržno širila in bila najbolj verna slika slabih življenjskih razmer. Leta 1918 je zahtevala 2 814 življenj, naslednje leto 2 492, podobno tudi vsa dvajseta leta prejšnjega stoletja.¹⁵⁹ Še posebej žalostno je bilo dejstvo, da so bili med umrlimi tudi mladi fantje, ki so preživeli strahote vojne, a so se v strelskih jarkih našli boleznin in za njenimi posledicami umrli kmalu po koncu vojne.

Od *otroških bolezni* so bili stalno prisotni davica, škrlatinka, ošpice in oslovski kašelj. Bolezni so imele v razmerah vsesplošnega pomanjkanja, prenaseljenosti, slabih higienskih razmer in slabe telesne odpornosti ugodne pogoje za širjenje, cepljenje pa (razen koz) ni bilo obvezno. Krhka otroška telesa niso vedno zmogla bremena bolezni in tudi zdravniška pomoč ni bila zmeraj uspešna, kar nazorno ilustrirajo statistični podatki, ki razkrivajo, da je leta 1918 za davico umrlo 256 oseb, oslovskim kašljem 94, škrlatinko 91 in ošpicami 52 otrok.¹⁶⁰

Zdravstvena zakonodaja je zaradi zatiranja nalezljivih bolezni določala, da je treba vsak primer takšne bolezni prijaviti županstvu, ki je podatke enkrat tedensko posredovalo okrajnemu glavarstvu. Na seznamu je bilo 17 bolezni, med njimi koze, kolera, kuga, trebušni tifus, pegavica, griža, jetika, davica,

Izsek iz evidence prijavljenih primerov nalezljivih bolezni v občini Kamnik leta 1918. (SI_ZAL_KAM/0102, Občina Kamnik, t. e. 23, a. e. 80)

Vsakomur, ki je bil cepljen proti kozam, je zdravnik izdal potrdilo. (SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21. a. e. 146)

škrlatinka, epidemijski meningitis, vranični prisad in trahom (očesna bolezen). Španska gripa se je na seznam uvrstila šele leta 1920, ko je že zaključila svoj smrtonosni pohod po svetu.

Zdravstveni svet za Slovenijo in Istro, glavarstva in županstva so v boju z nalezljivimi boleznimi določali različne preventivne ukrepe in z občasnimi letaki in časopisnimi članki informativne narave seznanjali prebivalstvo o nevarnostih boleznih, njihovih simptomih in načinih zdravljenja. Za odpravo bolezni so na prvem mestu priporočali zadostno skrb za osebno in stanovanjsko higieno, obvezno zračenje prostorov, redno čiščenje dvorišč in uporabo zdrave pitne vode. Ta je bila dostikrat oporečna zaradi neustreznih stranišč, odprtih gnojišč in stekanja fekalnih odplak na ulice, v potoke in bližino vodnjakov. Prav tako so priporočali umivanje rok z milom in toplo vodo, še posebej pred vsakim obrokom in po uporabi sanitarij, odsvetovali uživanje nezrelega, neolupljenega ali neumitega sadja in zelenjave ter neprekuhane vode, če je bila njena kakovost vprašljiva. V primerih, ko se je bolezen že pojavila, so morali takšnega bolnika najprej izolirati od zdravih oseb oziroma ga čim prej prepeljati v bolnišnico. Na kužnega bolnika v hiši je opozarjal svarilni listek na hišnih vratih, ki je obveščal o vrsti bolezni in prepovedoval obiske. Obolelemu je lahko stregla le ena oseba, ki si je morala po vsakem

stiku z njim roke razkužiti z lizolovo ali sublimatno raztopino; oboje je po navodilih zdravnika zagotavljalo županstvo. Prav tako je bila obvezna uporaba gašenega apna, ki so ga posipali na fekalije, da bi s tem zatrli bacile v blatu in vodi obolelega. Če je bolnik umrl, ga niso smeli polagati na mrtvaški oder na domu, ampak so ga morali takoj prepeljati v mrtvašnico. Dokler je veljala nevarnost širjenja bolezni, tudi pogrebščine niso bile dovoljene. Po končani bolezni je sledilo obvezno razkuževanje prostorov, obleke, posteljnine in predmetov, ki jih je uporabljal oboleli.¹⁶¹ ■

149 SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Codex III, t. e. 77, Poročilo ljubljanskega mestnega fizikata za leto 1918.

150 Podatki veljajo samo za območje takratne Mestne občine Ljubljana (današnji center mesta).

151 V številki niso vštete osebe, ki so umrle v ljubljanski bolnišnici, domovinsko pravico pa so imele v drugih občinah.

152 Uradni list, 3. 12. 1919, str. 627–628, Izkaz o zdravstveno-statističnih razmerah ... za leto 1918.

153 Breclj, Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, str. 437–439.

154 SI_ZAL_LJU/0014, Občina Vič, t. e. 46, a. e. 251; SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 66, Spisi 1918.

155 SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 66, Spisi 1918.

156 SI_ZAL_ŠKL/0252, Občina Javorje, t. e. 1, a. e. 56.

157 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 149, a. e. 1463.

158 Uradni list, 30. 10. 1920, str. 589, Izkaz o zdravstveno-statističnih razmerah ... za leto 1919.

159 Breclj, Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, str. 446; Uradni list, 3. 12. 1919, str. 628.

160 Uradni list, 3. 12. 1919, str. 628.

161 SI_ZAL_LJU/0010, Občina Moste, t. e. 43, a. e. 441, 452.

OBISK ŠPANSKE GOSPE

ŠPANSKA

Judita Šega

Španska gripa velja za največjo epidemijo 20. stoletja, saj je zahtevala mnogo več življenj, kot štiriletno vojskovanje na vseh svetovnih bojiščih.¹⁶² Po ocenah strokovnjakov je pomorila od 20 do 100 milijonov ljudi, ki so bili zaradi izčrpanosti in podhranjenosti lahek plen smrtonosnega virusa, strelski jarki in množični premiki vojaštva ter civilistov pa idealni pogoji za njeno širjenje. Z ameriški vojniki se je zanesla na vse konce sveta, tudi v Evropo. Obe vojskujoči strani sta skrbno varovali podatke o množični obolevnosti med vojniki, da ne bi druga drugi razkrili, kako prizadeti sta. Edina, ki si je takrat upala na glas spregovoriti o razsežnostih bolezni, je bila nevtralna Španija, zato se je bolezen neupravičeno oprijelo ime španska gripa, španska bolezen ali kar kratko španska, ker je sprva veljalo zmotno prepričanje, da je tam začela morilski pohod.

V Ljubljani in več slovenskih krajih se je španska gripa začela posamično pojavljati julija 1918 in je že takrat veljala za zelo nalezljivo, a ne smrtno nevarno. Razsežnosti epidemije je dobila šele v jesenskem času, ko so bili pogoji zanj posebej ugodni – vreme je bilo deževno, temperature nizke, vlažnost zelo visoka. T. i. drugi val je na slovenska tla pljusnil septembra 1918 in je trajal do konca leta. Višek je dosegel oktobra, ko so zaradi velike obolevnosti med šolsko mladino za nekaj časa zaprli številne šole. Časopis *Slovenec* je poročal: »V par dneh je primanjkovalo skoraj v vsakem razredu srednjih in ljudskih šol večje število, do tretjine, oziroma polovice otrok. Posebno dokazilno je bilo to v Lichtenthurnišni šoli, ki je pričela pouk 1. oktobra in so ta dan prav vse deklince prišle v šolo, razen 1 v VII. razredu. Takoj prihodnje dni pa so se pokazale v tem in v drugih razredih absence obolelih otrok, tako da je bilo treba zapreti to šolo, kakor so

Groteskna upodobitev treh nalezljivih in smrtonosnih bolezni, kot jih je jeseni 1918 narisal Hinko Smrekar. Španska gripa je upodobljena kot španska gospa s pahljačo. (Kurent, 16. 10. 1918, št. 6, priloga)

se zatvorile vse šole 3. oktobra za 14 dni; ker bolezen še ni ponehala, treba je bilo zapreti šole potem še nadalje do 4. novembra.»¹⁶³

Poročila o nevarni bolezni so prihajala od povsod. Tako je npr. vodstvo idrijske deške šole 8. oktobra obvestilo rudniško direkcijo, da je kar 65 učencev zbolelo za špansko boleznijo in zato za nadaljnje ukrepanje prosijo okrožnega zdravnika dr. B. Žižka. Nič drugače ni bilo na tamkajšnji dekliški šoli, od koder so sporočili, da je za špansko gripo zbolelo 42 učenk.¹⁶⁴ Obolevali in umirali so tudi profesorji in učitelji. Še posebej kritično je bilo v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu, kjer je obležala polovica zavoda, umrlo je pet učencev in dva profesorja.¹⁶⁵

V lažjih primerih je okuženi ozdravel v enem tednu, v težjih primerih pa je bolezen povzročila hitro, a mučno smrt. Spremljali so jo visoka tempe-

[illegible]

(SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 146)

sestre, sinove in hčere ter druge sorodnike. Prav pretresljivi so zapisi o družinah, ki jih je bolezen še posebej prizadela. *Slovenec* je poročal: »V Domžalah in na Viru, kakor tudi v bližnji okolici španska bolezen strašno divja. Po mnogih hišah so obolele kar cele družine. Veliko ljudi je že umrlo. Najbolj je pač prizadeta p. d. Dimcova hiša na Viru. Obolelo je za špansko boleznijo devet oseb, od teh sta doslej v najlepši dobi umrli sesti Justina (24 let) in Katarina (21 let) Svetlin. Ležali sta skupaj na mrtvaškem odru in imeli včeraj skupen pogreb, katerega se je udeležilo izredno veliko ljudi in Marijina družba iz Doba z zastavo.«¹⁶⁷

Poslopja Državne splošne bolnišnice v Ljubljani.

Navodila škofjeloškega župana, kako ukrepati v primerih španske gripe. (SI_ZAL_SKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 66.)

vanje in polaganje mrličev na mrtvaški oder, ob katerem so se zbirali sorodniki, znanci in prijatelji ter bolezen širili naprej.

Španska gripa je udarila z vso silovitostjo in je veliko ljudi potegnila s polj, iz vinogradov in sadovnjakov, kjer je bilo ravno jeseni še posebno veliko dela. Iz Bele krajine so poročali: »Na Radovici že od spomladi razsaja griža, posebno med mladino, pa tudi starejšim ne prizanaša. ... Griži se je pridružila zdaj še španska bolezen, ki tudi zahteva svoje žrtve. Dne 12. t. m. so ležali na mrtvaškem odru mati, hči in zet, poslednji znani »slepi Martin«, ki je ravno pred 20. leti po nesrečnem naključju oslepel, pa potem s čudovito vdanostjo prenašal udarec, dasi je s svojo rodbino živel v veliki bedi. Bil je priden delavec in brihtne glave. Dasi popolnoma slep, je obrezoval sam trte v svojem vinogradu, cerkvene ure pa tudi ni znal nihče tako urediti kakor on. Zapušča 6 nepreskrbljenih otrok, ki vsi boleajo za isto boleznijo. Pa tudi sicer skoraj ni več hiše, kjer ne bi imeli vsaj enega bolnika. Po nekaterih hišah pa leže kar po trije, pet do šest. In to v času najnujnejšega dela, ko je treba oskrbeti ozimino, pospravljati pridelke in pripravljati drva in drugo, pa tudi v vinogradih nekateri še niso pobrali. Dežuje neprestano, grozdje gnije in odpada, delavcev pa ni dobiti za noben denar. Zdravnika ni v bližini nobenega. Kako pa naj prihaja sem iz Črnomlja

v toliki draginji, ko treba plačati za voz samo v Metliki do sem 40 K in še več. Zdravniška pomoč je nujno potrebna.«¹⁶⁹

Proti koncu leta 1918 je španska gripa začela počasi pojenjati in se končala v prvih mesecih leta 1919, čeprav jo ljubljanska zdravstvena statistika omenja še februarja 1920, ko so po drugih okrajih govorili le o običajni gripi.¹⁷⁰ Ni znano, koliko ljudi je priklenila na bolniško posteljo. Zakon o infekcijskih boleznih je namreč ni vključeval na seznam bolezni, ki so jih morali ljudje prijavljati oblastem. Vsekakor je bilo to število zelo veliko in je šlo v tisoče. Znani so le podatki o smrtnih žrtvah. Na slovenskih tleh je leta 1918 zahtevala 6 306 življenj, naslednje leto pa 649, toda k tem številkam je treba prišteti še večino od 3 866 žrtev pljučnice, ki se je zelo pogosto pojavljala kot zaplet po španski gripi.¹⁷¹ Oblasti na špansko gripo niso bile pripravljene in ko je že razsajala ter so vsi vedeli, da je zelo nalezljiva, niso dovolj ustrezno reagirali. Svetovali so le osamitev bolnika, umivanje rok, razkuževanje z lizolom, prezračevanje prostorov in na sploh povečano skrb za čistočo. Nihče pa ni zaprl gledališč in kinematografov, omejil vožnje s tramvajem ali prepovedal množičnih manifestacij ob koncu vojne, kjer so se zbirale množice ljudi in so bili pogoji za širjenje bolezni več kot odlični. ■

162 Vojna je zahtevala življenja 16 milijonov ljudi, od tega skoraj 10 milijonov vojakov.

163 Slovenec, 2. 11. 1918, štev. 252a, str. 5.

164 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, fasc. 488, splošni spisi 1918, španska gripa.

165 Šimac, Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 151.

166 Kalčič, Španska gripa, str. 259.

167 Slovenec, 14. 10. 1918, št. 236, str. 4.

168 Slovenec, 25. 10. 1918, št. 245, str. 5.

169 Slovenec, 14. 10. 1918, št. 236, str. 4.

170 Uradni list, 19. 2. 1920, str. 96, Tedenski izkaz o nalezljivih boleznih.

171 Uradni list, 3. 12. 1919, str. 627–628, Izkaz o zdravstveno-statističnih razmerah ... za leto 1918; Uradni list, 30. 10. 1920, str. 589, Izkaz o zdravstveno-statističnih razmerah ... za leto 1919.

OD VOJNE ZAZNAMOVANI

Judita Šega

Invalidska problematika je predstavljala eno najtežjih in najbolj skelečih ran povojnega socialnega skrbstva na slovenskih tleh, saj je neusmiljena vojna za seboj pustila tisoče vojnih invalidov, civilnih vojnih invalidov, vojnih vdov in sirot, za katere je bilo treba ustrezno poskrbeti. Z invalidskim vprašanjem se je ukvarjala že Avstro-Ogrska in upravičencem, med katerimi so bili tudi Slovenci, izplačevala invalidnine do leta 1920, ko so te v celoti prešle na slovenska ramena. Slovenske vojaške in civilne oblasti so takrat še avtonomno odločale o vseh zadevah vojnih invalidov in vojnih vdov ter jim iz lastnih sredstev nakazovale invalidnine. Ob prvem popisu invalidov (1921) je na slovenskih tleh živelo 11 467 invalidov in 31 049 vojnih vdov z 49 182 nepreskrbljenimi družinskimi člani.¹⁷² Vojaški vojni invalidi so bili v 62 % stari od 30 do 40 let.¹⁷³

Pri Poverjeništvu za socialno skrbstvo Deželne vlade za Slovenijo se je z organizacijo oskrbe vojnih invalidov v začetku leta 1919 začel ukvarjati dr. Franjo Jež. Svoje delo je naslonil na komisijo za preskrbo vračajočih se vojakov, ki je bila že med vojno ustanovljena v Ljubljani. V naslednjem letu se je na pobudo Josipa Gostinčarja, ministra za socialno politiko Kraljevine SHS, povsem posvetil pripravi posebne *Uredbe o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih ali pogrešanih vojakov*, s katero je nova država 14. februarja 1920 uredila njihov položaj in varstvo, leta 1925 pa tudi z invalidskim zakonom.¹⁷⁴

Uredba je priznavala pravico do stalne in izredne pomoči vojaškim vojnim invalidom, družinam padlih (umrlih in pogrešanih) vojakov, sirotam brez očeta in matere, siromašnim in bolnim vojnim

Matic Debelak iz Stare Oselice v Poljanski dolini je na soški fronti leta 1915 izgubil desno roko. Po vojni se je izučil za fotografa. Na slikah kot avstro-ogrski vojak in v svojem ateljeju na Sovodnju. (Original hrani Marija Krajnik)

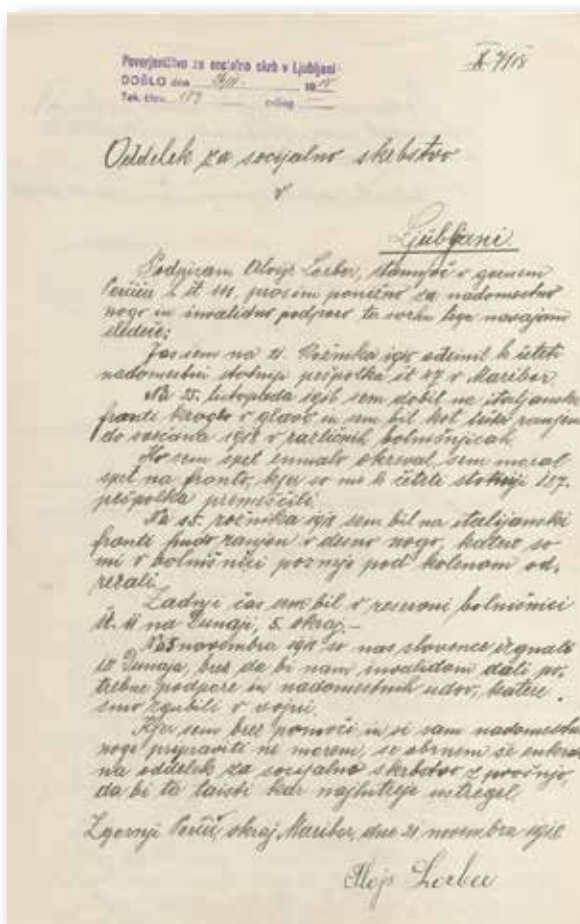
ujetnikom, internirancem in pregnancem, siromašnim družinam oseb, ki so bile usmrčene iz političnih ali vojaških razlogov ali so umrli med internacijo ali zaradi bolezni, ki so jo tam dobile oziroma se jim je zaradi slabih življenjskih razmer poslabšala, civilnim vojnim invalidom in tujim državljanom invalidom, ki so živeli v Sloveniji.¹⁷⁵ Nabor upravičencev je bil na začetku res velik, vendar so ga vsaka naslednja uredba, ponovni pregledi invalidov in zakoni kmalu tako skrčili, da je v Sloveniji leta 1922 ostalo le še okoli 9 000¹⁷⁶ (po nekaterih drugih podatkih celo samo 5 577)¹⁷⁷ invalidskih upravičencev. Oblastem je to uspelo z obveznimi zdravstvenimi nadpregledi, na katerih so invalidnost presojali z izredno strogimi merili in so za invalide šteli le tiste osebe z 20 in več odstotno zmanjšano zmožnostjo za delo. Nadpreglede je izvajala vojaška oblast, ob navzočnosti zastopnikov

invalidskega oddelka in organizacije vojnih invalidov. Prav tako občutno kot število invalidov so se znižale tudi višine invalidnin, ki nikakor niso zadoščale za dostojno preživljanje.

Na podlagi uredbe iz leta 1920 je bil v Ljubljani pri Poverjeništvu za socialno skrbstvo ustanovljen poseben invalidski oddelok, ki ga je organiziral in vodil dr. Anton Breclj. V njegov delokrog so, poleg nakazovanja pokojnin invalidom in njihovim svojcem, spadale še razne druge oblike pomoči, zlasti zdravljenje bolnih in telesno prizadetih invalidov, njihovo izobraževanje za različne poklice, nameščanje na prosta delovna mesta, oskrbovanje dela nezmožnih, oddajanje trafik delovno nesposobnim invalidom in vojnim vdovam z otroki ipd.¹⁷⁸ Država je invalidom omogočila brezplačni prevoz z javnimi prevoznimi sredstvi v primerih, ko so šli na šolanje v invalidsko šolo, po proteze, na zdravniški pregled, v bolnišnico ali zdravilišče.¹⁷⁹

Slovenska vlada je že novembra 1918 določila, da imajo vojni invalidi, ki so sposobni za določeno delo, prednost pri podelitvi služb pred ostalimi prosilci v vseh državnih in občinskih službah ter pri podeljevanju koncesij za prodajo tobaka, srečk in razredne loterije. Prav posebno so bila zanje rezervirana mesta slug in paznikov (tudi vratarjev) v vseh javnih uradih, na sodiščih, v kaznilnicah, šolah in zavodih, ki so bili pod nadzorstvom države in jih je ta financirala. Zanje sta bili rezervirani tudi dve tretjini prostih službenih mest uradnikov, poduradnikov in pomožnega pisarniškega osebja. Kadar se je za prosto delovno mesto ali koncesijo potegovalo več invalidov ali vojaških vdov, je imel prednost tisti, ki je imel višjo stopnjo invalidnosti ali je bolj potreboval službo.¹⁸⁰

Zaradi velikih potreb in iz moralnih ozirov do vojakov, ki so se z bojišč vračali hudo poškodovani, brez rok, nog, slepi ali psihično povsem strti, je začela že avstro-ogrška država med vojno ustanovljati niz ustanov za njihovo rehabilitacijo in prekvalifikacijo. Tem se je leta 1918 pridružila obrtna invalidska šola v Ljubljani, ki je invalidnim vojakom omogočila, da se ponovno izučijo za poklic,

Prošnja vojnega invalida Alojza Lorberja za vpis v invalidsko šolo v Ljubljani (1918).

(SI_ZAL_LJU/0212, Prosveta-Invalidska šola, t. e. 250)

ki so ga opravljali pred vojno, ali se prekvalificirajo za drugo delo, ki je bilo bolj primerno njihovi obliki invalidnosti. Paleta poklicev je bila velika, od krojača, čevljarja, pletarja do zidarja, mizarja, tesarja, ključavničarja, kamnoseka, knjigoveza idr. Dodatno je bilo poskrbljeno za slepe vojne invalide, za katere je bil leta 1918 ustanovljen *Zavod za slepe v Ljubljani* in naslednje leto še *Kuratorij za slepe*, v okviru katerega je delovala posebna dvorazredna šola za slepe.¹⁸¹ Ni pa invalidskemu oddelku uspelo uresničiti zamisli o posebni namestitvi okoli 200 invalidov s psihičnimi motnjami, ki so bili le za silo nameščeni v psihiatrični bolnišnici na Studencu, in ureditvi posebne ortopedske bolnišnice za pohabljenе invalide in otroke ter delovne invalide.

Invalidi, ki so ostali brez roke ali noge, so bili upravičeni do stalne inčasne proteze ter po potrebi do

Za rehabilitacijo invalidov so že med 1. svetovno vojno uporabljali obstoječe topliške in kopališke objekte.
(SI_ZAL_LJU/0627, Družina Glinšek, Ljubljana, t. e. 1, a. e. 5)

dveh parov ortopedskih čevljev. Proteze so izdelovale obrtna invalidska šola v Ljubljani, zasebne ortopedske delavnice in Državna protezna delavnica (predhodnica rehabilitacijskega zavoda Soča). Če se je proteza invalidu poškodovala predčasno, je bil do nove upravičen le, kadar je škoda nastala brez njegove krivde ali malomarnosti. V nasprotnem primeru jo je moral invalid plačati sam.

Poskrbljeno je bilo tudi za klimatsko in zdraviliško zdravljenje invalidov. Komisija za preskrbo vračajočih se vojakov je že spomladi 1919 sklenila, da zanje nameni topliške in kopališke naprave v Rogaški Slatini in Dolenjskih Toplicah ter graščino na Golniku. V Rogaško Slatino so pošiljali obbolele na ledvicah, črevesju, diabetike in telesno pohabljenе invalide, v Dolenjske Toplice obbolele za revmatizmom ter s posledicami ran in zlomov, na Golnik pa tuberkulozne bolnike, saj je njihovo število med vojno in po njej silovito naraslo.¹⁸²

Prebivalstvo je invalidom pomagalo po svojih močeh in zbiralo zanje obleko in prostovoljne denarne prispevke. Posebno odmevna akcija je potekala 12. julija (1919), na rojstni dan kralja Petra I., ki ga je država razglasila za Dan invalidov. Tega dne so, »od

prestolnice do najmanjše vasice«, zbirali denarne prispevke za izboljšanje gmotnih razmer invalidov, med katerimi so nekateri, zaradi nezmožnosti za delo, živeli v veliki bedi in pomanjkanju. Po večjih krajih, npr. v Kranju, so na pobudo županstva imenovali poseben organizacijski odbor, ki je poskrbel za pripravo različnih prireditev, na katerih so zbirali denarne prispevke zanje. Koledar prireditev je vključeval: mirozov¹⁸³ (v petek), budnico, slovesno mašo in cvetlični dan za invalide (v soboto) in ljudsko veselico (v nedeljo). Skupaj so zbrali 15.026 kron in 5 dinarjev.¹⁸⁴ Apelu so se množično odzvale tudi hranilnice in posojilnice. ■

172 Omejc, Zupanič Slavec, Državna zaščita vojnih invalidov, str. 206.

173 Svoljšak, Pegan, Vojaški vojni invalid, str. 311.

174 Breclj, Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, str. 453.

175 Uradni list, 4. 5. 1921, str. 245.

176 Breclj, Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, str. 455.

177 Omejc, Zupanič Slavec, Državna zaščita vojnih invalidov, str. 208.

178 Breclj, Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, str. 454.

179 SI_ZAL_LJU/0010, Občina Moste, t. e. 43, a. e. 438.

180 Uradni list, 23. 11. 1918, str. 23; SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 22, a. e. 148.

181 Omejc, Zupanič Slavec, Državna zaščita vojnih invalidov, str. 205.

182 SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 147; SI_ZAL_SKL/0252, Občina Javorje, t. e. 2, a. e. 77.

183 Mirozov je zastareli izraz za zvočni znak, ki poziva k počitku, spanju.

184 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 150, a. e. 1500.

OSTAL JE LE SPOMIN

SPOMIN

Judita Šega

Kip *Žalujoče Slovenije* v brezovem gaju v Škofji Loki, kjer je bilo med 1. svetovno vojno vojaško pokopališče, najbolj občuteno izraža neizmerno žalost in boleost slovenskih žena, mater in deklet, ki so jo občutile ob spoznanju, da se njihovi najbližji ne bodo nikoli več vrnili domov in bodo za vedno ostali le v njihovem spominu. Dokler so z bojišč prihajala pisma in vnaprej natisnjene dopisnice,

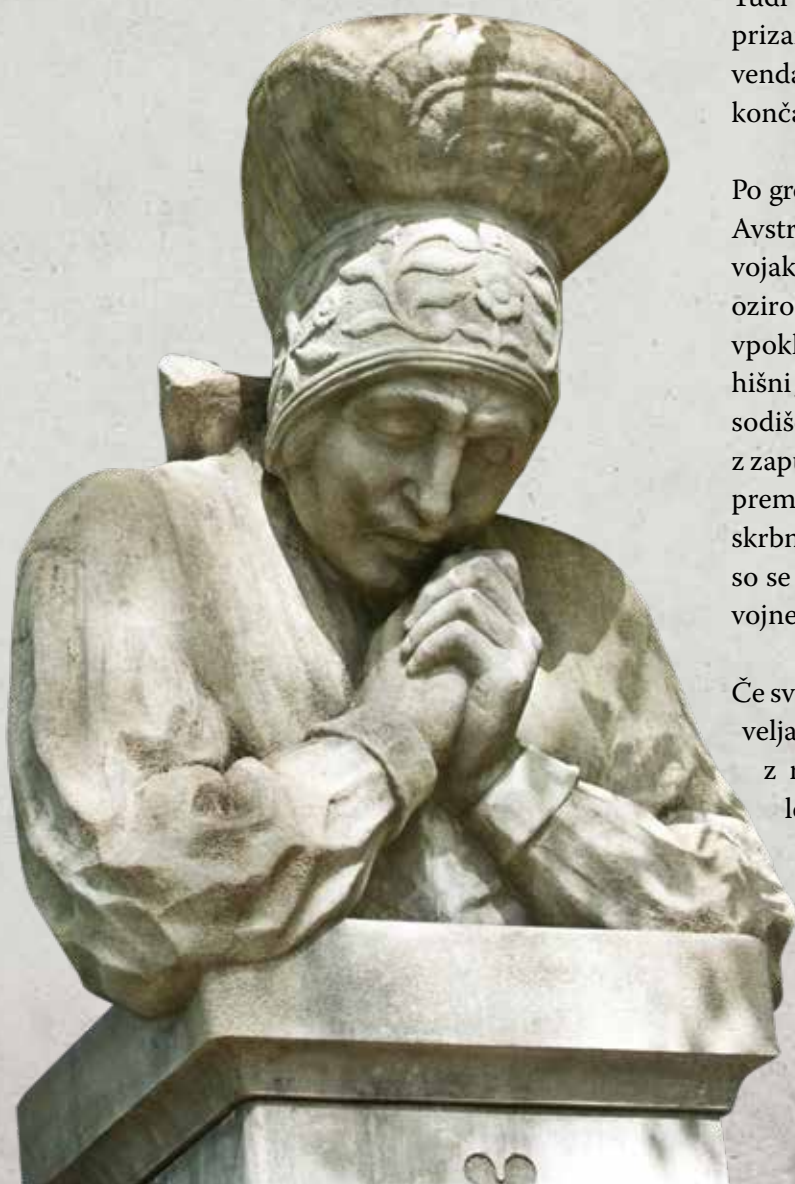
da so zdravi in jim gre dobro,¹⁸⁵ so bile pomirjene, čeprav jih je vsakdanje življenje postavljalo pred nove preizkušnje, ko pa je pošta nekega dne prenehala prihajati, se je vanje zalezal dvom – je bolan, je padel v sovražnikovo ujetništvo, je sploh še živ ... Bale so se dneva, ko bo prispelo vojaško obvestilo o smrti in bo upanje za vedno ugasnilo, same pa bodo morale prevzeti skrb za dom, mladoletne otroke ter onemogle in ostarele starše. Tudi ujetništvo v ruskih prostranstvih in Italiji ni prizanašalo in je desetkalo število zajetih vojakov, vendar je vseeno ostajalo upanje, da se bodo po končani vojni vrnili domov in zaživel po starem.

Po grobih ocenah je na vseh frontah, ki jih je bojevala Avstro-Ogrska, pokopanih okoli 35 000 slovenskih vojakov,¹⁸⁶ kar je približno 20 % vseh vpoklicanih oziroma 4 % vsega takratnega prebivalstva. Pred vpoklicem so bili mnogi med njimi že posestniki in hišni gospodarji, številni so imeli družine, zato so bila sodišča v prvih povojnih letih močno obremenjena z zapuščinskimi obravnavami, na katerih so njihovo premoženje prenašali na sorodnike in odločali o skrbništvu nad mladoletnimi sirotami. Ponekod so se ti postopki izvajali vse do začetka 2. svetovne vojne.

Če svojci niso imeli pisnih dokazil o smrti in je vojak veljal za pogrešanega, se je sodni postopek začel z razglasitvijo za mrtvega. *Uradni list* so med letoma 1918 in 1920 preplavili razglasi sodišč

Žalujoča Slovenija – dopasni kip ženske v gorenjski narodni noši simbolizira vse trpeče slovenske žene in matere, ki so v 1. svetovni vojni izgubile svoje najbližje. Kip je leta 1928 izdelal kipar Ivan Jurkovič.

(foto: Tomaž Lunder)

T 56/19--3.

1150

Razglas.

Peter Jugovic, rojen dne 23. junija 1881., posestnikov sin iz Godešič št. 1, je takoj ob začetku vojske kot vojak 17. pehotnega polka s tem polkom odšel na rusko bojišče, odkoder je zadnjikrat pisal dne 15. avgusta 1914. Od tedaj ni nobenega sledu več o njem.

Ker utegne potemtakem nastopiti zakonita domneva smrti v zmislu § 1. zakona z dne 31. marca 1918., št. 128 drz. zak., se tuja po prošnji Marijane Jugovičeve v Godešičah št. 1 postopajc, da se pogrešanec proglasi za mrtvega.

Vsakdo se torej pozivlje, naj izporoči sodišču, kar bi vedel o imenovancu.

Peter Jugovic se pozivlje, naj se zglati pri podpisnem sodišču ali mu da kako drugače na znanje, da še živi.

Po 10. decembru 1919. razsodi sodišče po vnovični prošnji o proglasitvi za mrtvega.

Deželno sodišče v Ljubljani, oddetek III.,
dne 17. maja 1919.

Potret vojaka Janeza Jugovica z Godešiča pri Škofji Loki in objava v Uradnem listu, da je sodišče začelo postopek njegove razglasitve za mrtvega. (SI_ZAL_SKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, digitalni posnetki in Uradni list 1919, str. 340)

v Ljubljani, Novem mestu, Celju in Mariboru, v katerih so naznanjali uvedbo postopka, da se pogrešanega vojaka razglasi za mrtvega, ker so domnevali, da je umrl. Vsakdo, ki bi karkoli vedel o pogrešanem, je bil to dolžan sporočiti sodišču oziroma skrbniku, prav tako so se morali sodišču javiti pogrešani, v primeru, da so bili živi.

Na podlagi zakona o proglašanju pogrešanih oseb za mrtve z dne 31. marca 1918,¹⁸⁷ je veljal za pogrešanega vsak vojak, ki je umrl v vojaškem spopadu oziroma se je za njim izgubila vsaka sled, od zadnjega stika pa sta potekali vsaj dve leti. Enako je veljalo za pogrešane civile, ki so pomagali vojski na bojišču ali so nazadnje bivali na območju vojaških spopadov. Sorodniki so prošnjo za proglasitev za mrtvega lahko oddali že leto po zadnjem stiku z njim, vendar je sodišče tudi v tem primeru oklic izdalo šele po dveh letih. Oklicni rok je trajal šest mesecev, če sta od zadnjega stika s pogrešanim minili vsaj dve leti, sicer pa eno leto. Po preteku roka je sodišče pogrešanega razglasilo

za mrtvega in opravilo zapuščinsko obravnavo. Ker je zakonodaja¹⁸⁸ dopuščala možnost, da nenavzoča oseba, ki je bila proglašena za mrtvo, še živi, je v posebnem poglavju zakona predpisala tudi postopek razveljavitve proglasitve za mrtvega in vrnitve lastnine v prvotno stanje. Če je imela takšna oseba mladoletne otroke, so ji vrnilo roditeljske pravice, skrbništvo nad sirotami pa preklicali.

Med številnimi pogrešanimi je bil tudi Janez Florjančič, roj. 1875, posestnik pri Sveti Barbari nad Škofjo Loko.¹⁸⁹ Bil je gospodar na Brnkovi domačiji in oče štirih otrok, ki so bili ob njegovem odhodu na fronto stari od dve do šest let. Služil je pri 27. domobranskem pešpolku, jeseni 1914 je bil na bojišču pri Novem Viastu v Galiciji. Tu so ga zadnjič videli 24. oktobra, ko je šel po vodo, a se ni več vrnil. Deželno sodišče v Ljubljani ga je na predlog njegove žene Marije Florjančič 8. julija 1920 proglasilo za mrtvega, ni pa ugodilo njeni prošnji tudi za razvezo zakona. Menilo je, da bi za takšno odločitev morali obstajati dokazi, ki ne bi dopuščali

nobenega dvoma, da je pogrešani res umrl in ne le dejstvo, da se po odhodu po vodo ni več vrnil v postojanko in je od takrat naprej pogrešan. Brez takšnih dokazov so vseeno dopuščali možnost, da je pogrešani padel v rusko ujetništvo in je morda še živ.

Podobno je sodišče razsodilo tudi v primeru Katarine Pintar s Studena pri Železnikih, žene Jožefa Pintarja, roj. 1891, vojaka pri 55. pehotnem polku.¹⁹⁰ Tudi za njim so se vse sledi izgubile 6. junija 1915 v Galiciji. Zapustil je dva majhna otroka, eden je bil ob očetovem odhodu star manj kot eno leto, drugega je mati še pričakovala. Skrbništvo nad obema je po vojni dobila mati, ki je tudi prevzela veliko posestvo in z njim povezana bremena in skrbi. Jožef Pintar je bil za mrtvega razglašen 21. novembra 1919.

Več dokazov je imelo sodišče v primeru Franca Kalana, roj. 1877, posestnika in gostilničarja iz Kapucinskega predmestja v Škofji Loki.¹⁹¹ Služboval je pri črnovojniškem pehotnem bataljonu št. 29 in se leta 1914 udeležil bojev v Srbiji, kjer naj bi ga 21. novembra 1914 ubila sovražna krogla. Od takrat se sorodnikom ni več oglasil. Sodišče ga je na predlog njegove žene Marije Kalan razglasilo za mrtvega 11. oktobra 1919. Pri tem je upoštevalo izsledke preiskave in našlo dovolj razlogov, da je njun zakon razvezalo in se je vdova lahko še enkrat poročila. S poroko pa je izgubila pravico do nadaljevanja gostilniške obrti po pokojnem možu Francu Kalanu in je obrt lahko izvajala le na račun pokojnikovih mladoletnih otrok.

Do sredine 20. let preteklega stoletja so sodišča opravila večino razglasitev za mrtve in zapuščinskih obravnav, vendar so se s posameznimi primeri srečevali še vse do začetka 2. svetovne vojne. Takšen je primer Franca Čadeža, roj. 1881 na Gabrški gori v Poljanski dolini.¹⁹² Leta 1913 se je poročil z Marijo Kržišnik, iz Hotovlje pri Poljanah, kamor se je priženil in kjer se mu je leta 1914 rodila prva hči, nato pa leta 1919 (že po njegovi smrti) še druga. Nazadnje se je bojeval na tirolskem bojišču, kjer je bil leta 1918 zajet in odpeljan na Sardinijo.

Franč Čadež in Hotovlje pri Poljanah je umrl v italijanskem ujetništvu in bil pogrešan od leta 1919.

(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, digitalni posnetki)

Njegova hči, moja babica, se je spominjala, da je bil malo prej na obisku doma in takrat so ga videli zadnjič. V ujetništvu na Sardiniji je v izredno slabih higienskih razmerah zbolel za grižo in (baje) 31. maja 1919 umrl. Uradno je bil pogrešan od 31. decembra 1919. Njegova mlajša hči ga ni nikoli poznala, njegova mlada žena je mnogo prezgodaj postala vdova in edina skrbnica dveh majhnih otrok. Nikoli več se ni poročila.

In takšnih primerov je bilo v povojni slovenski zgodovini še veliko. ■

185 V nemškem originalu: Ich bin gesund und es geht mir gut.

186 Svolfšak, Spomin na svetovno vojno, str. 94.

187 Državni zakonik, 5. 4. 1918, str. 339–340.

188 Državni zakonik, 5. 4. 1918, str. 340–341.

189 SI_ZAL_ŠKL/0173, t. e. 223, Spis št. A 254/20 oziroma P 130/20.

190 SI_ZAL_ŠKL/0173, t. e. 221, Spis št. A 437/19 oziroma P 171/19.

191 SI_ZAL_ŠKL/0173, t. e. 221, Spis št. A 402/19 oziroma P 148/19.

192 SI_ZAL_ŠKL/0173, t. e. 193, Spis št. O 127/40.

VIRI IN LITERATURA

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI_ZAL_CER/0052, Osnovna šola Jožeta Kranjca Rakek, Šolska kronika (mikrofilmski posnetki).
SI_ZAL_CER/0053, Osnovna šola Heroja Janeza Hribarja – Stari trg pri Ložu, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_ČRN/0022, Osnovna šola Komandanta Staneta Dragatuš, t. e. 1.
SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, fasc. 488, 927.
SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, Zbirka kart in načrtov, E2.
SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 20.
SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, fasc. 44, 174, 306, 676, 691.
SI_ZAL_IDR/0168, Čipkarska šola Idrija, fasc. 73.
SI_ZAL_JES/0002, Občina Dovje - Mojstrana, t. e. 21, a. e. 146, 147; t. e. 22, a. e. 148.
SI_ZAL_KAM/0102, Občina Kamnik, t. e. 23, a. e. 80; t. e. 86; t. e. 88.
SI_ZAL_KOČ/0073, Osnovna šola Struge, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 147, a. e. 1444; t. e. 149, a. e. 1463; t. e. 150, a. e. 1499, 1500, 1504; t. e. 151, a. e. 1536; t. e. 152, a. e. 1544, 1565, 1571.
SI_ZAL_LJU/0006, Občina Dobrunje, t. e. 34, a. e. 347, 350; t. e. 71, a. e. 956.
SI_ZAL_LJU/0010, Občina Moste, t. e. 43, a. e. 438, 441, 443, 444, 447, 452; t. e. 44, a. e. 453.
SI_ZAL_LJU/0014, Občina Vič, t. e. 28, a. e. 114; t. e. 46, a. e. 251.
SI_ZAL_LJU/0188, Gimnazija Bežigrad, t. e. 41, a. e. 613.
SI_ZAL_LJU/0212, Prosveta – Invalidska šola Ljubljana, t. e. 250.
SI_ZAL_LJU/0230, Osnovna šola Valentina Vodnika, Ljubljana – Zgornja Šiška, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_LJU/0232, V. mestna slovenska deška ljudska šola v Ljubljani, t. e. 7, a. e. 49.
SI_ZAL_LJU/0234, Vnanja ljudska šola pri uršulinkah v Ljubljani, t. e. 31, a. e. 219.
SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, A01, A02, A5, B9, G4, H1, I1.
SI_ZAL_LJU/0355, Šajn Jože, Ljubljana, t. e. 1, a. e. 26.
SI_ZAL_LJU/0372, I. dekliška ljudska šola v Ljubljani, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_LJU/0394, Wigele Ferdo, Ljubljana, t. e. 1, a. e. 13.
SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Codeks III., t. e. 77.
SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fasc. 1693 (t. e. 1857, 1858), XI/8, zdravstvene zadeve.
SI_ZAL_LJU/0524, Zbirka plakatov, a. e. 93–95, 105–106, 113, 121, 124.
SI_ZAL_LJU/0627, Družina Glinšek, Ljubljana, t. e. 1, a. e. 5.
SI_ZAL_LOG/0003, Občina Hotedršica, t. e. 6, 7.
SI_ZAL_LOG/0019, Osnovna šola Gorenji Logatec, t. e. 45, a. e. 166.
SI_ZAL_MET/0002, Občina Metlika – mesto, t. e. 54.
SI_ZAL_MET/0029, Osnovna šola Metlika, t. e. 1, a. e. 2.

SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 1, a. e. 9; t. e. 4; t. e. 5, a. e. 20–22; t. e. D 35.
SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto, t. e. 99, a. e. 141; t. e. 100, a. e. 142.
SI_ZAL_NME/0191, Zbirka Koroški plebiscit, t. e. 1.
SI_ZAL_ŠKL/0001, Občina Zminec, t. e. 1, a. e. 1; t. e. 9, a. e. 126.
SI_ZAL_ŠKL/0015, Občina Sora, t. e. 1, a. e. 27.
SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 66.
SI_ZAL_ŠKL/0109, Osnovna šola Poljane, t. e. 20, a. e. 159.
SI_ZAL_ŠKL/0168, Osnovna šola Škofja Loka – Mesto, t. e. 34, a. e. 832.
SI_ZAL_ŠKL/0173, Okrajno sodišče v Škofji Loki, t. e. 193, 221.
SI_ZAL_ŠKL/0180, Osnovna šola Trebija, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_ŠKL/0182, Osnovna šola Ivana Tavčarja Gorenja vas, t. e. 9, a. e. 116.
SI_ZAL_ŠKL/0193, Osnovna šola Stara Oselica, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_ŠKL/0207, Osnovna šola Sorica, t. e. 1.
SI_ZAL_ŠKL/0252, Občina Javorje, t. e. 1, a. e. 46, 53, 54, 56; t. e. 2, a. e. 77, 84.
SI_ZAL_ŠKL/0273, Osnovna šola Javorje, t. e. 1, a. e. 1.
SI_ZAL_ŠKL/0278, Ivan in Franja Tavčar, t. e. 2, a. e. 11.
SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 10, 16.
SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond, t. e. 6, a. e. 181.

Arhiv uršulinskega samostana Ljubljana (AULJ)

Vojna kronika 1914–1918.

Knjižnica Logatec

Zbirka starih razglednic

Mestni muzej Idrija

Fototeka

Muzej novejšje zgodovine Slovenije

Fototeka

Vojni muzej v Idriji

Fototeka

Družinski album Marije Krajnik, Reteče pri Škofji Loki

Družinski album Petra Hawline, Lipica pri Škofji Loki

Tiskani viri

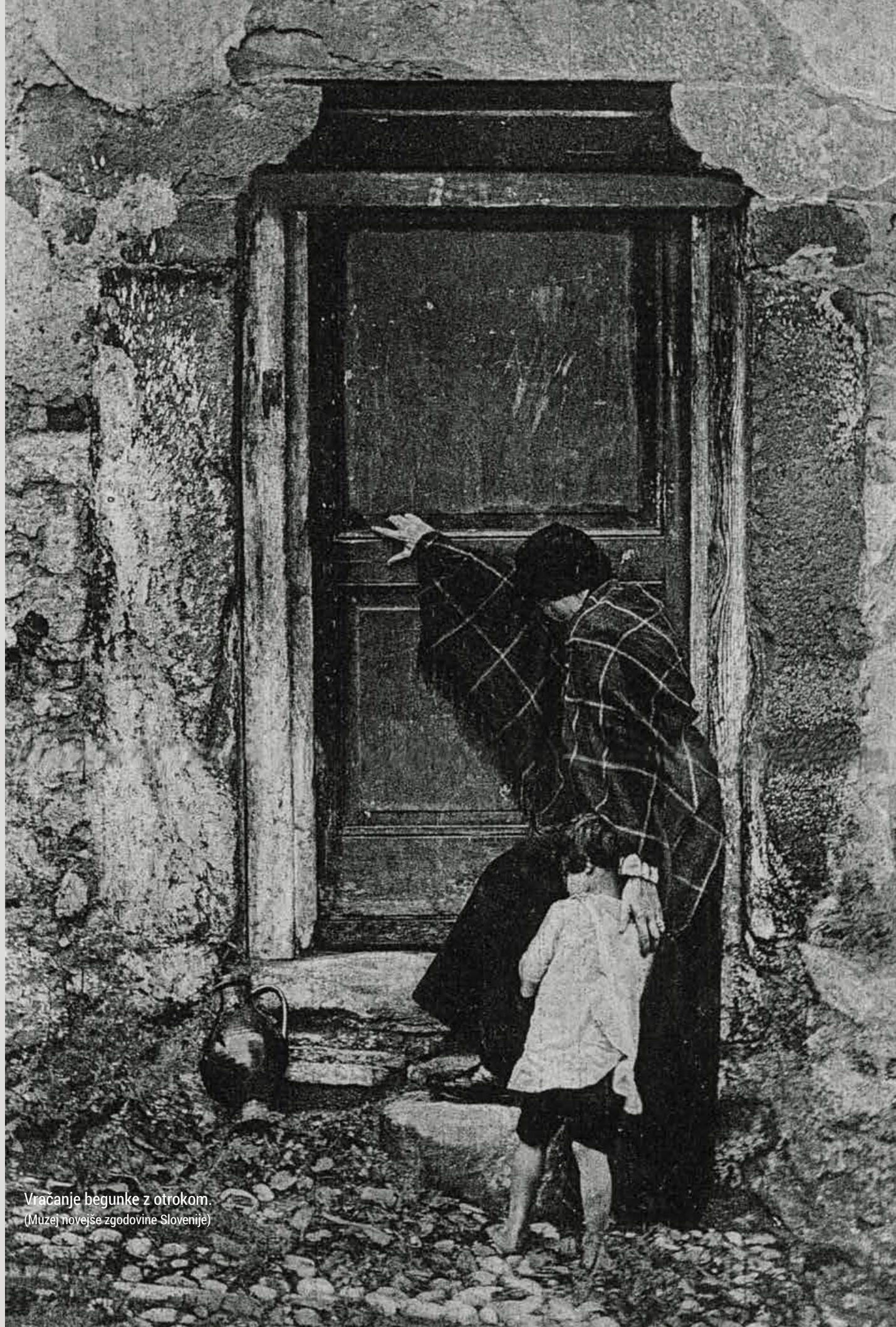
Kurent, 1918, št. 6.
Slovenec, 1918, št. 186, 236, 245, 248, 252a.
Slovenec, 1920, št. 144.
Slovenski narod, 1920, št. 145–147, 194.
Učiteljski tovariš, 10. 9. 1915.
Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, letnik 1918.
Službene novine Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920.
Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani/Deželne vlade za Slovenijo, 1918–1919, letnik I.
Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 1920, letnik II.
Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 1921, letnik III.

Elektronski viri

- [http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS_Vidovdanski%20ustav%20\(1921\),](http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS_Vidovdanski%20ustav%20(1921),) pridobljeno 14. 6. 2018.
- http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/drzavni_simboli/zastava.html, pridobljeno 14. 6. 2018.
- http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/drzavni_simboli/himna.html, pridobljeno 14. 6. 2018.
- http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/drzavni_simboli/grb.html, pridobljeno 14. 6. 2018.
- <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/obisk-regenta-aleksandra-karadordevica-v-celju-29-junija-1920.html>, pridobljeno 20. 6. 2018.

LITERATURA

- Almanah Kraljevine Jugoslavije : IV. jubilarni svezak : 1929–1931*, 1. izd., Zagreb : Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije : Komisionalna naklada Nadbiskupske tiskare, 1931.
- Bizjak, Matjaž: Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLIII (43), št. 1, Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2003, str. 25–36.
- Brecelj, Anton: Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, v: *Slovinci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, Ljubljana : Leonova družba, 1928, str. 437–461.
- Čop, Vitomir: *Slovenski kovanci in bankovci v 20. stoletju*, Ljubljana : samozaložba, 2015.
- Dolenc, Ervin: Mednarodni položaj prve Jugoslavije, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 203–211.
- Florjančič, Alojzij Pavel (ur.): *Več kot tisoč let : kronika župnije sv. Jurija Stara Loka*, Stara Loka 2005, str. 223–229.
- Kacin-Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana : Nova revija, 2000.
- Kalčič, Nina: Španska gripa, v: *Zdravstveno varstvo*, letnik 41, 2002, št. 7–8, str. 257–262.
- Keber, Katarina: Epidemija v šolskih klopih : primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru, v: *Kronika*, letnik 65, 2017, št. 1, str. 67–75.
- Kresal, France: Gospodarska politika v Sloveniji v okviru prve Jugoslavije, v: *Arhivi*, Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1995, letnik XVIII, št. 1–2, str. 30–41.
- Krese, Srečko: Žigovanje bankovcev na Slovenskem po prvi svetovni vojni, v: *Numizmatični vestnik*, 1993, št. 21, str. 532–535.
- Krese, Srečko: Kolkovanje bankovcev na Slovenskem po prvi svetovni vojni, v: *Numizmatični vestnik*, 1994, št. 22, str. 562–572.
- Lazarevič, Žarko; Prinčič, Jože: *Zgodovina slovenskega bančništva*, Ljubljana : Združenje bank Slovenije, 2000, str. 45–46.
- Nečak, Dušan; Repe, Božo: *Prelom: 1914–1918: svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, Ljubljana : Sophia, 2005.
- Omejc, Janja; Zupanič Slavec, Zvonka: Državna zaščita vojnih invalidov na Slovenskem po prvi svetovni vojni, v: *Zdravniški vestnik*, 2016, št. 3, str. 204–212.
- Perovšek, Jurij: Iz Avstro-Ogrske, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 169–174.
- Perovšek, Jurij: Jugoslovansko državno zedinjenje, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 222–223.
- Perovšek, Jurij: Prva slovenska nacionalna vlada, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 208–209.
- Perovšek, Jurij: Slovenci in država SHS 1918, v: *Zgodovinski časopis*, letnik 53, 1999, št. 1, str. 71–79.
- Perovšek, Jurij: Ustanovitev Narodnega sveta, v: *Slovenska kronika XX. stoletja*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 196.
- Perovšek, Jurij: Za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 207–208.
- Pleterski, Janko: K zgodovinskimi okoliščinam bojev in plebiscita na Koroškem v letih 1918–1920, v: *Sodobnost*, 38, št. 8/9 (1990), str. 825–848.
- Pleterski, Janko: O prvinah in o značaju plebiscitne odločitve, v: *Koroški plebiscit: razprave in članki*, Ljubljana : Slovenska matica, 1970, str. 562.
- Prunk, Janko: Karadordeviči, *Enciklopedija Slovenije* 4, Hac–Kare, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990, str. 406–407.
- Sejni zapiski Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998–2002.
- Stergar, Janez: Koroški plebiscit v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 247–249.
- Svoljšak, Petra: Avstro-Ogrska sprejme mir, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 200–201.
- Svoljšak, Petra: Italijanski vojaki zasedejo slovensko ozemlje, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 212.
- Svoljšak, Petra: »Leta strahote« 1914–1918, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 149–151.
- Svoljšak, Petra: Majniška deklaracija, v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 179–180.
- Svoljšak, Petra: Spomin na svetovno vojno, v: *Slovinci + prva svetovna vojna 1914–1918*, Ljubljana : Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2010, str. 94–95.
- Svoljšak, Petra; Pegan, Vladimir: Vojaški vojni invalid, v: *Enciklopedija Slovenije* 14, U–We, Ljubljana : Mladinska knjiga, 2000, str. 311–312.
- Šimac, Miha; Keber, Katarina: *Patriae ac humanitati : zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*, Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Švajncar, Janez J.: *Slovenska vojska 1918–1919*, Ljubljana : Prešernova družba, 1990.
- Trobec, Josip, *Spominska knjiga od posestva Trobec v Črnem Vrhu*, Ljubljana : Modrijan založba, 2009.
- Zorn, Tone: Koroški Slovenci v letih 1920–1930, v: *Koroški plebiscit : razprave in članki*, Ljubljana : Slovenska matica, 1970, str. 507–547.
- Žorž, Gregor: Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918, v: *Zgodovinski časopis*, letnik 70, 2016, št. 3–4, str. 364–380.

Vračanje begunke z otrokom.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Povzetek

SLOVENCİ, ZAČENJAJO SE NOVI ČASI ... (1918–1920)

Spomladi 1918 je italijanska fronta začela razpadati, avstro-ogrsko vojsko sta preplavila nemir in nezadovoljstvo. Izbruhnili so spontani upori vojakov v zaledju, ki so bili krvavo zadušeni, avstro-ogrska vojska, sestavljena pretežno iz vojakov nenemških narodov, pa je postala nezanesljiva. Poglobljala so se tudi politična nesoglasja v avstrijskem parlamentu in južni Slovani so postajali vse glasnejši v zahtevi po samostojnosti.

S podpisom premirja med Avstro-Ogrsko in Italijo (3. 11. 1918) je bila avstro-ogrska vojska demobilizirana, predati je morala polovico vojne opreme, takoj izpustiti vse vojne ujetnike ter se umakniti z ozemlja, ki je bilo po Londonskem sporazumu obljubljeno Italiji. Glavnina vojaštva se je domov peš vračala do prvih železnic in nato z vlaki v notranjost nekdanje monarhije. Prehod polmilijonske armade skozi Slovenijo je bil zaključen 12. novembra, zadnji večji transport vojaštva se je odpeljal 14. novembra 1918.

Osamosvajanje Slovencev je potekalo vzporedno z razpadanjem avstrijske vojske in oblasti. Jugoslovanski klub je z Majniško deklaracijo (30. 5. 1917) v dunajskem državnem zboru zahteval združitev Južnih Slovanov v avtonomno enoto znotraj monarhije, vedno bolj so se kazale tudi težnje po ustanovitvi samostojnih držav. Avgusta 1918 je bil ustanovljen slovenski Narodni svet, ki je kot organ slovenske nacionalne oblasti deloval vzporedno z oblastjo avstro-ogrske monarhije. Dne 29. oktobra 1918 je bila razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS), ki je ostala samostojna le do 1. decembra 1918, ko je srbski prestolonaslednik Aleksander Karađorđević

razglasil njeno združitev s Kraljevino Srbijo v novo državo – Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Slovensko ozemlje je bilo takoj po razpadu Avstro-Ogrske (1918) razdeljeno med štiri države. Večina Slovencev je živela v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (kasneje Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev). Po podpisu Trianonske mirovne pogodbe (4. 6. 1920) je bilo k matični domovini priključeno še Prekmurje, ki je bilo do takrat v okviru Madžarske, izgubili pa smo Primorsko, ki je pripadla Italiji.

S podpisom Rapalske mirovne pogodbe (12. 11. 1920), ki je z manjšimi spremembami veljala vse do leta 1947, je italijanska oblast uvedla razoroževanje narodnih straž, ustanovitev vojaškega sodišča, predhodno cenzuro tiska, prepoved prestopanja demarkacijske črte in gibanja po Julijski krajini brez dovoljenja ter prepoved javnih zborovanj. Kasneje je bil izdan še ukaz o prepovedi izobešanja jugoslovanskih in avstrijskih zastav ter prepoved nošenja kokard z jugoslovanskimi barvami. Uporom prebivalstva so sledile internacije in deportacije civilnega prebivalstva in za vojsko sposobnih moških.

Na Koroškem se je boj za določitev državne meje končal s plebiscitom (10. 10. 1920), ki se je izšel v prid Avstrije. Na obeh straneh je pred njim potekala intenzivna (anti)propaganda s shodi in zborovanji, precej je bilo tudi nasilja. Plebiscitna kampanja Kraljevine SHS je močno poudarjala narodno zavest in svarila pred zadolženo Avstrijo, avstrijska propaganda pa je poudarjala predvsem ekonomske prednosti in ohranitev enotnosti Celovške kotline. Avstrijska stran je po plebiscitu

nadaljevala z raznarodovalno politiko, s katero so Koroškim Slovincem začeli omejevati jezikovne pravice, ki so si jih izborili v Avstro-Ogrski. V letih po plebiscitu so nemški nacionalisti v več organizacijah izvajali pritiske na Slovence, ki so glasovali proti združitvi z Republiko Avstrijo, in sprožili val izseljevanja.

Tako je ob koncu vojne prišel na slovensko ozemlje nov val beguncev, ki so odhajali zaradi italijanske in avstrijske zasedbe Primorske in Koroške. Med begunci so bili najštevilnejši uradniki, policijski uslužbenci, prosvetni delavci, železničarji in dijaki. Oblasti v Ljubljani so vsem beguncem nudile podporo do leta 1921.

Vlada v Beogradu je leta 1919 uveljavila nove državne simbole in praznike, ki so naslednjih dvajset let predstavljali jugoslovansko državo, preimenovali so ustanove, ki so se imenovale po bivših avstrijskih vladarjih, ukinili so stare avstrijske praznike. Z odlokom so bili 15. novembra 1919 uzakonjeni trije novi državni prazniki: t. i. Dan ujedinjenja (1. december), rojstni dan kralja Petra I. (12. julij) in Vidov dan (28. junij). Državni prazniki so bili dela in pouka prosti dnevi, za uradnike, učence in njihove učitelje je bila obvezna udeležba pri cerkvenih obredih in proslavah, organizirane so bile vojaške parade. Po novem so, zlasti v šolah, obeleževali obletnice rojstev in smrti pomembnih slovenskih in drugih slovanskih mož.

Aleksander Karađorđević, srbski regent že od leta 1914, se je konec junija 1920 podal na prvi uradni obisk hrvaških in slovenskih krajev, ki so ga z veliko pozornostjo in naklonjenostjo spremljali takratni časopisi. Najprej je obiskal Zagreb, nato se je ustavil v Ljubljani, na Bledu, v Trzinu, Kranju, Kamniku, Celju in na koncu v Mariboru. V vseh krajih, ki jih je obiskal, so mu pripravili veličastne sprejeme in ga ob petju himne pričakali v cvetju, zelenju in zastavah.

Ustanovitev Države SHS je pomenila potrditev državotvornosti slovenskega naroda. Narodna

vlada je na svoji prvi seji, novembra 1918, uvedla slovenščino kot uradni jezik; tudi vsi napisi na uradnih poslopih so morali biti v uradnem jeziku. V slovenskih šolah je slovenščina postala edini učni jezik, v nemške so uvedli slovenščino kot obvezni predmet. Začela se je širiti srbohrvaščina, ki se je že v začetku 20. let uradno poučevala kot obvezni učni predmet. Obenem so postajale jezikovne pravice koroških Slovencev in Slovencev pod Italijo vedno bolj okrnjene.

Ob nastanku skupne jugoslovanske države je na njenem finančnem trgu zavladovala precejšnja zmeda. V obtoku so bile štiri valute: dinar, perper, bolgarski lev in avstro-ogrski krona. Ta je še dve leti po koncu vojne ostala edino uradno plačilno sredstvo v precejšnjem delu nove države, med drugim tudi na slovenskih tleh. Ker je njihova vrednost močno padla, država pa je želela preprečiti vnos novih bankovcev iz Avstrije in Madžarske, je ves denar v obtoku najprej žigosala in nato še kolkovala. Leta 1920 je kronske bankovce zamenjala z dinarsko-kronskimi (po menjalnem razmerju štiri krone za en dinar), s 1. januarjem 1923 pa je postal dinar edino plačilno sredstvo na jugoslovanskih tleh.

Zdravstvene razmere na slovenskih tleh so bile ob koncu 1. svetovne vojne skrb zbujajoče. Rodnost je strahovito padla, umrljivost močno narasla, zelo se je povečalo število tuberkuloznih bolnikov, razsajali so španska gripa, griža, legar (trebušni tifus), pegavica (pegasti tifus), koze, davica, škrlatinka in spolno prenosljive bolezni. Oblast je v boju proti njim določala razne preventivne ukrepe in z občasnimi letaki in časopisnimi članki seznanjala prebivalstvo o nevarnostih boleznih, njihovih simptomih in načinih zdravljenja. Ukrepi niso vedno zadoščali, še posebej v primeru španske gripe, ki je razsajala jeseni 1918. Zaradi velike obolevnosti med šolsko mladino so morali za nekaj časa zapreti večino šol. Španska gripa je na slovenskih tleh zahtevala 6 306 življenj.

Invalidska problematika je predstavljala eno najtežjih in najbolj skelečih ran povojnega

socialnega skrbstva, saj je v Sloveniji leta 1921 živelo kar 11 467 invalidov in 31 049 vojnih vdov, s 49 182 nepreskrbljenimi družinskimi člani. Vojaški vojni invalidi so bili v 62 % stari od 30 do 40 let. Oblasti so jim pomagale z izdajanjem protez, izplačevanjem invalidnin, bolnišničnim in klimatskim zdravljenjem, prekvalifikacijo, nameščanjem na prosta delovna mesta, oskrbovanjem dela nezmožnih ipd., prebivalstvo pa je zanje zbiralo obleko, obutev in prostovoljne denarne prispevke.

Tudi sodišča so imela v prvih povojnih letih veliko dela, ko so padle in pogrešane vojake, za katerimi se je izgubila vsaka sled, razglašala za mrtve, prepisovala njihovo premoženje na svojce in urejala skrbništvo nad mladoletnimi sirotami. Sodišče je postopek za razglasitev za mrtvega začelo na predlog sorodnikov, oklicni rok je trajal od pol do enega leta. Če se pogrešani v tem času ni javil in sodišče ni prejelo nobenih drugih dokazil, da je še živ, je pogrešanega razglasilo za mrtvega. Takšnih primerov je bilo veliko.

Hana Habjan

Summary

SLOVENES, A NEW ERA IS BEGINNING ... (1918–1920)

In the spring of 1918, the Italian front began to fall apart; restlessness and dissatisfaction overwhelmed the Austro-Hungarian army. Spontaneous rebellions that erupted in the hinterland were quelled with bloodshed, the Austro-Hungarian army, composed mainly of soldiers of non-German nationality, had become unreliable. Political dissension in the Austrian Parliament increased and the Southern Slavs had grown louder in their request for independence.

With the signing of the armistice between Italy and Austro-Hungarian Empire (3 November 1918) Austro-Hungarian army demobilized, forced to surrender half of its war equipment, immediately release all prisoners of war and withdraw from the territory which had been promised Italy under the Treaty of London. The bulk of the army returned home on foot, and upon reaching the railway continued by train to the inland of the former monarchy. The passage of the half a million strong army through Slovenia was finalised on 12 November, with the last major transportation of soldiers on 14 November 1918.

Process of independence of Slovenes took place in parallel with the disintegration of the Austrian army and the state. The Yugoslav club demanded in its May Declaration (30 May 1917) in the National Assembly in Vienna the unification of South Slavs in an autonomous unit within the monarchy. Increasingly, there were tendencies for the establishment of independent states. In August 1918, the Slovenian National Council – Slovene national authority – was established, which operated in parallel with the authorities of

the Austro-Hungarian Monarchy. On 29 October 1918, the State of Slovenes, Croats and Serbs (SHS) was declared, which remained independent only until 1 December 1918, when the Serbian Crown Prince Alexander of Yugoslavia declared its unification with the Kingdom of Serbia into a new country – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Slovenian territory was immediately after the collapse of the Austro-Hungarian Empire (1918) divided between four states. Most Slovenes lived in the State of Slovenes, Croats and Serbs (later the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes). After the signing of the Treaty of Trianon (4 June 1920) Prekmurje, until then within the Hungarian state, was annexed to its home country, but we lost Slovene Littoral (Primorska), which became part of Italy.

By signing the Treaty of Rapallo (12 November 1920), with minor variations in force until 1947, the Italian Government introduced disarmament of the national guards, establishment of the military court, prior censorship of the press, a ban on crossing demarcation line and movements in Julian March without authorization and prohibition of public gatherings. This was followed by a ban on displaying Yugoslav and Austrian flags and wearing badges with Yugoslav colours. Resistance of the population was persecuted by internment and deportation of the civilian population and men liable for military service.

In Carinthia, the fight for the establishment of the state border ended with the plebiscite

(10 October 1920), with its results in favour of Austria. Before the plebiscite both sides held intense (anti) propaganda with political meetings and rallies, there was also a lot of violence. The Yugoslav plebiscite campaign had a strong emphasis on national consciousness and warned of the Austrian war debt, whereas the Austrian propaganda underlined above all the economic advantages and the preservation of the unity of the Klagenfurt basin. The Austrian side proceeded with the policy of oppression after the plebiscite, with which they began to restrict the language rights of the Slovenians living in Carinthia, which they had had in the Austro-Hungarian Empire. In the years following the plebiscite, the German nationalists from several organizations exerted pressure on the Slovenes, who voted against the merger with the Republic of Austria, and triggered a wave of emigration.

Thus, at the end of the war a new wave of refugees arrived on the Slovenian territory fleeing the Italian and Austrian occupation of Littoral and Carinthia. The refugees consisted mainly of officials, police officers, education and railway workers as well as students. Authorities in Ljubljana financially supported refugees up to 1921.

In 1919, the Government in Belgrade established national symbols and holidays, which represented the Yugoslav State for the next twenty years, renamed institutions, bearing the names of former Austrian rulers and abolished the old Austrian holidays. Decree on 15 November 1919 introduced three new national holidays: the Union Day (1 December), the birthday of King Peter I (12 July) and St Vitus Day (28 June). Public holidays were work and school free holidays, with mandatory participation in ecclesiastical ceremonies and celebrations for officials, students and their teachers. Military parades were organized. A new tradition of celebrating birth and death anniversaries of important Slovenians and other Slavic men began, especially in schools.

Alexander of Yugoslavia, Serbian regent since 1914, undertook his first official visit at the end of June 1920, around Croatia and Slovenia, on which the newspapers reported with keenness and affection. First, he visited Zagreb, and then stopped in Ljubljana, Bled, Tržič, Kamnik, Kranj, Celje and Maribor at the end. In all the places he visited, he received a magnificent reception - people greeted him with flowers, greenery and flags while singing the national anthem.

The creation of the State of Serbs, Croats and Slovenes represented the confirmation of the state building of the Slovenian nation. The national government constituted at its first session in November 1918, Slovene as the official language; all the inscriptions on the official buildings were to be in the official language. Slovene language became the exclusive language of instruction in Slovenian schools, and in German schools, Slovene language was a compulsory subject. Serbo-Croat began to spread, already at the beginning of the 1920s officially a compulsory subject. At the same time, the language rights of the Carinthian Slovenes and Slovenians under Italy became increasingly truncated.

There was a considerable confusion at the beginning in the Yugoslav State's financial market. Four currencies were in circulation at the same time: Serbian dinar, Montenegrin perper, Bulgarian lev and Austro-Hungarian crown. Crown remained the only official means of payment in a significant part of the new state, including on Slovenian soil, for another two years after the end of the war. Because its value sharply dropped, and the state sought to prevent the introduction of new banknotes from Austria and Hungary, all the money in circulation was stamped. In 1920 the crown banknotes were exchanged for dinar-crown banknotes (according to the exchange rate of the four crowns for one dinar), and on 1 January 1923, dinar became the only currency in Yugoslavia.

At the end of the First World War, health conditions in Slovenia were alarming. Birth rate was increasingly down, mortality high, the number of tuberculosis patients increased dramatically. The Spanish flu, dysentery, typhoid fever, spotted typhus, smallpox, diphtheria, scarlet fever, and sexually transmitted diseases were on the rise. The authorities implemented various preventive measures in the fight against these diseases and informed the population with occasional pamphlets and newspaper articles about the dangers of diseases, their symptoms and methods of treatment. However, measures were not always sufficient, especially in the case of the Spanish flu, which was epidemic in the autumn of 1918. Due to high mortality among schoolchildren, most schools closed for a while. The Spanish flu had claimed the lives of 6,306 people in Slovenia.

Disability issue was one of the most difficult and painful issues of the post-war social services, considering there were 11,467 war invalids and 31,049 war widows, with 49,182 dependent family members living in Slovenia in 1921. Sixty-

two percent of military war invalids were aged between 30 and 40 years. Authorities helped them by supplying prosthesis, paying disability benefits, hospital treatment and climate therapy, with retraining and offering job vacancies, caring for the disabled etc., while the population contributed by collecting clothing, footwear and voluntary financial contributions.

Courts had a lot of work in the first post-war years in declaring deaths of fallen and missing soldiers, of which every trail was lost, transferring their property to their relatives and governing the guardianship of orphans. They started procedure for a declaration of death at the suggestion of relatives, with period for declaration of death lasting from six months to one year. If the missing person did not come forward and in the absence of any evidence that the person was still alive, they were legally declared dead. Of these, there were many such cases.

Translated by Hana Habjan

Zusammenfassung

SLOWENEN, NEUE ZEITEN BRECHEN AN ... (1918–1920)

Im Frühjahr 1918 begann der Zerfall der italienischen Front, in der österreichisch-ungarischen Armee herrschte Unruhe und Unzufriedenheit. Im Hinterland kam es zu spontanen Soldatenaufständen, die blutig niedergeschlagen wurden. Die österreichisch-ungarische Armee, die hauptsächlich aus nicht deutschen Nationen bestand, wurde unzuverlässig. Die politischen Unstimmigkeiten im österreichischen Parlament wuchsen und die Südslawen forderten ihre Unabhängigkeit immer lauter.

Mit der Unterzeichnung des Waffenstillstands zwischen Österreich-Ungarn und Italien (3. 11. 1918) wurde die österreichisch-ungarische Armee demobilisiert. Sie musste die Hälfte der militärischen Ausrüstung übergeben, sofort alle Kriegsgefangenen frei lassen und aus dem Gebiet, das durch das Londoner Abkommen Italien versprochen wurde, ziehen. Die meisten Soldaten kehrten zu Fuß bis zu den ersten Bahnstationen zurück und fuhren dann in das Innere der ehemaligen Monarchie. Der Durchzug von einer halben Million Soldaten durch Slowenien wurde am 12. November abgeschlossen, jedoch ist der Transport letzter Soldaten noch am 14. November 1918 abgefahren.

Die Unabhängigkeit der Slowenen, der Zerfall der österreichischen Armee und der Regierung geschahen gleichzeitig. Der Jugoslawische Club forderte mit der Mai - Erklärung (30. 5. 1917) in der Wiener Staatsversammlung die Vereinigung von Südslawen in eine autonome Einheit innerhalb der Monarchie. Zudem zeigte sich

auch der Wille nach der Gründung unabhängiger südslawischer Staaten. Im August 1918 wurde der slowenische Nationalrat gegründet, der eine slowenische nationale Behörde innerhalb der österreichisch-ungarischen Monarchie war. Am 29. Oktober 1918 wurde der Staat der Slowenen, Kroaten und Serben (SHS) ausgerufen, der bis zum 1. Dezember 1918 unabhängig blieb, als der serbische Kronprinz Aleksander Karađorđević seine Vereinigung mit dem Königreich Serbien im neuen Staat, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen verkündete.

Das slowenische Gebiet wurde unmittelbar nach dem Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie (1918) in vier Länder geteilt. Die meisten Slowenen lebten im Staat der Slowenen, Kroaten und Serben (dem späteren Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen). Nach der Unterzeichnung des Vertrags von Trianon (4. 6. 1920) wurde Prekmurje an das Vaterland angegliedert, das bis dahin ungarisch war. Verloren wurde hingegen die Region Primorska, die Italien zugeteilt wurde.

Mit der Unterzeichnung des Rapallo - Friedensvertrages (12. 11. 1920), der bis 1947 geringfügigen Änderungen unterlag, führte die italienische Regierung folgende Maßnahmen ein: die Abrüstung der Nationalgarde, die Einrichtung von Militärgerichten, die Pressezensur, den Verbot der Überquerung der Demarkationslinie, den Verbot der Freizügigkeit in der Region Venezia Giulia ohne Bewilligung und den Verbot öffentlicher Versammlungen. Ebenfalls war es verboten, die jugoslawischen und österreichischen

Flaggen zu hissen und die Kokarden mit den jugoslawischen Farben zu tragen. Dem Widerstand der Bevölkerung folgten Internierungen und Deportationen der Zivilbevölkerung und der wehrpflichtigen Männer.

In Kärnten endete der Kampf um die Einrichtung der Staatsgrenze mit einer Volksabstimmung (10. 10. 1920), in welcher sich die Mehrheit für Österreich entschied. Vor der Abstimmung gab es auf beiden Seiten intensive (Anti-) Propaganda mit gewalttätigen Kundgebungen und Versammlungen. Die Plebiszit-Kampagne des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen betonte das nationale Bewusstsein und warnte vor dem verschuldeten Österreich. Die österreichische Propaganda hingegen wollte vor allem die wirtschaftlichen Vorteile hervorheben und die Einheit des Klagenfurter Beckens bewahren. Die österreichische Seite setzte nach dem Plebiszit die restriktive Politik weiter fort. Den Kärntner Slowenen wurde das Recht auf ihre Muttersprache, das sie sich in der österreichisch-ungarischen Monarchie erkämpften, eingeschränkt. In den Jahren nach dem Plebiszit übten die deutschen Nationalisten in mehreren Organisationen Druck auf die Slowenen, die gegen die Vereinigung mit der Republik Österreich waren, aus und lösten eine Welle der Auswanderung aus.

So kam es am Ende des Krieges zu einer neuen Welle von Flüchtlingen, die wegen der italienischen und österreichischen Besatzung des slowenischen Gebiets ihr Zuhause verlassen mussten. Die meisten Flüchtlinge waren Beamte, Polizisten, Lehrer, Studenten und Eisenbahnarbeiter. Die Behörden in Ljubljana unterstützten die Flüchtlinge bis 1921.

Die Regierung in Belgrad setzte im Jahr 1919 neue staatliche Symbole und Feiertage durch, die die darauf folgenden 20 Jahre das jugoslawische Land symbolisierten. Die nach ehemaligen österreichischen Herrschern benannten Organe wurden umbenannt. Zudem wurden die alten

österreichischen Feiertage abgeschafft. Das Dekret setzte am 15. November 1919 drei neue Feiertage in Kraft: den Tag der Vereinigung (1. Dezember), den Geburtstag von König Peter I. (12. Juli) und den St. Veitstag (28. Juni). Die Nationalfeiertage waren arbeits- und schulfrei. Für Beamte, Studenten und ihre Lehrer war die Teilnahme an kirchlichen Zeremonien und Festen obligatorisch, Militärparaden wurden organisiert. Vor allem an Schulen wurden Geburts- und Todestage von wichtigen slowenischen und anderen slawischen Persönlichkeiten gefeiert.

Aleksander Karađorđević, der serbische Regent seit 1914, absolvierte Ende Juni 1920 den ersten offiziellen Besuch kroatischer und slowenischer Städte. Die Zeitungen begleiteten ihn mit großer Beachtung und Zustimmung. Zuerst reiste er nach Zagreb und dann nach Ljubljana, Bled, Tržič, Kranj, Kamnik, Celje und zuletzt nach Maribor. In allen Orten, die er besuchte, wurde er feierlich empfangen: die Nationalhymne wurde gesungen, die Städte waren mit Blumen und Fahnen geschmückt.

Die Gründung des Staates SHS war eigentlich die Bestätigung der Eigenstaatlichkeit der slowenischen Nation. Die nationale Regierung führte in seiner ersten Sitzung im November 1918 Slowenisch als Amtssprache ein. Alle Beschriftungen auf öffentlichen Gebäuden mussten in der Amtssprache sein. In den slowenischen Schulen wurde Slowenisch die einzige Unterrichtssprache, Deutsch wurde als Pflichtfach eingeführt. Das Serbokroatische verbreitete sich und wurde Anfang des 20. Jahres offiziell als Pflichtfach unterrichtet. Im Gegensatz dazu wurden die sprachlichen Rechte der Kärntner Slowenen und Slowenen unter italienischer Herrschaft zunehmend gefährdet.

Nach der Entstehung eines gemeinsamen jugoslawischen Staates herrschte auf seinem Finanzmarkt große Verwirrung. Im Umlauf waren vier Währungen: der Dinar, der Perper, die bulgarische Lew und die österreichisch-

ungarische Krone. Die Krone blieb zwei Jahre nach dem Krieg das einzige gesetzliche Zahlungsmittel im wesentlichen Teil des neuen Staates, auch auf dem slowenischen Boden. Da ihr Wert stark zurückging, wollte der Staat das im Umlauf gebrachte Geld zuerst stempeln und dann noch Gebührenmarken bekleben. Damit wollte die Regierung die Einführung neuer Banknoten aus Österreich und Ungarn verhindern. Im Jahr 1920 ersetzten die Banknoten Dinar-Krone die Krone (bei einem Umtauschverhältnis von vier Kronen auf einen Dinar). Mit dem 1. Januar 1923 wurde der Dinar das einzige gesetzliche Zahlungsmittel in Jugoslawien.

Die Gesundheitsbedingungen auf slowenischem Boden waren am Ende des Weltkrieges alarmierend. Die Geburtenrate sank enorm, die Sterblichkeit erhöhte sich stark, die Zahl der Tuberkulose-Patienten wuchs. Neben der Spanischen Grippe wüteten die Ruhr, der Typhus, das Fleckfieber, die Pocken, die Diphtherie, der Scharlach und sexuell übertragbare Krankheiten. Die Behörden setzten verschiedene Präventionsmaßnahmen ein und informierten mit Broschüren und Zeitungsartikeln die Bevölkerung über die Gefahren von Krankheiten, ihre Symptome und Heilverfahren. Die Maßnahmen waren nicht immer ausreichend, vor allem im Fall der Spanischen Grippe, die im Herbst 1918 grassierte. Wegen des hohen Erkrankungsausmaßes bei Kindern und Jugendlichen, mussten die meisten Schulen für

einige Zeit ihre Türen schließen. Die Spanische Grippe hat auf slowenischem Territorium 6306 Menschen das Leben gekostet.

Die Invaliditätsproblematik stellte eine der härtesten und brennendsten Wunden der Nachkriegswohlfahrt dar, da es in Slowenien im Jahr 1921 11.467 Invaliden und 31.049 Kriegswitwen mit 49.182 unversorgten Familienmitgliedern gab. 62 % der Soldaten im Alter zwischen 30 und 40 Jahren waren Invaliden. Die Behörden versorgten sie mit Prothesen und sorgten für die Zahlung von Invaliditätsleistungen, Krankenhäuser und Klimatherapie, als auch für Umschulungen, neue Arbeitsstellen sowie Erwerbsunfähigkeitsrenten usw. Die Bevölkerung sammelte Kleidung, Schuhe und stellte freiwillige finanzielle Unterstützung bereit.

Auch die Gerichte hatten in den ersten Jahren nach dem Krieg viel Arbeit, als sie gefallene und vermisste Soldaten, von denen jede Spur fehlte, für tot erklärten, ihr Eigentum Verwandten übertrugen und das Sorgerecht für die jungen Waisenkinder regelten. Das Gerichtsverfahren, um jemanden für tot zu erklären, begann auf Wunsch von Verwandten. Die Bekanntmachung dauerte zwischen sechs Monaten und einem Jahr. Falls sich der Vermisste in dieser Zeit nicht meldete und es keine anderen Beweise gab, dass die Person noch am Leben war, wurde sie für tot erklärt. Es gab viele solcher Fälle.

Übersetzt von Dunja Mušič

Cena: 5 €

9 789616 247467